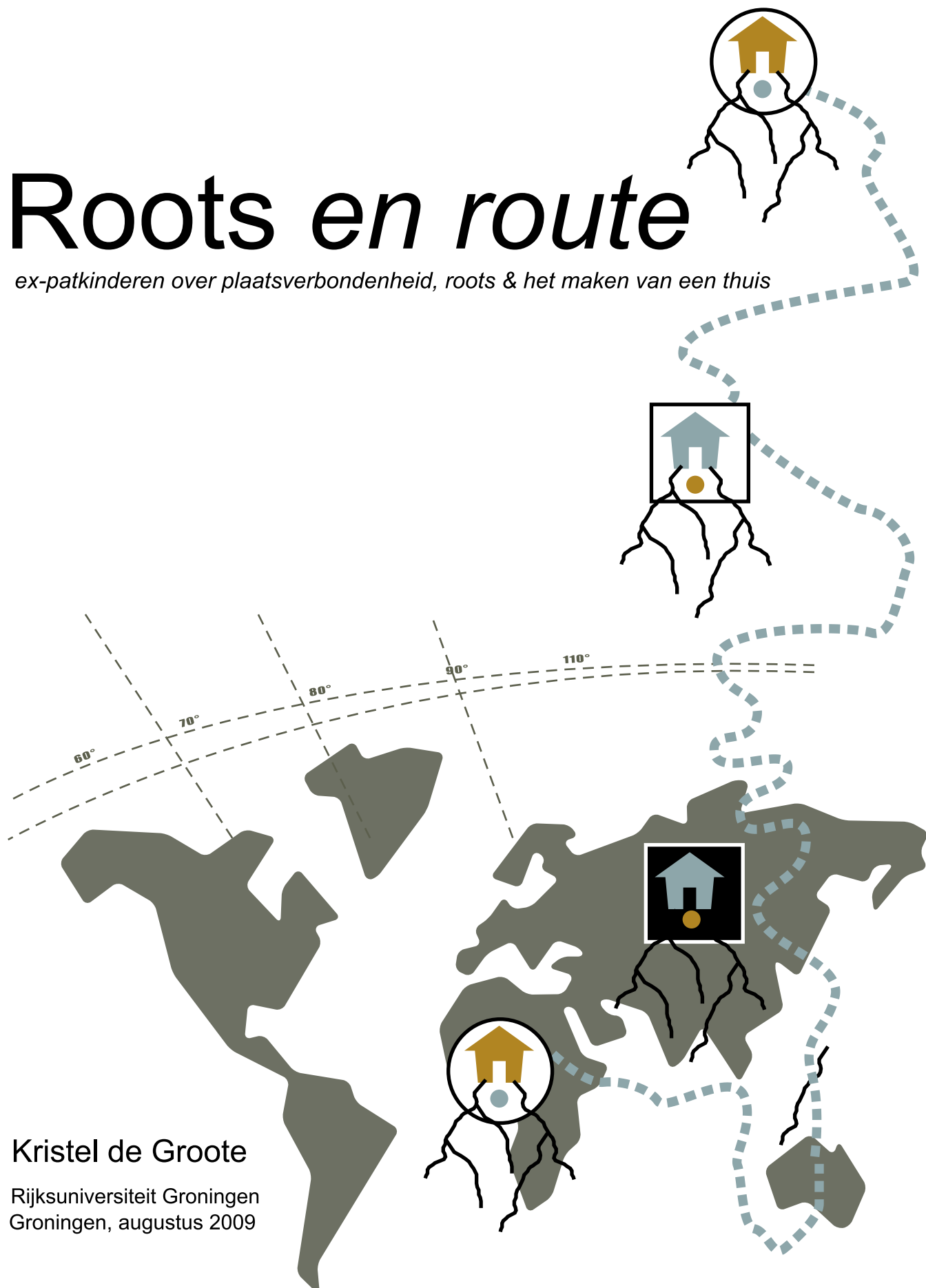

Roots en route

ex-patkinderen over plaatsverbondenheid, roots & het maken van een thuis

Kristel de Groot

Rijksuniversiteit Groningen
Groningen, augustus 2009

“Roots en route”

Ex-patkinderen over plaatsverbondenheid, *roots* en het maken van een thuis

Rijksuniversiteit Groningen

Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen

Culturele Geografie

Masterthesis

Begeleider: Prof. Dr. P.P.P. Huigen

Kristel de Grootte

S1685066

Groningen, augustus 2009

Voorwoord

Voor u ligt de masterthesis van mijn onderzoek naar de plekbeleving van kinderen die vanwege het werk van hun ouders op verschillende plekken in de wereld hebben gewoond. Op jongvolwassen leeftijd praten zij over plaatsverbondenheid, *roots* en het maken van een thuis. Ouders die tijdelijk naar het buitenland worden uitgezonden om daar te wonen en te werken worden ex-patriates, of kort gezegd, ex-pats genoemd. Hun kinderen heten logischerwijs ex-patkinderen.

Deze thesis is geschreven voor de Masteropleiding Culturele Geografie die ik volg aan de Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit in Groningen. Bezig zijn met verschillende manieren waarop mensen betekenissen toekennen aan plekken is voor mij een leerzame ervaring geweest. Niet alleen door het zelfstandig uitvoeren van een onderzoek, maar ook omdat het mijn blik op bepaalde onderwerpen verruimd heeft.

Zonder hulp van buitenaf had mijn thesis niet in deze vorm voor u gelegen. Mijn dank gaat uit naar verschillende mensen die mij de afgelopen maanden hebben geholpen. Allereerst wil ik Prof. Dr. P.P.P. Huigen bedanken voor de deskundige en bovenal enthousiaste en stimulerende begeleiding. Tijdens een voortgangsgesprek deed ik altijd nieuwe ideeën op en kon ik met frisse moed verder werken. Mevrouw Knoops-Janssen van Stichting de Vliegende Hollanders wil ik bedanken voor het plaatsen van de enquête op haar website. De professionele voorkant van deze thesis heb ik te danken aan Maaïke Rensen van OntwerpBuroNotCommon. Maaïke heeft altijd originele ideeën te over. Verder wil ik alle respondenten bedanken voor het zo enthousiast ontvangen van mijn onderzoek. Speciale dank gaat uit naar de respondenten die ik heb geïnterviewd en waar ik via de e-mail mee gecorrespondeerd heb. Dit heeft mij zeer geholpen. Als laatste wil ik graag mijn familie, vrienden en medestudenten bedanken voor tips, discussie en het nalezen van hoofdstukken en de mensen die ik onverhoopt ben vergeten te noemen.

Groningen, augustus 2009

Samenvatting

In een globaliserende wereld kunnen mensen steeds makkelijker van plek naar plek reizen. Globalisering betekent ook internationalisering van bedrijven en werknemers die voor deze bedrijven voor bepaalde tijd naar het buitenland worden uitgezonden om daar te wonen en te werken. Deze werknemers worden ex-patriates, oftewel ex-pats genoemd. Wanneer ex-pats naar het buitenland vertrekken is het gebruikelijk dat zij een eventuele partner en kinderen meenemen. Voor deze kinderen betekent dit dat zij tijdens jaren van ontwikkeling en persoonsvorming op verschillende plekken op de wereld wonen. (Re)integratie in het thuisland verloopt geregeld moeizaam, doordat ex-patkinderen gemeenschappelijke ervaringen met leeftijdsgenoten missen en moeite hebben met het definiëren van een thuis.

Dit onderzoek gaat in op de rol die plekken spelen bij het proces van (re)integratie: Op welke manier vormt ex-patemigratie de plekbeleving van ex-patkinderen op jongvolwassen leeftijd (terug) in Nederland? Welke betekenissen kennen zij toe aan onderwerpen als plaatsverbondenheid, het idee dat wortels op een bepaalde plek liggen en het maken van een thuis?

Ex-patkinderen interpreteren de onderwerpen die in dit onderzoek aan bod komen in een breed perspectief. Zij halen begrippen als plaatsverbondenheid, roots en het maken van een thuis uit de context van plaatsgebonden en statisch. Over het algemeen hebben zij het idee dan op elke plek op de wereld een thuis kan worden gemaakt en verbinden zij hun roots niet aan één plek, maar aan meerdere plekken. Een thuisgevoel lijkt in deze context meer plekmoment afhankelijk dan plekgeschiedenis afhankelijk. Thuis wordt grotendeels geïnterpreteerd als plek waar iemand op dat moment verblijft of de plek waar familie en vrienden zich bevinden. Die plek wordt leefbaar gemaakt voor het moment door routine op te bouwen in de zin van een stabiel sociaal netwerk en voorzieningen die op één plek te vinden zijn. Dit laatste is voor andere ex-patkinderen ook weer een reden om nu langer op een plek te blijven. Zij hebben juist wel behoefte aan continuïteit en stappen bewust (even) uit het ritme van verhuizen. Toch betekent dit voor het grootste deel van de ex-patkinderen niet dat zij in de toekomst ook de intentie hebben om voor langere tijd op de huidige woonplek of andere plek te blijven. Wanneer ex-patkinderen vooruitblikken op de toekomst, in de zin van werk en partner/gezin, wordt dit beeld ingepast binnen een 'mobiele levensstijl'. Een plek als materiële setting krijgt hierbij geringe betekenissen toegekend. Het zijn veelal mensen en persoonlijke spullen die het thuisgevoel van ex-patkinderen definiëren en deze kunnen in veel gevallen meegenomen worden naar of gevonden worden op nieuwe plekken.

Op een denkbeeldige schaal van *movement versus rootedness* wat betreft vragen over identiteit, wortels en plaatsverbondenheid, neigen ex-patkinderen duidelijk naar de kant van *movement*. Een leven waarin zij zich op meerdere plekken thuis kunnen voelen en waarin het maken van een thuis niet perse plekafhankelijk is. Plekbeleving *en route*.

Inhoudsopgave

Voorwoord	I
Samenvatting	II
Inhoudsopgave	III
Lijst van tabellen	V
Lijst van figuren	V
Lijst van bijlagen	V
1	1
1.1	1
1.2	2
1.2.1	2
1.2.2	2
1.3	3
1.4	3
1.5	4
2	5
2.1	5
2.2	5
2.3	8
2.4	10
2.5	10
3	11
3.1	11
3.2	11
3.2.1	11
3.2.2	12
3.3	12
3.3.1	13
3.3.2	14
3.3.3	14
3.3.4	14
3.4	15
3.4.1	15
3.4.2	16
3.4.3	16
3.5	18

3.5.1	<i>Transnational homes</i>	18
3.6	Het maken van een thuis	19
3.7	Conclusie	20
4	Data en methoden	22
4.1	Inleiding	22
4.2	Enquête	22
4.3	Overdraagbaarheid bij kwalitatief onderzoek	24
4.4	Interviews	24
4.5	Correspondentie (analyse)	25
4.6	Onderzoekspopulatie	25
4.7	Betrouwbaarheid, validiteit en representativiteit	26
5	Resultaten	28
5.1	Inleiding	28
5.2	Wie zijn ex-patkinderen?	28
5.3	Plekgeschiedenis in beeld	29
5.3.1	Thuisvoelen naar leeftijd, aantal plekken en verblijfsduur	30
5.3.2	Thuisvoelen en omgevingsfactoren	36
5.3.3	Thuisvoelen en schaalniveaus	39
5.4	Op jongvolwassen leeftijd in Nederland	40
5.4.1	Plaatsverbondenheid	41
5.4.2	Van een huis een thuis maken	47
5.4.3	Waar kom jij vandaan?	48
5.5	In de toekomst...	51
6	Plaatsverbondenheid, <i>roots</i> en het maken van een thuis	55
6.1	Inleiding	55
6.2	Beantwoorden van de deelvragen	55
6.3	Beantwoorden van de hoofdvraag	59
7	Reflectie en overwegingen	61
7.1	Inleiding	61
7.2	Beperkingen van het onderzoek	61
7.3	Vervolgonderzoek	61
	Literatuurlijst	63
	Bijlagen	68

Lijst van tabellen

Tabel 2.1	Bedrijven die in 2006 de meeste Nederlandse ex-pats uitzonden	6
Tabel 3.1	Ontwikkeling plaatsverbondenheid in kind-, jeugd- en adolescentiejaren	15
Tabel 5.1	Verdeling respondenten over leeftijdscategorieën	28
Tabel 5.2	Voorbeeld plekgeschiedenis-matrix	29
Tabel 5.3	Mate van thuisvoelen op een plek	30
Tabel 5.4	Mate van thuisvoelen op een plek: stepwise	31
Tabel 5.5	Thuisvoelen naar leeftijdscategorieën	32
Tabel 5.6	Thuisvoelen in Nederland en het buitenland	34
Tabel 5.7	Tijdelijk wonen op plekken beïnvloedt de mate van thuisvoelen	34
Tabel 5.8	Thuisvoelen in samenhang met omgevingsfactoren	37
Tabel 5.9	Thuisvoelen in samenhang met schaalniveaus	39
Tabel 5.10	Mate van thuisvoelen op de huidige woonplek	42
Tabel 5.11	Gemis op de huidige woonplek	43
Tabel 5.12	Spijtig wanneer huis of woonplek verlaten zou moeten worden	44
Tabel 5.13	Ik zie mijzelf als 'Groninger'	45
Tabel 5.14	Gevoel dat wortels op een bepaalde plek liggen	48
Tabel 5.15	Idealen en wensen wat betreft een woonplek in de toekomst	52
Tabel 5.16	Terugkeren naar plekken uit kind-, jeugd- en adolescentiejaren	53

Lijst van figuren

Figuur 2.1	Onderzoek GMAC - geslacht ex-pats	7
Figuur 2.2	Onderzoek GMAC - leeftijd ex-pats	7
Figuur 2.3	Onderzoek GMAC - huwelijkse staat ex-pats	7

Lijst van bijlagen

1:	Enquête (zoals verschenen op www.thesistools.com)	68
2:	Mate van thuisvoelen op een plek (tabel 5.3)	78
3:	Mate van thuisvoelen op een plek: stepwise (tabel 5.4)	81
4:	Thuisvoelen naar leeftijdscategorieën (tabel 5.5)	82
5:	Thuisvoelen in Nederland en het buitenland (tabel 5.6)	84
6:	Thuisvoelen in samenhang met omgevingsfactoren (tabel 5.8)	86
7:	Thuisvoelen in samenhang met schaalniveaus (tabel 5.9)	88

1

Introductie van het onderzoek

1.1 Aanleiding tot het onderzoek

Werknemers die vanwege hun werk tijdelijk in het buitenland worden gestationeerd, worden expatriates, of kort gezegd, ex-pats genoemd (de Bruijn, 2000). Voor hun kinderen betekent een dergelijke uitzending vaak dat zij tijdens kind-, jeugd- en adolescentiejaren op meerdere plekken op de wereld wonen en weinig tijd in hun thuisland doorbrengen. Mede daardoor lijken kinderen van ex-pats moeite te hebben met het definiëren van een thuis en ondervinden zij moeilijkheden bij (re)integratie terug in Nederland (Knoops-Janssen, 2006; Blunt & Dowling, 2006). Een aantal ex-pats spreken hierover hun bezorgdheid uit in de Volkskrant (2009):

“Een aantal diplomaten constateert licht bezorgd dat hun kinderen nergens wortel hebben geschoten” (Smit, 2009).

Deze uitspraak in de Volkskrant (2009) riep een aantal vragen op en leidde uiteindelijk tot het ontstaan van een onderzoek naar de plekkebeleving van ex-patkinderen op jongvolwassen leeftijd (terug) in Nederland. Nederland wordt in deze context als thuisland beschouwd, omdat alle respondenten ten tijde van deze thesis (weer) in Nederland wonen. Onder andere vanwege studieredenen keert een groot aantal ex-patkinderen uiteindelijk, alleen of samen met ouders, (weer) terug naar hun thuisland (Kidd & Lankenau, z.j.). Dit betekent echter niet dat iedereen ook in Nederland geboren is.

Wanneer in deze thesis gesproken wordt over ex-patkinderen zijn dit niet letterlijk kinderen, maar kinderen van (voormalig) ex-pats op jongvolwassen leeftijd. Vanwege de bondige omschrijving en overzichtelijkheid is besloten gebruik te maken van het woord ex-patkinderen om de onderzoekspopulatie te omschrijven.

Betekent “nergens wortel hebben geschoten” dat ex-patkinderen zich overal thuisvoelen? Of zich juist nergens thuisvoelen? In welke mate hebben ex-patkinderen het gevoel dat hun wortels op een bepaalde plek liggen? Hoe maken zij van een huis een thuis? Verbinden ‘prototype burgers van de toekomst’, zoals ex-patkinderen door Pollock (1999) worden omschreven, hun identiteiten niet langer aan een bepaalde cultuur, een bepaald land of andere plek? Wellicht is het zo dat begrippen als plaatsverbondenheid, roots en het maken van een thuis in een globaliserende wereld, die zich kenmerkt door mobiliteit en transnationale migratie, veranderende betekenissen krijgen toegekend. Van identificeren en verbonden voelen met een specifieke aanwijsbare plek, naar thuis als plek

onderweg. Met globalisering wordt de trend bedoeld waarbij sociale interactie niet langer gebonden is aan nationale grenzen. Er is een wereldwijde toename te zien in de omvang van stromingen in mensen, geld, informatie en goederen. Globalisering gaat hand in hand met een groeiende wereldeconomie, internationalisering van bedrijven en een toename in mobiliteit (Johnston et al., 2000). Door internationalisering vestigen zich steeds vaker Nederlanders voor hun werk tijdelijk in het buitenland (Knoops-Janssen, 2006).

1.2 Probleemstelling en onderzoeksvragen

1.2.1 Probleem- en doelstelling

Eenmaal terug in Nederland hebben een groot aantal ex-patkinderen moeite met thuis als toe te passen begrip, met name veroorzaakt doordat zij “nergens wortel hebben geschoten” (Volksrant, 2009). Wat betekenen deze constatering voor de plekbeleving van ex-patkinderen?

Dit onderzoek gaat na welke specifieke rol plekken innemen bij het proces van (re)integratie, thuisvoelen en ‘het ergens vandaan komen’. Het heeft tot doel beter inzicht te verwerven in de manier waarop ex-patkinderen het wonen op verschillende plekken beleven door te achterhalen op welke wijze zij op jongvolwassen leeftijd betekenissen toekennen aan begrippen als plaatsverbondenheid, *roots* en het maken van een thuis. Om deze betekenistoekenning te onderzoeken is het belangrijk dat eerst een plekgeschiedenis in kaart wordt gebracht. Bij een plekgeschiedenis staan de betekenissen die aan plekken in het verleden worden toegekend centraal. Deze betekenistoekenning vormt namelijk de basis voor plekbeleving nu en in de toekomst.

1.2.2 Onderzoeksvragen

Binnen dit onderzoek wordt geprobeerd antwoord te geven op de volgende hoofdvraag:

“Wat is de invloed van ex-patemigratie op plaatsverbondenheid, *roots* en het maken van een thuis bij jongvolwassenen?”

Daarvoor moeten eerst een aantal deelvragen worden beantwoord. Dit gebeurt aan de hand van literatuurstudie (vraag 1) en kwalitatieve en kwantitatieve data-analyse (vraag 2, 3 en 4). De deelvragen kennen een opbouw in de thema’s verleden, heden en toekomst.

- 1 Wat wordt verstaan onder ex-patemigratie, plaatsverbondenheid, *roots* en *home-making*?
- 2 Plekgeschiedenis: Welke betekenissen kennen ex-patkinderen aan plekken in het verleden toe? Onderzoek naar aspecten die het thuisvoelen beïnvloeden.
- 3 Heden: Hoe plaatsgebonden voelen ex-patkinderen zich en waarom wel/niet? Onderzoek naar plaatsverbondenheid op jongvolwassen leeftijd in Nederland, het gevoel dat wortels op een plek liggen en in welke mate van een huis een thuis wordt gemaakt.

- 4 Toekomst: Waar denken ex-patkinderen zich in de toekomst thuis te kunnen voelen?
Onderzoek naar wensen en idealen wat betreft een woonplek in de toekomst.

1.3 Afbakening in tijd en ruimte

Dit onderzoek richt zich op jongvolwassenen in de leeftijd van 18 tot 25 jaar en de manier waarop zij betekenissen toekennen aan plekken, zowel in het buitenland als terug in Nederland. Wat betreft het aantal plekken en de plek op zich is geen selectie gemaakt.

Voor het afbakenen van leeftijdsgrens 18 tot 25 jaar is gekozen om twee redenen. In de eerste plaats omdat het gebruikelijk is dat ex-patgezinnen (of een deel van het gezin) terugkeren naar hun thuisland wanneer kinderen naar de middelbare school gaan of gaan studeren (Kidd & Lankenau, z.j.). Wanneer ouders in het buitenland blijven en kinderen nog minderjarig zijn gaan zij veelal naar een internaat. Het merendeel van de ex-patkinderen woont dus op zijn/haar 18^e levensjaar weer in Nederland. De tweede reden is meer inhoudelijk van aard. Statistieken van het CBS wijzen namelijk uit dat de meeste jongvolwassenen tussen 20 en 23 jaar op eigen benen gaan staan (CBS, 2004). Thema's als plaatsverbondenheid, roots en het maken van een thuis sluiten op deze manier goed aan bij de leefwereld van de onderzoekspopulatie.

1.4 Relevantie

Oakes & Price (2008) omschrijven mensen die regelmatig onderweg zijn en zich op meerdere plekken thuisvoelen als *modern of global nomads*. Een globaliserende wereld zal naar verwachting in de toekomst steeds meer van deze *nomads* kennen. Kinderen die met hun ouder(s) naar het buitenland mee verhuizen worden daarom ook wel de 'prototype burgers van de toekomst' genoemd (Pollock, 1999). Thema's die tot op heden terugkomen in verschillende onderzoeken naar de levens van ex-patkinderen, zijn de sociaal-emotionele ontwikkeling (identiteit- en persoonlijkheidsontwikkeling), onderwijskeuze (in het buitenland en aansluiting in het thuisland) en terugkeer naar het thuisland, waarbij de moeilijkheid van het (re) integratieproces centraal staat (Pollock & van Reken, 1999; Knoops-Janssen, 2006, 2008; Kidd & Lankenau, z.j.). Met name wennen aan het 'Nederlandse leven' en het ontbreken van een sociaal netwerk zorgt dat ex-patkinderen problemen ondervinden bij het thuisvoelen (van Vossen, 2004). Dit onderzoek gaat verder in op het aspect thuisvoelen door de betekenissen die plekken tijdens de ex-patperiode en terug in Nederland krijgen toegekend, uit te diepen.

Binnen het werkveld van Culturele Geografie wordt veel geschreven over globalisering en de veranderende betekenissen die mensen in de loop van de tijd aan plekken toekennen (Oakes & Price, 2008). Malkki (1992 in Oakes & Price, 2008, p275) en Clifford (1997 in Blunt & Dowling, 2006, p199) snijden de discussie aan tussen de behoefte van de mens om zich verbonden te voelen met een plek tegenover het thuisvoelen op, en verbonden voelen met meerdere plekken in een wereld die zich kenmerkt door mobiliteit en onderweg zijn.

“So there is something of a debate, one that is heightened by the fast-paced nature of globalisation, about movement versus rootedness when it comes to questions of identity, community and belonging” (Oakes & Price, 2008, p275).

De discussie draait om het geworteld zijn in een plek, tegenover plekbeleving als een dynamisch proces van *movements*. Bij *rootedness* worden een persoon en zijn/haar identiteit(en) veelal verbonden aan een afgebakende en aanwijsbare plek. Vaak is dit de plek waar iemand is geboren en/of opgegroeid, oftewel de plek ‘waar iemand vandaan komt’. Het begrip *movement* verwijst naar thuisvoelen onderweg; het verbonden voelen met en thuis kunnen voelen op meerdere plekken. Een plek hoeft hierbij niet perse aanwijsbaar te zijn, maar kan ook een gevoel of een manier van leven zijn (Armbuster, 2002 in Blunt & Dowling, 2006, p199). Ook verwijst het naar een wereld waarin meer en meer mensen onderweg zijn en steeds sneller en makkelijk van plek naar plek kunnen en willen reizen. In dit laatste geval worden plekken op een dynamische wijze geïnterpreteerd, daar zij zich kenmerken door een komen en gaan van mensen op een bepaalde tijd. Door de plekbeleving van jongvolwassenen met ex-patervaring als voorbeeld te nemen, wordt onderzocht op welke manier bovengenoemde begrippen in de praktijk betekenissen kunnen krijgen.

1.5 Leeswijzer

Deze thesis omvat in totaal zeven hoofdstukken en is als volgt opgebouwd. Het eerste hoofdstuk is een inleiding en dient als basis van het onderzoek. Hoofdstuk 2 en 3 vormen het theoretisch kader, met daarin theorie over ex-patemigratie en de centrale thema’s plaatsverbondenheid, *roots* en het maken van een thuis. In hoofdstuk 4 volgt een beschrijving van de data en methoden die gebruikt zijn. Hoofdstuk 5 geeft een overzicht van de data-analyse, waarna in hoofdstuk 6 de hoofd- en deelvragen worden beantwoord. Het laatste hoofdstuk is een korte reflectie op het onderzoek, met daarin beperkingen en ideeën voor eventueel vervolgonderzoek.

2

Achtergronden van ex-patemigratie

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden achtergronden van ex-patemigratie besproken. Wie zijn ex-patriates? Waarin verschilt een ex-patriate van een emigrant? Wie zijn ex-patkinderen en waar kenmerken zij zich door?

2.2 Ex-patriates

“You who are on the road must have a code that you can live by. And so become yourself, because the past is just a goodbye” (Nash, 1970).

Het woord ex-patriate is een breed interpreteerbaar begrip en heeft in de loop van de tijd meerdere betekenissen toegekend gekregen. Ex-patriate stamt uit het Latijn en betekent ‘uit het vaderland’ (ex + patria). Nu is het niet zo dat alle personen die buiten hun thuisland leven automatisch ex-patriates zijn. Cohen (1976) benadrukt dat de term met name is gereserveerd voor personen uit welgestelde landen die met een bepaalde missie voor bepaalde tijd in het buitenland verblijven. In de 18^e eeuw werd het woord ex-patriate in een geheel andere context gebruikt, toen het nog verwees naar een persoon *“who was driven away or banished from his native country”* (Cohen, 1976, p6). Tegenwoordig zijn omschrijvingen uitgebreider en doelen op een vrijwillige keuze van de ex-pat. Dit betekent overigens niet dat ex-pat, partner of kind helemaal geen wrok kunnen voelen ten opzichte van vertrek uit het thuisland. Zo blijkt dat partner en kinderen in vergelijking met het verleden een meer bepalende factor zijn bij de keuze om wel of niet naar het buitenland te vertrekken (Expatica, 2005). Een voorbeeld van een meer recente interpretatie is die van Adler (1991) waarbij een ex-pat omschreven wordt als een werknemer die door een bedrijf wordt uitgezonden naar het buitenland om daar voor bepaalde tijd te wonen en te werken. Of de omschrijving van de Bruijn (2000) waarin ex-pats kort gezegd in het buitenland gestationeerde werknemers zijn.

Een ex-pat verschilt van een emigrant, daar emigreren een beschrijving geeft van personen die de intentie hebben hun thuisland te verlaten om zich permanent in een ander land te vestigen. Het woord ex-pat verwijst naar mensen die vanwege werk voor een tijdelijke periode naar het buitenland worden uitgezonden (Expatverzekering, 2009). Volgens Cohen (1976) omvatten ex-pats de groep internationale migranten die het gat opvullen tussen aan de ene kant de toerist en aan de andere kant de permanente emigrant. In deze thesis wordt de definitie van Adler (1991) gehanteerd.

Het aanbod aan informatie over ex-pats is de afgelopen jaren behoorlijk uitgebreid. Doordat steeds meer bedrijven internationaal zaken doen en vestigingen in het buitenland hebben worden ook meer ex-pats uitgezonden om op deze vestigingen te werken (Knoops-Janssen, 2006). In het verleden waren ex-patkinderen vooral kinderen van legerpersoneel of personen die missiewerk deden. Tegenwoordig, met een groeiende wereldeconomie en toegenomen mobiliteit is ook de zakenwereld niet langer gebonden aan nationale grenzen (Kidd & Lankenau, z.j.). De groep ex-pats is zeer gevarieerd en bestaat tegenwoordig uit diplomaten van Buitenlandse Zaken, werknemers van internationale bedrijven, ambtenaren van diverse Ministeries, zendelingen en ontwikkelingswerkers, zelfstandige ondernemers, beroepssporters, contractwerkers en wetenschappers (Knoops-Janssen, 2008). Tabel 2.1 presenteert een overzicht van de 10 bedrijven die in 2006 de meeste Nederlandse ex-pats uitzonden. Helaas bestaan in Nederland (nog) geen registraties omtrent het aantal en de samenstelling van de ex-patgezinnen die naar het buitenland vertrekken. Het blijkt in de praktijk moeilijk een onderscheid te maken tussen ex-pats en emigranten (e-mailcorrespondentie CBS, 2009).

Tabel 2.1: Bedrijven die in 2006 de meeste Nederlandse ex-pats uitzonden

Rang	Bedrijf
1	Shell
2	Philips
3	Unilever
4	ING
5	ABN Amro
6	Ministerie Buitenlandse zaken
7	Heineken
8	Cap Gemini
9	TNT/TPG
10	DSM

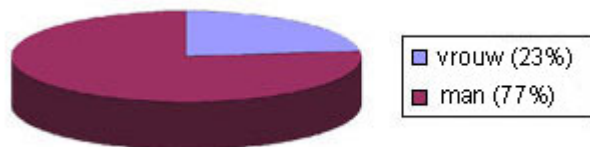
Bron: Nagel (2006)

GMAC (Global Relocation Services) doet sinds 1994 onderzoek onder ex-pats die werkzaam zijn bij 125 multinationals over de wereld. De bedrijven die meedoen aan het onderzoek van GMAC zenden in totaal 155.000 ex-pats uit, waarvan het grootste deel een Amerikaanse nationaliteit heeft (WereldExpat, 2006). Onderstaande drie figuren geven weer op welke wijze deze ex-patgroep is samengesteld. Sinds 2006 zenden bedrijven weer meer werknemers uit naar het buitenland. Vanaf 1998 daalde dit aantal met een dieptepunt in 2004. Dit zou samen kunnen gaan met het feit dat partner en kinderen een steeds belangrijkere rol spelen bij de keuze om wel of niet naar het buitenland te vertrekken en dat er sinds een aantal jaar meer aandacht aan deze groep wordt

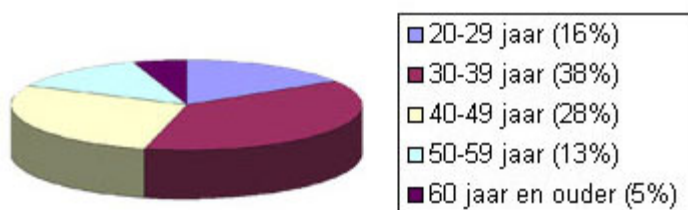
besteed. Dit is bijvoorbeeld terug te zien in betere begeleiding van het ex-patgezin in het buitenland (Expatica, 2005). Daarnaast valt op dat het aandeel vrouwelijke ex-pats toeneemt. Inmiddels nemen zij een kwart van het aantal ex-pats voor hun rekening, wat waarschijnlijk verband houdt met het toenemende aantal vrouwen op de arbeidsmarkt. De Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk staan al lange tijd bovenaan in de lijst van landen waar de meeste ex-pats naar worden uitgezonden (WereldExpats, 2006).

Figuur 2.1: Onderzoek GMAC - geslacht ex-pats

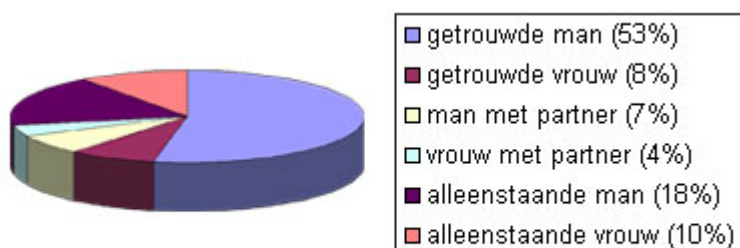
(N = 155.000)

Figuur 2.2: Onderzoek GMAC - leeftijd ex-pats

(N= 155.000)

Figuur 2.3: Onderzoek GMAC - huwelijkse staat ex-pats

(N= 155.000)

Bron: WereldExpats - "Ex-pats nemen vaker ontslag" (2006)

De figuren laten zien dat de groep ex-pats in het onderzoek van GMAC grotendeels uit getrouwde mannen bestaat die tussen de 30 en 39 jaar zijn. De meeste ex-pats vertrekken niet meteen naar het

buitenland, maar doen dit wanneer zij tussen de 30 en 50 jaar zijn (40-49 jaar is de twee na grootste groep met 28 procent). Een eventuele verklaring voor deze uitkomst zou kunnen zijn dat de meeste ex-pats eerst werkervaring willen opdoen in hun thuisland.

Ter verduidelijking worden hier nog een aantal begrippen met betrekking tot ex-pats, samengevat en uitgelegd (Adler, 1991).

- Ex-pat: een werknemer die door het bedrijf waar hij werkt wordt uitgezonden naar het buitenland om daar voor bepaalde tijd te wonen en te werken.
- Ex-patkind: kind van een ex-pat die zijn/haar ouder(s) volgt naar het buitenland.
- Gastland: het land waar de ex-pat en zijn/haar familie naar toe gezonden worden.
- Thuisland: het land waar de ex-pat en zijn/haar familie staatsburger zijn.

2.3 Ex-patkinderen

In de jaren '60 introduceerde Useem het begrip *Third Culture Kids* en onderzocht daarmee als eerste de invloed van het opgroeien in verschillende culturen op de levens van ex-patkinderen (Third Culture Kids World, 2009). Useem gebruikte het begrip *Third Culture Kids*, omdat TCK's zich kenmerken door de cultuur waarin zij worden opgevoed door hun ouders, de cultuur in het gastland waar zij in contact komen met internationale en lokale gedragscodes, en een unieke derde cultuur die wordt gevormd door de eerst genoemde culturen (Knoops-Janssen, 2008; Third Culture Kids World, 2009). Vrijwel alle ex-patkinderen herkennen zichzelf in dit kenmerk. De *sense of belonging* van ex-patkinderen krijgt ook vooral betekenis door relaties met anderen die een zelfde achtergrond kennen. In de loop van de tijd zijn er naast *Third Culture Kids* heel wat andere benamingen voor ex-patkinderen in het leven geroepen, waarvan *nomadic children*, *global nomads* en *the ones growing up global* de meest voorkomende zijn.

Ex-patkinderen verhuizen om de paar jaar van het ene naar het andere land, totdat ze meestal terug keren naar hun thuisland om zich (opnieuw) te settelen. Vaak gaat dit samen met aanvang van de middelbare school of latere studiekeuze (Kidd & Lankenau, z.j.). Ex-patgezinnen keren vrijwel altijd terug naar hun thuisland, aangezien terugkeer verweven is met het ex-patleven (Knoops-Janssen, 2008). Ex-patkinderen verbinden de nationaliteit die aan hun paspoort verbonden is, in vergelijking met leeftijdsgenoten minder automatisch aan het hebben van een thuisgevoel. Een paspoort wordt vaak omschreven als niets meer dan een reisdocument (Bolon, 2002). Zo zegt in een onderzoek van Knoops-Janssen (2006), 46 procent van 108 respondenten, hoewel nu woonachtig in Nederland, in het buitenland geboren te zijn. Het volgende citaat illustreert een manier waarop ex-patkinderen hun thuisgevoel beleven: "*Home is this sum of all our places of residence*" (Bolon, 2002).

Een verblijf in het buitenland tijdens kind-, jeugd- en adolescentiejaren betekent dat identiteit en persoonlijkheid mede worden gevormd door ervaringen in het buitenland (Knoops-Janssen, 2008). Zo geeft Willis (1994 in Kidd & Lankenau, z.j.) aan dat ex-patkinderen een ‘transculturele identiteit’ bezitten en over vaardigheden beschikken “*to create community from diversity*”. Ook tonen ex-patkinderen een grote interesse in reizen en het leren van verschillende talen. In een vergelijkend onderzoek van Iwama (1990 in Kidd & Lankenau, z.j.) tussen ex-patkinderen uit Japan en leeftijdsgenoten die hun hele leven in Japan hebben gewoond, blijkt dat ex-patkinderen over meer zelfvertrouwen en flexibiliteit beschikken, ondernemender zijn en meer tweetalig zijn ingesteld. Door wereldwijde ervaringen die zij opdoen, verbinden zij hun leven niet aan een bepaald land of een bepaalde cultuur. Aan de andere kant geeft Adam (2005-2006) aan dat kinderen die geregeld van het ene naar het andere land verhuizen bepaalde overlevingsstrategieën ‘moeten’ ontwikkelen en zich minder snel te hechten aan de mensen om hen heen. Ex-patkinderen hebben vaak wel behoefte aan betekenisvolle relaties, maar vinden het tegelijkertijd moeilijk om deze aan te gaan. Dit kan (later) een belemmering geven bij het opbouwen van standvastige contacten. Regelmatig verhuizen kan daarnaast het gevoel geven dat problemen vanzelf weer ‘verdwijnen’ (Kidd & Lankenau, z.j.). Verandering van land en leefomgeving geeft vooral aanpassingsproblemen wanneer kinderen tussen de 12 en 15 jaar zijn (Adam, 2005-2006). In deze periode krijgt de omgeving namelijk meer betekenissen toegekend dan het gezin.

Wanneer ex-patkinderen terugkeren naar hun thuisland valt op dat zij in vergelijking met leeftijdsgenootjes meer onzeker en naar binnen gericht zijn (Werkman, 1979 in Knoops-Janssen, 2008, p5). Opvallend is dat deze gevoelens meer voorkomen bij terugkeer naar het thuisland en minder tijdens verblijf in het buitenland. Deckers & van Erp (1992 in Knoops-Janssen, 2008, p5) spreken hierbij over gevoelens van rusteloosheid en ontworteling. Met name ex-patkinderen die vaak zijn verhuisd zijn op volwassen leeftijd minder geaard en veranderen makkelijker en vaker van woonplaats (de Jong, 2005).

Na terugkeer naar Nederland ontstaat vaak het gevoel niet bij de groep te horen of aan te sluiten. Het is vooral de leefomgeving in het thuisland en niet die in het buitenland, die hierbij een rol speelt. Een gemis aan gemeenschappelijke gedragscodes, een tekortkoming in taalkennis en het ontbreken van gemeenschappelijke ervaringen bemoeilijken het (re)integratieproces (Oppenheim & van Berckelaer-Onnes, 1999 in Knoops-Janssen, 2008, p6). Het missen van een referentiekader versterkt het *out of place* gevoel. Het gevolg is dat ex-patkinderen bij terugkomst in eerste instantie proberen het hoofd te bieden aan alle veranderingen, in plaats van zich daadwerkelijk en actief aan te passen aan de (nieuwe) leefomgeving (Smith, 1992 in Kidd & Lankenau, z.j.).

Knoops-Janssen (2006) komt met nieuwe inzichten wat betreft de invloed van cultuurverschillen tussen Nederland en niet-westerse landen op (re)-integratie in Nederland. Tot dusver werd vaak aangenomen dat (re)-integratieproblemen na een leven in niet-westerse landen vooral veroorzaakt worden door cultuurverschillen tussen Nederland en niet-westerse landen. In het onderzoek van

Knoops-Janssen (2006) komt echter naar voren dat respondenten in westerse landen juist meer met het lokale leven op een plek in aanraking komen. Vanwege veiligheidsoverwegingen leven respondenten in niet-westerse landen veelal binnen bewaakte woongemeenschappen en zijn dus meer op het internationale en/of Nederlandse leven georiënteerd.

2.4 Wonen in een ex-patcommunity

Een groot aantal ex-pats, met hun partner en/of kinderen, wonen in zogeheten ex-patcommunities. Binnen een dergelijke ex-patcommunity wonen ex-patgezinnen met verschillende nationaliteiten. Andere benamingen voor ex-patcommunities zijn kampen of woongemeenschappen. In minder veilige landen worden ex-patcommunities vaak strenger bewaakt en aangeduid met de term *compound*. Van den Akker, secretaris van de Nederlandse Vereniging in Riyad (WereldExpat, 2003) omschrijft een *compound* als “een zwaar bewaakt woongebied, speciaal voor buitenlandse ex-pats”. Wanneer ex-pat(gezinnen) buiten een community wonen, zijn zij onderdeel van een lokale woongemeenschap.

De reacties op het wonen in een ex-patcommunity onder volwassenen zijn positief. Met name gezelligheid, veiligheid en de extra voorzieningen die aanwezig zijn onderstrepen dit positieve gevoel. De voordelen van het veilig en rustig wonen wegen vaak op tegen de nadelen van het in de buurt wonen van andere ex-pats (WereldExpat, 2008). Wanneer jongvolwassenen terugkijken op de tijd die zij doorbrachten in een ex-patcommunity, spreken zij positief en negatief. Het is een laagdrempelige manier om andere ex-patkinderen te ontmoeten en er is veel ruimte om buiten te zijn. Toch kan een ex-patcommunity tegelijkertijd ook een benauwd gevoel geven, vanwege de soms kleine gemeenschap of de geringe keus voor ex-patkinderen met wie zij om kunnen gaan.

2.5 Conclusie

Door internationalisering en globalisering verlaten steeds meer Nederlandse ex-pats hun thuisland om voor bepaalde tijd in een ander land te gaan wonen en werken. Kenmerkend voor deze ex-pats is dat zij hun gezin (deels) meenemen en vaak meerdere plekken in de wereld aandoen, voordat zij terugkeren naar hun thuisland. Onderzoek naar de levens van kinderen die meeverhuizen met hun ouder(s) heeft de afgelopen jaren een steeds belangrijkere rol toebedeeld gekregen, omdat blijkt dat partner en kinderen een meer bepalende factor zijn bij de keuze om wel of niet naar het buitenland te vertrekken. Het ontbreken van gemeenschappelijke gedragscodes maakt dat ex-patkinderen zich veelal *out of place* voelen na terugkeer naar hun thuisland. Thuisvoelen blijkt een moeilijk te omschrijven begrip voor ex-patkinderen, omdat zij hun leven meestal niet aan een bepaald land of bepaalde cultuur, maar aan meerdere plekken verbinden. Onderzoek van onder andere Adam (2005-2006) wijst uit dat ex-patkinderen zich in vergelijking met leeftijdsgenootjes minder snel binden aan andere personen en plekken. Met name ex-patkinderen die vaak zijn verhuisd, voelen zich minder geaard en wisselen op volwassen leeftijd vaker van woonplaats.

3

Plaatsverbondenheid, roots en het maken van een thuis

3.1 Inleiding

Dit hoofdstuk kijkt wat in de bestaande literatuur is geschreven over relevante begrippen die in het onderzoek aan bod komen. Hoofdstuk 3 zal antwoord geven op de vraag; wat houden de begrippen plaatsverbondenheid, roots en het maken van een thuis in?

3.2 Place

“Place is one of the trickiest words in English language, a suitcase so overfilled that one can never shut the lid” (Hayden, 1997, p112).

In het dagelijks leven is het woord plek een veelvuldig gebruikt begrip. Cresswell (2004) en Kyle et al. (2004) omschrijven een plek als een betekenisvolle locatie en als de context waarbinnen mensen functioneren. Sinds de opkomst van de humanistische geografie in de jaren '70 wordt de nadruk gelegd op het onderscheid tussen *place* en *space*. Een betekenisloze ruimte, aangeduid als *space*, verandert in *place* wanneer mensen betekenissen toekennen aan deze ruimte. Dit kan gebeuren middels individuele, groeps- of culturele processen (Altman & Low, 1992). Cultuur wordt door Hall (1995 in Oakes & Price, 2008, p264) omschreven als: *“Systems of shared meanings which people who belong to the same community, group, or nation use to help them interpret and make sense of the world”* (in Oakes & Price, 2008, p264). Dit betekent dat mensen binnen een (ex-pat)community, groep of land op ongeveer dezelfde manier betekenis aan de wereld geven en hun gedachten en gevoelens uitdrukken op een manier die ze onderling begrijpen. Het delen van de manier waarop betekenissen worden toegekend, geeft een gevoel van (thuis)horen, saamhorigheid en identiteit. Het toekennen van betekenissen aan de wereld wordt door Relph (1976) omschreven als een *human need*.

3.2.1 Verscheidenheid in plekken

Geografen besteden aandacht aan plekken op allerlei ruimtelijke schaalniveaus (Cresswell, 2004). Plekken kunnen groot zijn als in het universum, de aarde of een land. Middelgrote plekken zijn plekken als steden, dorpen, gemeenschappen (zoals ex-patcommunities) of wijken. Klein zijn plekken als een huis of kamer en nog kleiner zijn plekken in de vorm van voorwerpen als een meubelstuk (Altman & Low, 1992). Plekken kunnen op verschillende ruimtelijke schaalniveaus bestaan, doordat zij producten zijn van betekenistoekenning door mensen. In een citaat van Tuan (1997) wordt

uitgelegd hoe plekken op verschillende manieren geïnterpreteerd kunnen worden: “*At one extreme a favourite armchair is a place, at the other extreme the whole earth*” (Tuan, 1997, p149). Plekken verschillen niet alleen van elkaar in schaal en omvang, maar ook in het tastbaar aanwezig zijn in de ruimte tegenover symbolisch en ingebeelde plekken. Een ander onderscheid is ervaren plekken tegenover niet herkende en niet ervaren plekken (Altman & Low, 1992).

3.2.2 *Roots en routes*

In een wereld waarin de samenleving zich kenmerkt door een toenemend aantal mensen die onderweg zijn en op meerdere plekken in de wereld wonen, krijgt een begrip als *place* veranderende betekenissen toegekend (Oakes & Price, 2008). De levens van transnationale migranten worden vaak geïnterpreteerd in termen van *roots* en *routes*, die twee manieren aanduiden van denken over plekken, thuisvoelen, verbondenheid en ‘ergens vandaan komen’ (Clifford, 1997 in Blunt & Dowling, 2006, p199). Het begrip *roots* verwijst naar een thuisland waar mensen vandaan komen en op een bepaald moment naar terug willen keren. De mens wordt hierbij gezien als geworteld in de geboortegrond. Zo is het volgens Malkki (1992 in Oakes & Price, 2008, p275) min of meer een gewoonte geworden om mensen en hun identiteiten te verbinden aan een bepaalde afgebakende ruimte. Vaak is dit de plek waar mensen zijn geboren en/of opgegroeid. Het begrip *routes* gaat juist in op mobiliteit en meervoudige, transculturele interpretaties van plekken en thuisvoelen. *Routes* beschrijft het thuisvoelen onderweg en “*the lack of fixity and evolving nature of belonging*” (Armbuster, 2002 in Blunt & Dowling, 2006, p199). Wortels hoeven hierbij niet perse aanwijsbaar te zijn, maar kunnen ook verwijzen naar een gevoel of een manier van leven. De Jong (2005) geeft aan dat het hebben van geografische wortels of *roots* niet zozeer belangrijk is, maar ‘iets’ waarmee (ex-pat)kinderen zich kunnen identificeren. Dit kan een land zijn, maar net zo goed familie of een manier van leven. Spullen die van plek naar plek worden meegenomen, kunnen helpen het identificeren te versterken.

3.3 *Place attachment*

Binnen een plek als betekenisvolle ruimte zijn volgens Agnew (1987) drie aspecten te onderscheiden; de locatie, de materiële omgeving en een *sense of place*. De locatie geeft aan dat een plek op aarde geografische coördinaten kent. De materiële omgeving omschrijft een plek als setting waarbinnen mensen betekenis geven aan hun leven. Het laatste aspect, *sense of place*, gaat in op de subjectieve en emotionele binding die mensen met plekken hebben. Hierbij worden gevoelens beschreven die iets zeggen over hoe mensen het ervaren om op een bepaalde plek te zijn. Naast het begrip *sense of place* wordt deze emotionele binding ook wel *place attachment* genoemd. Onder wetenschappers bestaat (nog) geen eenduidigheid wat betreft de naam, omschrijving en methodologische aanpak voor het beschrijven van de verbondenheid tussen mensen en plekken (Hidalgo & Hernandez, 2001). In deze thesis zal voor het beschrijven van de verbondenheid tussen mensen en plekken gebruik worden gemaakt van het begrip *place attachment*, oftewel plaatsverbondenheid.

Altman & Low (1992) hebben veel onderzoek verricht naar plaatsverbondenheid. In de omschrijving die zij hanteren; *“place attachment is considered the bonding of people to places”* (p5), verwijst het woord *attachment* naar emoties en het woord *place* naar de setting in een omgeving waarmee mensen zich emotioneel verbonden voelen. Door interactie met een plek te hebben kent iemand betekenissen toe en verandert die plek in een *object of attachment*. Het ontstaan van plaatsverbondenheid is een dynamisch proces, omdat tussen mens en omgeving nooit een statische relatie bestaat. Mens-plek relaties kenmerken zich door een samenspel van gevoelens, ervaringen, kennis, gedrag en activiteiten (Tuan, 1977; Altman & Low, 1992).

Plaatsverbondenheid kan leiden tot het ontstaan van voorspelbare situaties. Het biedt namelijk een bepaalde mate van zekerheid, controle en stimulatie, evenals veiligheid en rust (Altman & Low, 1992). Mensen willen vaak langer op een plek blijven, omdat na verloop van tijd een gevoel van continuïteit ontstaat (Manzo, 2003). Hidalgo & Hernandez (2001) vullen aan, dat wanneer eenmaal een positieve relatie met een plek is ontstaan, de mens de intentie heeft om niet te ver verwijderd te raken van die plek: *“It is the propensity of human beings to seek out the place in which they feel comfortable and secure”* (p274). Plekken waar een waardevolle betekenis aan wordt toegekend, omdat ze symbool staan voor bepaalde gebeurtenissen in iemands leven, zijn ook vaak de plekken waar mensen op latere leeftijd naar terug keren (Manzo, 2003).

Ervaringen en herinneringen uit het verleden kunnen een bijdrage leveren aan de verbondenheid met nieuwe plekken (Kyle et al., 2004). Altman & Low (1992) onderscheiden hierbij twee processen; een lineair proces van verleden, heden en toekomst, en een cyclisch proces van terugkerende gebruiken en activiteiten. Het lineaire proces beschrijft hoe verbondenheid met een huidige woonplek kan worden beïnvloed, middels reproductie of afwijzing, door herinneringen aan ervaringen op eerdere plek(ken). Een voorbeeld van een cyclisch proces is het streven naar verbondenheid binnen een gemeenschap door het uitvoeren van gebruiken en activiteiten.

3.3.1 Sociale relaties en plaatsverbondenheid

Altman & Low (1992), evenals Moore (2000), benadrukken de rol van verbondenheid met andere personen bij het *place attachment* proces. Sociale relaties die een plek een bepaalde betekenissen geven, kunnen een even grote rol of zelfs grotere rol spelen dan de plek als materiële setting op zich. Zo blijkt ook uit onderzoek van Hidalgo & Hernandez (2001). Zij keken naar de mate van variatie in sociale en materiële verbondenheid op de ruimtelijke schaalniveaus van huis, wijk en stad. Uit het onderzoek komt naar voren dat verbondenheid met het huis en de stad het grootst is. De stad wordt het vaakst in verband gebracht met materiële verbondenheid en het huis met sociale verbondenheid. Op alle drie de ruimtelijke schaalniveaus wordt sociale verbondenheid met een plek de meeste waarde toegekend.

Verbondenheid met een plek kan ook een collectief en gedeeld karakter hebben. Dit is het geval wanneer families en gemeenschappen, als een ex-patcommunity, verbondenheid met een plek delen

(Altman & Low, 1992). Het gemeenschapsgevoel wordt versterkt naarmate mensen langer op een plek verblijven en bepaalde ervaringen delen. Sociale betrokkenheid in de vorm van omgang met anderen binnen de gemeenschap, participatie in lokale verenigingen en het gebruik van lokale faciliteiten hebben positieve invloed op dit gevoel. In de meeste situaties vindt er een wisselwerking tussen individuele en collectieve verbondenheid plaats (Altman & Low, 1992).

3.3.2 Natuurlijke omgeving en plaatsverbondenheid

Kyle et al. (2004) benoemen het belang van de natuurlijke omgeving bij het *place attachment* proces, omdat de natuurlijke omgeving vaak een positieve uitwerking heeft op de psyche. De natuur wordt vaak geassocieerd met ontvluchten, vrijheid, genieten en mogelijkheden tot zelfreflectie. Dit laatste komt doordat de natuur rust en ruimte biedt om na te denken. Knopf (1987 in Stokols & Altman, 1987, p783) benadrukt wel dat de voorkeur voor een bepaalde omgeving vaak samen gaat met eerdere ervaringen met die omgeving en dus niet alleen met de plek op zich.

3.3.3 Ontwrichting van plaatsverbondenheid

Plaatsverbondenheid kan veranderen wanneer mensen of activiteiten op een plek veranderen, of de plek op zich verandert (Chow & Healey, 2008). Interactie tussen mensen en plekken kan zowel bewust als onbewust verlopen. Seamon (1984) geeft aan dat ons dagelijks leven, de *taken-for-granted-world*, een zekere mate van bekendheid en continuïteit kent, waardoor het grote deel van ons handelen onbewust verloopt. Wanneer verandering optreedt, zoals bij een verhuizing, kan dit onbewuste handelen omslaan in een bewust proces. Tijdens en na een verhuizing gaan mensen bijvoorbeeld actief, daarbij bewust van de omgeving, op zoek naar nieuwe manieren om verbondenheid te creëren met de woonplek. Het weg gaan van een plek en het onderbreken van een thuisgevoel, zoals dat bijvoorbeeld bij ex-patgezinnen regelmatig het geval is, kan op sociaal en psychisch vlak voor ontwrichting zorgen. Naast het verlies van sociale relaties kunnen mensen onderbreking van een opgebouwd thuisgevoel ervaren als een stukje verlies van hun zelf (Chow & Healey, 2008). Ook wanneer iemand de mogelijkheid heeft zich voor te bereiden op een verhuizing, kan de verhuizing op zich nog stressvol zijn en verlangen naar vorige plek(ken) en mensen op die plek(ken) aanwezig blijven. Brown & Perkins (1992 in Altman & Low, 1992, p279) geven aan dat dit gepaard gaat met het missen van familie, vrienden, plekken en een ontwrichting van identiteit. Bij een verhuizing kijken mensen vaak terug op hoe waardevol vorige plek(ken) en de mensen op die plek(ken) voor hen waren. Ook gaan mensen na of ze op een nieuwe plek naar soortgelijke plekeigenschappen en mensen op zoek willen gaan.

3.3.4 Plaatsverbondenheid in kind-, jeugd- en adolescentiejaren

Een veilige *attachment of place* vanaf de geboorte kent een balans tussen het veilige gevoel van thuis en het ontdekken van de wereld daarbuiten (Chawla, 1992 in Altman & Low, 1992, p63). Kinderen voelen zich verbonden met een plek wanneer zij niet weg willen van een plek en deze waarderen “for

its own intrinsic qualities” (p67). Een analyse van het gedrag en het gebruik van plekken in kind-, jeugd- en adolescentiejaren wordt door Chawla (1992 in Altman & Low, 1992, p64) onderverdeeld in drie fasen (zie tabel 3.1). Van gebruik dichtbij huis in vroege kindjaren naar het ontdekken van de lokale omgeving en behoefte aan een afgebakende ruimte in huis in de periode van 6 t/m 11 jaar. De adolescentiefase kenmerkt zich door een vermindering van het gebruik van de lokale omgeving. Adolescenten kennen veel betekenissen toe aan de privacy van thuis en plekken buiten de buurt.

Tabel 3.1: Ontwikkeling plaatsverbondenheid in kind-, jeugd- en adolescentiejaren

Leeftijdsgedrag en gebruik van plekken	
Vroege kindjaren 0 t/m 5 jaar	<ul style="list-style-type: none"> · Start ontstaan zelfbewustzijn, toe-eigenen en bezitten van dingen · Ontdekken van de omgeving in nabijheid van ouders/verzorgers · Gebruik van plekken: tuin en straat
Jeugdijaren 6 t/m 11 jaar	<ul style="list-style-type: none"> · Behoeftte aan eigen kamer of andere afgebakende ruimte in huis · Vaste speelplekken in de tuin of de straat vlakbij huis · Verdere ontdekking van lokale omgeving (buurt) · Gebruik van plekken: tuin, straat en parken
Adolescentie 12 t/m 17 jaar	<ul style="list-style-type: none"> · Behoeftte aan privacy in eigen huis of kamer · Vermindering gebruik van lokale omgeving (buurt) · Groeiende behoefte aan rust en eenzaamheid, vaak in natuurlijke omgeving · Verbondenheid met plekken die vanuit kindjaren herinnerd worden · Vrienden ontmoeten in commercieel centrum of natuurlijke omgeving · Gebruik van plekken: straat, parken en commercieel centrum

Bron: Chawla in Altman & Low (1992), p67

3.4 Operationaliseren van het begrip plaatsverbondenheid

Bij het operationaliseren van het begrip plaatsverbondenheid wordt een onderverdeling gemaakt in actie, affectie en cognitie. Actie verwijst naar gedragingen en activiteiten op een plek, affectie gaat in op emotionele verbondenheid die mensen met plekken hebben en cognitie beschrijft gedachten en plekkennis. Ook aspecten als tijd van verblijf en mate van betrokkenheid zijn van invloed op het ontstaan van plaatsverbondenheid (Altman & Low, 1992).

3.4.1 Plaatsactie

Plaatsactie beschrijft plaatsafhankelijkheid en sociale verbondenheid met een plek. Bij plaatsafhankelijkheid gaat het om de vraag of een plek kan voldoen aan de wensen, behoeften en voorkeuren van een persoon. Plaatsafhankelijkheid ontstaat door een plek te vergelijken met alternatieve plekken. Hierbij wordt beoordeeld in welke mate een plek mogelijkheden biedt om een persoon tevreden te stellen en alternatieve plekken dat niet doen (Jorgensen & Stedman, 2001). De

mens kiest en 'gebruikt' die plek die helpt bij het realiseren van doelen die iemand in zijn/haar dagelijks leven stelt (Wallenius, 1999). Plaatsafhankelijkheid meet de functionele band met een plek. Plaatsverbondenheid ontstaat ook als gevolg van sociale relaties die iemand op een plek aangaat en ervaringen die worden gedeeld. Altman & Low (1992) spreken van een wisselwerking tussen een plek en sociale relaties op die plek. Wanneer een betekenisvolle relatie ontstaat en wordt onderhouden op een specifieke plek, krijgt die plek automatisch een bepaalde waarde toegekend, omdat zij als context fungeert waarbinnen de betekenisvolle relatie is ontstaan. Wanneer het bezoek aan een dergelijke plek ophoudt, kan dit effect hebben op de sociale relaties (en eventueel andere manieren van verbondenheid) die bij die plek horen.

3.4.2 Affectie

Affectie beslaat de emotionele band die iemand met een plek heeft. Deze band ontstaat door interactie met de plek als setting op zich en interactie met mensen op die plek. Het woord affectie heeft betrekking op datgene wat een plek voor een persoon betekent en het gevoel op een plek 'thuis te horen' (Kyle et al., 2004). Affectie wordt gemeten in de mate waarin een persoon zich thuis voelt, blij is op een plek te zijn, zich op zijn/haar gemak voelt, de woonplek als eigen en vertrouwd ziet ('ik zie mijzelf als Groninger'), geïnteresseerd is in de toekomst van de plek en het spijtig zou vinden wanneer hij/zij de woonplek zou moeten verlaten (Bonnes et al., 2003). Emotionele verbondenheid is volgens Lewicka (2008) vooral belangrijk, omdat het mensen zekerheid en stabiliteit biedt in een wereld die continue verandert.

Brown & Perkins (1992 in Altman & Low, 1992, p290) noemen dat gevoelens van heimwee en verlangens naar vorige woonplek(ken) en mensen op die plek(ken) samengaat met de mate waarin een affectieve band hadden met die plek. Dus de mate waarin mensen zich emotioneel verbonden voelen met de vorige woonplek. Dit vertaalt zich in de emotionele band die ex-patkinderen met hun thuisland, in dit geval Nederland, kunnen voelen. Ex-patkinderen die in Nederland geboren zijn en hier tot hun 6^e a 10^e levensjaar hebben gewoond, voelen vaker een emotionele band met Nederland en zien dit eerder als hun thuis. Dit gevoel wordt versterkt wanneer ouders in het buitenland Nederlands blijven spreken en kinderen in contact brengen met representaties uit Nederland. Kinderen die niet in Nederland zijn geboren en vervolgens vaak zijn verhuisd, hebben meestal niet in het bijzonder een emotionele band met een bepaalde plek (de Jong, 2005).

3.4.3 Cognitie

Cognitie verwijst naar de mate waarin een plek als middel fungeert waarmee een persoon zich kan onderscheiden van andere personen. Het begrip cognitie beschrijft het vermogen tot kennen (waarneming en denken) van een persoon en ideeën en overtuigingen die deze persoon heeft (van Dale, 2009). In deze context heeft het begrip cognitie met name betrekking op het identificeren van personen met plekken, als onderdeel van iemands persoonlijkheid. Proshansky (1978) stelt dat plekken waarmee personen zich identificeren vaak een deel van hun eigen identiteit weergeven. Dat

het bezoeken van een bepaald park of de keuze op een bepaalde plek te gaan wonen iets zegt over de behoeften en het zelfbeeld van een persoon. Identificatie met een plek draagt bij aan een gevoel van continuïteit en het ontwikkelen van een positieve eigenwaarde (Lewicka, 2008). Giuliani (1993) stelt dat verbondenheid met een plek, naast haar bijdrage aan identiteitontwikkeling, ook 'plekontdekking' stimuleert.

De mens kan zich identificeren met plekken op verschillende ruimtelijke schaalniveaus. Feldman (1990, 1996) constateert in haar onderzoek dat mensen die meerdere malen in hun leven verhuizen, een gevoel van thuis kunnen behouden door identificatie met een stad, dorp of land. De Jong (2005) geeft aan dat het niet zozeer een plek hoeft te zijn waarmee ex-patkinderen zich identificeren, maar dat dit evengoed een nationaliteit, familie of manier van leven kan zijn.

Uit onderzoek van Kyle et al. (2004) blijkt dat verdieping in de geschiedenis van een plek, identificatie met een plek kan stimuleren. Plekkennis leidt niet automatisch tot plekidentificatie, maar vaak heeft een persoon wel bepaalde kennis van een plek, wanneer hij/zij beoordeelt of de plek aansluit bij zijn/haar zelfbeeld. Mensen met een ver teruggaande plekgeschiedenis kennen vaak een grote mate van plekidentiteit. Meestal zijn dit ouderen en volwassenen, aangezien zij in vergelijking met jongere personen meer tijd hebben (gehad) om plekgeschiedenis op te bouwen (Kyle et al., 2004). Aan de andere kant kan iemand zich ook identificeren met een plek terwijl hij/zij weinig tot geen ervaring heeft met die plek. Identificatie gebeurt dan aan de hand van symbolen die met een plek verbonden worden en betekenissen die aan die symbolen worden toegekend (Altman & Low, 1992). Mensen kunnen zich ook binden aan een land of een cultuur in de vorm van symbolen die in verband worden gebracht met waarden en overtuigingen. Ex-patkinderen kunnen zich bijvoorbeeld identificeren en verbonden voelen met Nederland wanneer zij niet in Nederland zijn geboren of slechts een korte periode van hun leven in Nederland hebben gewoond. Identificatie gebeurt dan aan de hand van familie die in Nederland woont, ouders die Nederlandse gewoonten en gebruiken in stand houden of andere symbolen die 'iets Nederlands' representeren. Het volgende citaat van een ex-patkind geeft goed weer hoe deze manier van betekenisgeving in de praktijk betekenis kan krijgen; "De verbondenheid met Nederland, dat gevoel, heb ik tot op zekere hoogte altijd wel gehad. Al heb ik nooit in Nederland gewoond en kende ik maar enkele andere Nederlanders via school. Dat gevoel werd door mijn Nederlandse ouders in stand gehouden. Thuis, in Ghana, Kenia en Zuid-Afrika, sprak ik Nederlands. Ik heb een Nederlands paspoort, heb Sinterklaas gevierd, oliebollen gegeten en heb nog meer dingen gedaan die aan de Nederlandse cultuur te danken zijn" (WereldExpats, 2005). Het kan ook zijn dat ex-patkinderen representaties uit Nederland gebruiken om zich af te zetten tegen de lokale leefwereld.

3.5 Home

*“Having come to live half my life away from home, home for me is no longer unproblematic”
(Western, 1992, p256).*

Het meest bekende voorbeeld van een plek en de betekenissen die zij voor mensen heeft is een thuis. Blunt & Dowling (2006) geven aan dat het begrip thuis vaak verward wordt met begrip huis. Een gevoel van thuis hoeft namelijk niet perse verbonden te zijn aan een huis als fysieke en aanwijsbare plek: *“Home is the place or shelter in which people live. Home does not have to be attached to a house; imaginaries of home can be connected to numerous places at multiple geographical scales. Home does not simply exist, but is made. People create home through social and emotional relationships”* (p88).

Voor veel mensen speelt een thuis een belangrijke rol in het dagelijks leven, omdat dit de plek is waar sociale, culturele, psychologische en historische processen betekenis krijgen. Thuis is een plek van privacy, een plek waar mensen zich in de loop van de tijd aan hechten en een plek die wordt gedeeld met geliefden. Het is ook de plek waar herinneringen worden bewaard en waar een gevoel van veiligheid heerst (Chow & Healey, 2008). Volgens Seamon (1979) is *home* bij uitstek het voorbeeld van een betekenisvolle plek. Niet alleen doordat zij dient als afbakening tegen de buitenwereld, maar ook omdat thuis de plek is waar iemand zichzelf kan zijn en van waaruit sociale relaties worden aangegaan. Het is de plek waar iemand controle en verantwoordelijkheid heeft over wat er gebeurt in een afgebakende ruimte. Relph (1976) stelt daarnaast dat *home* het referentiepunt is in iemands bestaan. Volgens Case (1996) krijgt *home* vooral betekenis toegekend wanneer iemand daar juist niet is. Activiteiten en mensen die normaal gesproken geassocieerd worden met thuis en thuisvoelen lijken minder vanzelfsprekend wanneer ze niet aanwezig zijn. Verschillende wetenschappers, waaronder Rose (1993), stellen dat het positieve beeld dat van *home* wordt geschetst, niet door iedereen als positief wordt ervaren. Thuis kan ook een plek zijn van mishandeling en verwaarlozing en dus niet een plek waar iemand controle heeft over wat er gebeurt en waar een gevoel van veiligheid heerst. Het begrip thuis krijgt in deze context een hele andere (negatieve) betekenis.

3.5.1 Transnational homes

De groeiende hoeveelheid literatuur over transnationale migratie brengt nieuwe vragen over de betekenis van thuis naar voren. Blunt & Dowling (2006) plaatsen thuis, als plek van verbondenheid, in de huidige samenleving waarin meer en meer mensen emigreren en onderweg zijn. *Home* wordt hier geïnterpreteerd als plek die zich vormt door vorige woonplekken en woonplekken in de toekomst. Thuis is hierbij niet perse verbonden aan een aanwijsbare plek of verbonden aan de plek waar iemand is opgegroeid; *“These international movements are processes of establishing home, as senses of belonging and identity move over space and are created in new places. They destabilize a sense of home as a stable origin and unsettle the fixity and singularity of a place called home”* (p198). Deze

interpretatie van thuis sluit aan bij de interpretatie van thuis als plek onderweg (*routes*) door Armbuster (2002 in Blunt & Dowling, 2006, p199).

Uit studie van Pollock & van Reken (1999) over *growing up global* blijkt dat ex-patkinderen zichzelf liever als wereldburgers omschrijven en vraagtekens zetten bij thuis als toe te passen begrip, omdat zij zich door het vele verhuizen nergens echt thuis voelen (Blunt & Dowling, 2006). Zo zegt een ex-patkind: *"Home is not a real place, it is rather a shifting definition"* (in Blunt & Dowling, 2006, p219). Ook bell hooks (1992 in Oakes & Price, 2008, p373) verbindt het gevoel van thuis zijn niet langer aan een vaste locatie, door te stellen dat thuis niet één plek beslaat, maar meerdere locaties.

3.6 Het maken van een thuis

"One of the most significant processes of making home is to fill the spaces with things that represent the values, affiliations, identities and aspirations of the dwellers and thereby personalise both space and its images" (Dayaratne & Kellett, 2008, p64).

Home-making is het geografisch en sociaal eigen maken van een stukje *space* (Holloway & Hubbard, 2001). Bachelard (1964) ziet het maken van een thuis als een fundamentele activiteit, omdat het een persoon houvast geeft in een wereld van ruimte, dingen, mensen en gebeurtenissen. Sartre (1943 in Altman & Low, 1992, p38) noemt drie manieren waarop mensen hun omgeving eigen kunnen maken; door controle te hebben over hun omgeving, door het te creëren en door het te kennen.

Het controleren en creëren van de omgeving uit zich vooral in het inrichten van een kamer of huis met persoonlijke spullen. Persoonlijke spullen kunnen foto's en andere representaties van plekken en mensen zijn, of voorwerpen waar een persoon waarde aan toekent (Blunt & Dowling, 2006). Controleren en creëren heeft ook te maken met het afbakenen van ruimte. Zo benadrukt Sibley (1995 in Oakes & Price, 2008, p380) dat een schoongemaakte en gereinigde woonplek als een symbolische scheiding dient met de publieke ruimte buitenshuis. Het gaat erom dat iemand controle heeft over wat en wie het huis binnen gaat. Het kennen van de omgeving houdt verdieping in de omgeving in. Dit kan onder andere door het nieuws betreffende de woonplek te volgen of over de geschiedenis van de woonplek te lezen (Bonnes et al., 2003). Een ex-patkind geeft in deze context aan: *"I live comfortably here because I made it a point to learn about American history"* (Holstrom, 1998).

Belk (1988 in Altman & Low, 1992, p37) voegt nog een vierde manier van eigen maken van de omgeving toe, in de vorm van gewenning. Het bindingsmechanisme tussen mens en omgeving bestaat hier uit een gedeelde geschiedenis, over deze geschiedenis communiceren en vertrouwdheid met de omgeving. Brown & Perkins (1992 in Altman & Low, 1992, p290) benadrukken dat het eigen maken van de omgeving een reflectie is van stabiliteit en een langdurige band tussen de mens en zijn thuis. Vertrauwdheid met de omgeving ontstaat als gevolg van routinematig handelen in een materiële en sociale context.

Net als bij de theorie over plaatsverbondenheid komt ook bij de theorie over *home-making* het belang van de sociale context naar voren. Voor ex-patkinderen in het bijzonder is het sociale kapitaal bij terugkomst in het thuisland bepalend bij het maken van een thuis. Van der Gaag (2005) legt het begrip sociaal kapitaal uit als “een soort spaarpot waarin dingen zich ophopen, omdat je erin investeert. Dat gebeurt niet altijd bewust. Je besteedt graag tijd met vrienden en doet iets voor een ander. Zolang dit niet van één kant komt, vul je de spaarpot. En als je dan eens hulp nodig hebt, kun je er uit putten”. Knoops-Janssen en de Bruin (in van Vossen, 2004) benoemen dat ex-patkinderen bij terugkomst vaak sociaal kapitaal missen waar zij op terug kunnen vallen. Bijvoorbeeld mensen die helpen bij het zoeken naar een baan of woonruimte.

De rol van sociaal kapitaal en gewenning tussen mens en omgeving sluit aan bij het begrip habitus dat door Bourdieu geïntroduceerd werd (Hillier & Rooksby, 2005). De habitus beschrijft hoe mensen de wereld waarnemen, hierover nadenken en hun handelen vorm geven. Volgens Bourdieu gebeurt dit handelen in verschillende ‘velden’ waaruit de samenleving is opgebouwd. Om in zo’n veld invloed te krijgen hebben mensen kapitaal nodig op verschillende gebieden. Dit is o.a. economisch kapitaal, cultureel kapitaal (kennis en vaardigheden), sociaal kapitaal en symbolisch kapitaal (beheersing van de taal van de dominante cultuur). De habitus wordt gevormd door interactie tussen mensen, wat uiteindelijk resulteert in een unieke samenleving. Wanneer mensen langer op een bepaalde plek wonen, weten ze wat de gebruiken in een bepaald veld zijn en hoe ze zich ‘horen’ te gedragen. Deze mensen hebben zo een voorsprong op nieuwkomers, omdat zij de habitus al volledig eigen hebben gemaakt. De habitus is namelijk “*a product of history*” (Hillier & Rooksby, 2005, p21).

3.7 Conclusie

Altman & Low (1992) concluderen dat plekken als setting fungeren waarbinnen individuele, groeps- en culturele processen van verbondenheid betekenis krijgen:

“Een plek vervult de rol van ‘opslagplaats’ en is een context waarbinnen persoonlijke, gemeenschappelijke en culturele relaties ontstaan en het zijn deze relaties, dus niet alleen de plek op zich, waar mensen zich mee verbonden voelen” (p7).

De volgende aspecten spelen een rol bij het proces van plaatsverbondenheid.

- Verbondenheid (affectie, cognitie en actie)
- Interpretatie in termen van *roots* en/of *routes*
- Plaatsvariatie in schaal en aanwijsbaarheid
- Verschillende actoren (individuen, groepen en culturen)
- Sociale relaties
- Tijdsaspecten

Een thuis wordt geïnterpreteerd als plek die zich vormt door vorige woonplekken en woonplekken in de toekomst. Doordat steeds meer mensen onderweg zijn, veranderen gevoelens van verbondenheid en thuisvoelen gedurende de tijd die iemand onderweg is. De kijk op thuis als stabiele en aanwijsbare plek krijgt hierbij andere betekenissen toegekend, want thuis hoeft niet een plek, maar kan meerdere plekken beslaan (Blunt & Dowling, 2006).

In dit theoretisch kader komen de volgende manieren van *home-making* naar voren. De eerste manier, het afscheid nemen, staat beschreven bij de theorie over plaatsverbondenheid, maar wordt ook meegenomen als manier van thuis maken:

- Afscheid nemen van vorige woonplek(ken) en mensen op die plek(ken)
- *Personalising space*; het eigen maken van ruimte
- Verdiepen in een woonplek
- Sociaal kapitaal
- Gewenning en routine; gedeelde geschiedenis tussen mens en plek

4

Data en methoden

4.1 Inleiding

Dit hoofdstuk gaat in op de manieren van dataverzameling die tijdens dit onderzoek zijn gebruikt. Ook geeft het een beschrijving van de onderzoekspopulatie en de mate van betrouwbaarheid, validiteit en representativiteit. Naast literatuuronderzoek is gekozen voor zowel kwantitatieve als kwalitatieve data-analyse. Laatstgenoemde leent zich goed voor het analyseren van beelden en woorden (Silverman, 2000). Kwalitatief onderzoek is zeer geschikt om individuele belevingen mee in kaart te brengen. Kwantitatieve data-analyse richt zich meer op het uitdrukken van aantallen, waarbij minder aandacht wordt besteedt aan specifieke betekenisaspecten (Maso & Smaling, 1990).

4.2 Enquête

Data verzamelen middels een enquête valt binnen het kader van kwantitatieve dataverzameling. Kwantitatieve data is geschikt om statistische bewerkingen mee uit te voeren en draagt vooral bij aan het verkrijgen van numerieke feiten omtrent de werkelijkheid (Maso & Smaling, 1990). De enquête in dit onderzoek is gebruikt om een grote groep respondenten te kunnen bereiken en meer 'harde' uitspraken over de onderzoekspopulatie te kunnen doen. Om meer inzicht te krijgen in de achterliggende gedachten en belevingen zijn een aantal interviews afgenomen.

De enquête is opgesteld aan de hand van literatuurstudie over onderwerpen die in hoofdstuk 2 en hoofdstuk 3 aan de orde komen en aan de hand van e-mailcorrespondentie met een tweetal respondenten. Gedurende een aantal weken vond correspondentie via de email plaats waarin deze respondenten vertelden over hun plekbeleving in het buitenland en op jongvolwassen leeftijd in Nederland. De onderwerpen die na analyse van deze correspondentie naar voren kwamen zijn in de enquête verwerkt. Voor het opstellen van de enquête is met name gebruik gemaakt van het boek van Bonnes et al., 'Psychological Theories of Environmental Issues' (2003) waarin indicatoren voor het meten van (plaats)verbondenheid beschreven staan (p166-170) en het boek van Altman & Low, 'Place Attachment' (1992), voor operationalisering van het begrip plaatsverbondenheid.

In de enquête komen, net als bij de deelvragen, de thema's verleden, heden en toekomst aan bod. Het eerste deel van de enquête gaat in op omgevingsaspecten die het thuisvoelen op woonplekken in het verleden beïnvloedden. Het middelste gedeelte onderzoekt de huidige mate van plaatsverbondenheid, roots en de mate waarin respondenten tegenwoordig van een huis een thuis

maken. In het laatste deel van de enquête wordt kort bevraagd hoe respondenten over hun woonplek in de toekomst denken. De enquête is in bijlage 1 opgenomen.

Als eerste werd de enquête verspreid binnen een 'Shell-vriendengroep' op de sociale netwerk site Hyves. Shell is het bedrijf dat vanuit Nederland de meeste ex-pats uitzendt (Nagel, 1996). De *online* vriendengroep op Hyves kent 362 leden waarbij er van uit wordt gegaan dat alle leden ex-patkinderen zijn waarvan de ouders bij Shell werken of werkten (maart, 2009). Alle leden werden middels een persoonlijk bericht aangeschreven, waarvan uiteindelijk circa 45 respondenten hebben gereageerd op deze oproep. Hier moet rekening worden gehouden met het feit dat niet bekend is hoeveel van de 362 leden binnen de doelgroep 18 t/m 24 jaar vallen. Uit een Hyves-profiel kan namelijk niet worden afgeleid hoe oud iemand is.

Ook werd de enquête verspreid onder familie, vrienden en bekenden om respondenten te bereiken door middel van het zogeheten 'sneeuwbaaleffect'. Een sneeuwbaaleffect is de benaming voor een situatie waarin een gevolg snel in kracht of omvang toeneemt (van Dale, 2009). Tijdens het werken aan het onderzoeksrapport bleek dat een aanzienlijk aantal familie, vrienden en bekenden, bekend zijn met ex-patkinderen in hun omgeving. Ook werden respondenten die de enquête hadden ingevuld, gevraagd naar andere ex-patkinderen in hun omgeving.

Als laatste werd via de email contact gelegd met de Wereldomroep, stichting de Vliegende Hollanders en The International School in Groningen, Den Haag en Maastricht. De Wereldomroep gaf toestemming om een link naar de enquête op het 'WereldExpat en Wereldomroep forum' op hun website te plaatsen. Ook Stichting de Vliegende Hollanders, een vrijwilligersorganisatie die zich richt op de (re)integratie van Nederlandse ex-patgezinnen in het algemeen en van Nederlandse ex-pat jongeren in het bijzonder, heeft de enquête op haar website geplaatst. Het aanschrijven van The International School in Groningen en Den Haag leverde helaas geen reactie op. De contactpersoon van The International School Maastricht deelde mee dat zij geen toestemming had om gegevens van oud-studenten vrij te geven. Uiteindelijk konden via Hyves toch een aanzienlijk aantal oud-studenten van The International School in Maastricht, Eindhoven, Den Haag, Ommen en Groningen worden bereikt. Zij werden net als bij de 'Shell-vriendengroep' middels een persoonlijk bericht gevraagd om de enquête *online* in te vullen.

Uiteindelijk werden via deze verschillende wegen 81 respondenten bereikt. Hoewel niet bekend is hoe groot de totale populatie jongvolwassenen met ex-patervaring in Nederland is, lijkt het onwaarschijnlijk dat wanneer een zelfde onderzoek zou worden gedaan (eventueel met meer respondenten), de resultaten significant af wijken van de resultaten in dit onderzoek. De randvoorwaarden wat betreft de doelgroep zijn namelijk vrij specifiek. Om deze reden wordt aangenomen dat 81 respondenten een representatief beeld van de totale populatie geven.

De uitkomsten van de enquête zijn grotendeels gebruikt om statistische bewerkingen in SPSS mee uit te voeren. De open vragen, waarvan er vier in de enquête zijn opgenomen, zijn verwerkt in Excell en

met het tekstverwerkingsprogramma MAXQDA. Dit programma is geschikt om verschillende stukken tekst te interpreteren, coderen en evalueren (MAXQDA, 2009).

4.3 Overdraagbaarheid bij kwalitatief onderzoek

Bij kwalitatief onderzoek krijgt de beleving van de respondent, dus zijn/haar interpretaties van de werkelijkheid, een belangrijke rol toebedeeld (Swanborn, 1991). Kwalitatief onderzoek is vaak gebaseerd op intensieve studie van een klein aantal cases (Denscombe, 2007). Dit roept vragen op omtrent de representativiteit van kwalitatieve data-analyse, want in hoeverre is het geloofwaardig dat het aantal geselecteerde cases overeenkomt met andere, gelijksoortige cases? Er zijn grofweg twee manieren waarop onderzoekers met de hier geschetste situatie om kunnen gaan. Een daarvan is afstappen van het willen maken van generalisaties. De resultaten van het onderzoek zijn dan puur case-gericht en zeggen iets over die (mogelijk) unieke situatie. Een andere oplossing is de mate van *transferability*, oftewel overdraagbaarheid, onderzoeken (Denscombe, 2007). Normaal gesproken gaat het bij het maken van generalisaties om de waarschijnlijkheid dat uitkomsten van data-analyse, gebaseerd op een voldoende aantal cases, representatief kunnen zijn voor de gehele populatie. Onderzoek gebaseerd op een klein(er) aantal cases vraagt om een andere insteek. Zo ook bij dit onderzoek, waar drie interviews zijn afgenomen. In dit geval gebruikt de lezer namelijk informatie uit het onderzoek om in te schatten in hoeverre de uitkomsten ook zouden kunnen gelden voor andere, gelijksoortige situaties. Om deze vergelijking te kunnen maken is het belangrijk dat de onderzoeker specifieke informatie, zoals geslacht, leeftijd en sociale context omtrent de onderzoekspopulatie beschrijft en beide groepen (de onderzoekspopulatie en de totale populatie) vergelijkbaar houdt.

Daar de enquête algemene informatie geeft over de onderzoekspopulatie en het onderzoek gebaseerd is op een afgebakende groep respondenten (18-25 jaar en woonachtig in Nederland), worden in de concluderende hoofdstukken een aantal bevindingen uit de interviews overgedragen naar de gehele populatie. Dit kan dus de onderzoekspopulatie betreffen, maar ook jongvolwassen die niet bij het onderzoek betrokken zijn geweest.

4.4 Interviews

De interviews zijn door initiatief vanuit respondenten en benadering vanuit de onderzoeker tot stand gekomen. Aan de hand van literatuuronderzoek, correspondentieanalyse en enquêteantwoorden werden verschillende interviewvragen opgesteld. Het interview kent een gelijke themaopbouw als de enquête en de antwoorden zijn eveneens geïnterpreteerd, gecodeerd en geëvalueerd met het tekstverwerkingsprogramma MAXQDA. Alle interviews zijn gecodeerd aan de hand van zinnen, omdat op deze manier woorden niet uit hun context worden gehaald. Doordat coderen gebeurt op basis van interpretatie van de onderzoeker, behouden tekstverwerkingsprogramma's als MAXQDA altijd een subjectief karakter.

4.5 Correspondentie (analyse)

Gedurende het literatuuronderzoek werd via de e-mail contact onderhouden met een tweetal respondenten. Het analyseren van een persoonlijk uitgeschreven verhaal over plekbeleving heeft als doel het aanvullen en onderbouwen van de literatuur en het leveren van een bijdrage aan de opzet van de enquête en het interview, voor een juiste aansluiting met de respondenten.

4.6 Onderzoekspopulatie

De onderzoekspopulatie is grof gezegd via twee wegen bereikt. De ene weg is middels internet waarbij de enquête op een website werd geplaatst of mensen via een (gerichter) persoonlijk bericht op Hyves werden benaderd. De andere weg verliep via familie, vrienden en bekenden, waarbij respondenten persoonlijk werden aangesproken of een e-mailbericht kregen toegestuurd.

Het was alleen mogelijk om de enquête *online* in te vullen. Hier is bewust voor gekozen, omdat vooraf bekend was dat de onderzoekspopulatie zich over heel Nederland zou verspreiden. Ter controle werd bij het CBS nagevraagd in hoeverre respondenten over de mogelijkheid beschikken thuis internet te gebruiken. Hieruit blijkt dat slechts 2 procent van de mensen tot 25 jaar thuis geen internet heeft. De overige 98 procent heeft altijd toegang tot internet en maakt hier ook gebruik van (CBS, 2009). Om deze reden wordt aangenomen dat respondenten niet geremd worden door *online* onderzoek en dat het geen invloed heeft op een eventuele bias (vertekening) in de respons. Wat wel een bepaalde bias veroorzaakt kan hebben is het wel of niet bezoeken van websites als Hyves, Stichting de Vliegende Hollanders en WereldExpat. Het is niet bekend in hoeverre de populatie bekend is met deze websites, deze bezoeken, of in het geval van Hyves, aansloten is bij een dergelijke *online* vriendengroep. Het niet bijhouden van statistieken omtrent ex-patgezinnen die vanuit Nederland vertrekken bemoeilijkt het zicht hierop.

Daar een deel van alle ex-patgezinnen betrokken worden bij dit onderzoek, is er sprake van een operationele populatie (Swanborn, 2002). Dit is in eerste instantie om praktische redenen gedaan. Een onderzoekspopulatie tussen 18 en 25 jaar sluit aan bij de leefwereld van de onderzoeker, waardoor gebruik kon worden gemaakt van het eerder omschreven 'sneeuwbaaleffect'. Een andere reden is meer inhoudelijk van aard. De centrale begrippen in deze thesis; plaatsverbondenheid, roots en het maken van een thuis, sluiten goed aan bij de leefwereld van de onderzoekspopulatie. De grootste groep jongvolwassenen gaat namelijk tussen 20 en 23 jaar op eigen benen staan (CBS, 2009). Onderzoek van Knoops-Janssen (2006) wijst daarnaast uit dat ex-patkinderen bij terugkomst in Nederland nog lange tijd *struggelen* met (re)integreren en thuis als toe te passen begrip.

4.7 Betrouwbaarheid, validiteit en representativiteit

Betrouwbaarheid

Wanneer een meting vrij is van toevalsfouten wordt zij betrouwbaar genoemd. Dat wil zeggen, de mate waarin het resultaat ongevoelig is voor welke onderzoeker de meting doet, ongevoelig voor het tijdstip van meting, een ander meetinstrument en voor andere omstandigheden (Swanborn, 1991). Bij het kiezen van een passende manier van dataverzameling en data-analyse is besloten te werken met *online* enquêtes om zo een grote groep respondenten te kunnen bereiken daar deze zich over een uitgestrekt gebied verspreidt. Om de betrouwbaarheid te vergroten zijn naast de enquête een aantal interviews afgenomen. Gedurende het onderzoek heeft de onderzoeker geprobeerd alle werkzaamheden zo objectief mogelijk uit te voeren. Een meting op een ander tijdstip met een andere onderzoeker zou, met dezelfde randvoorwaarden, daarom soortgelijke resultaten op moeten leveren.

Validiteit

Bij het begrip validiteit gaat het om de vraag of gemeten is wat van te voren bepaald werd dat gemeten moest worden. De mate van validiteit komt bijvoorbeeld naar voren bij het opstellen van enquêtevragen (Swanborn, 2002). Bij dit onderzoek is geprobeerd de validiteit te vergroten door de enquête vooraf aan verspreiding bij een tweetal respondenten te testen. Op deze manier konden abstracte begrippen als plaatsverbondenheid en *home-making* zo zorgvuldig mogelijk worden geformuleerd in de enquête. Het zoeken van een geschikt meetinstrument bij een abstract kenmerk wordt door Swanborn aangeduid met de term operationaliseren (2002, p25). Het operationaliseren van begrippen voorkomt het maken van systematische fouten. Dit zijn fouten die ontstaan als gevolg van niet zorgvuldig genoeg formuleren, waardoor bij een vraag niet een aspect, maar meerdere aspecten worden gemeten.

Interviews kennen een hoge mate van validiteit, doordat tussen onderzoeker en respondent direct contact plaatsvindt (Denscombe, 2007). Voor het controleren van validiteit bij interviews bestaan verschillende mogelijkheden; data controleren aan de hand van andere data; het nalezen van het transcript met de respondent; het nagaan van de waarschijnlijkheid dat de respondent van het onderwerp af weet en nagaan of bepaalde thema's terugkomen in verschillende interviews (Denscombe, 2007). In deze thesis is vooral gebruik gemaakt van de laatste twee mogelijkheden.

Representativiteit

Met representativiteit wordt de mate bedoeld waarin onderzoeksresultaten niet alleen gelden voor de onderzochte groep of bepaalde situatie, maar ook voor soortgelijke groepen en situaties (Swanborn, 2002). Hoeveel respondenten er gevraagd moeten worden om een representatief beeld te geven voor de gehele populatie, is een veelgestelde vraag bij het opstellen van enquêtes. Hoe nauwkeurig een steekproef is, heeft uiteindelijk niet veel te maken met de proportionele verhouding tot de totale populatie. Het is eerder de absolute grootte van de steekproef die bepalend is. De

absolute grootte van een steekproef hangt weer samen met de complexiteit van de populatie en de onderzoeksvragen. Een grotere steekproef zal altijd betrouwbaarder zijn dan een kleinere, los van de omvang van de totale populatie. Wel is het zo dat wanneer een steekproef eenmaal een bepaalde grootte heeft, er bij toevoeging van meer respondenten qua nauwkeurigheid en uitkomsten weinig verandering in uitkomsten zal optreden (Denscombe, 2007).

Bij dit onderzoek ontbreekt helaas een steekproefkader. In dit geval is geprobeerd middels verschillende wegen zoveel mogelijk respondenten te bereiken. Uitspraken die gedaan worden gelden in eerste instantie dan ook alleen voor de 81 respondenten die aan het onderzoek hebben meegewerkt. Toch wordt dit aantal wel als representatief beschouwd voor de totale populatie. Door bepaalde randvoorwaarden aan de onderzoekspopulatie te stellen lijkt het namelijk vrij onwaarschijnlijk dat wanneer eenzelfde onderzoek zou worden gedaan (eventueel met meer respondenten), de resultaten significant af zullen wijken van dit onderzoek.

5

Resultaten

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de resultaten uit de enquêtes en interviews weergegeven en nader uitgediept. Hierbij zal eenzelfde indeling worden aangehouden zoals dat bij de deelvragen is gedaan; in verleden, heden en toekomst. Dit hoofdstuk vormt de basis voor hoofdstuk 6 waarin conclusies worden getrokken over datgene hier beschreven is.

5.2 Wie zijn ex-patkinderen?

In deze paragraaf worden kort de meest markante gegevens omtrent de onderzoekspopulatie besproken. De onderzoekspopulatie bestaat voor 32,1 procent uit mannen (26 personen) en voor 66,7 procent uit vrouwen (54 personen). Het aandeel vrouwen ligt dus aanzienlijk hoger. Hoewel bij het verspreiden van de enquête geen onderscheid is gemaakt tussen mannen en vrouwen, zou het mogelijk kunnen zijn dat vrouwen meer vertegenwoordigd zijn op sociale netwerk sites als Hypes of sneller geneigd zijn enquêtes in te vullen. Dit blijven echter speculaties. Wat verder opvalt, is dat de onderzoekspopulatie hoog is opgeleid; 28,4 procent heeft een (afgeronde) opleiding op Hbo-niveau en 48,1 procent heeft een (afgeronde) Universitaire opleiding. Zoals in tabel 5.1 te zien is, is het aantal respondenten vrij gelijkmatig verdeeld over de verschillende leeftijdscategorieën.

Tabel 5.1 Verdeling respondenten over leeftijdscategorieën

Leeftijd	aantal	%
18	12	14,8
19	6	7,4
20	13	16,0
21	11	13,6
22	10	12,3
23	12	14,8
24	16	19,8
totaal	81	100

5.3 Plekgeschiedenis in beeld

De betekenissen die ex-pat kinderen aan plekken in het verleden toekennen, vormen een basis voor plekkebeleving nu en op latere leeftijd. Respondenten werden gevraagd een 'plekgeschiedenis-matrix' in te vullen met alle plekken waar zij tussen 0 en 18 jaar woonden. Uiteraard dienden zij te beginnen met de plek waar zij herinneringen hadden opgebouwd (zie de enquête in bijlage 1). De volgende vragen zijn in de plekgeschiedenis-matrix, zoals weergegeven in tabel 5.2 opgenomen:

- Kolom 1: Op welke leeftijd woonde je op die plek?
- Kolom 2: In welk land?
- Kolom 3: In welke stad/dorp?
- Kolom 4: Voelde je je op die plek thuis? (1 = ja, 2 = gedeeltelijk, 3 = nee)
- Kolom 5: Welke omgevingsfactoren waren vooral van invloed op je mate van thuisvoelen?
(1 = bebouwde omgeving, 2 = natuurlijke omgeving, 3 = voorzieningen, 4 = sociale netwerk, 5 = cultuur)
- Kolom 6: Met welk ruimtelijk schaalniveau verbind je je mate van thuisvoelen het meest?
(1 = de woning, 2 = de straat/woongemeenschap, 3 = de stad/het dorp, 4 = het land)

Tabel 5.2 Voorbeeld plekgeschiedenis-matrix

Leeftijd	Land	Stad/dorp	Thuisvoelen	Gevoelens	Schaalniveau
0 - 4	Egypte	Cairo	1	1	1
4 - 9	Maleisië	Miri	1	2	4
9 - 11	Oman	Muscat	1	3	2
11 - 18	Nederland	Hippolytushoef	1	2	3

Een aantal respondenten is zijn/haar plekgeschiedenis begonnen op 1-jarige of 2-jarige leeftijd. Daar in de enquête nadrukkelijk werd gevraagd om te beginnen bij de plek waar een persoon herinneringen aan heeft, zijn ook gegevens op zeer jonge leeftijd meegenomen in de data-analyse.

Tezamen hebben de respondenten op 343 plekken gewoond. Dit zijn zowel plekken in Nederland (N=154) als daarbuiten (N=189). Bij het analyseren van de gegevens is gebruik gemaakt van enkelvoudige en meervoudige regressieanalyse en de chi-kwadraattoets. Open vragen zijn verwerkt met Excel en het tekstverwerkingsprogramma MAXQDA. Bij het hanteren van de toetsen dient een belangrijke kanttekening te worden gemaakt. Doordat elke respondent afzonderlijk meerdere plekken in de plekgeschiedenis-matrix invult, komt het aantal cases (N=343) niet overeen met het

aantal respondenten (N=79). De cases kunnen dus niet onafhankelijk van elkaar worden gezien, omdat bij één respondent meerdere cases horen. Voor het werken met enkelvoudige en meervoudige regressieanalyse en de chi-kwadraattoets zijn normaal gesproken onafhankelijke cases vereist. Om deze reden moet er rekening mee worden gehouden dat de resultaten van de toetsen licht vertekend kunnen zijn. Wanneer gewerkt zou worden met 343 onafhankelijke cases, zou er naar alle waarschijnlijkheid meer variatie in de data bestaan. Als laatste wordt vermeld dat de variabele 'mate van thuisvoelen' is geïnterpreteerd als een interval variabele, waarbij de onderzoeker er vanuit gaat dat tussen de verschillende waarden een gelijke afstand bestaat.

5.3.1 Thuisvoelen naar leeftijd, aantal plekken en verblijfsduur

Om eventuele samenhang tussen de verschillende variabelen te onderzoeken worden vier enkelvoudige regressieanalyses uitgevoerd. Hierbij is mate van thuisvoelen de afhankelijke variabele en zijn gemiddelde leeftijd per plek, het totaal aantal plekken, verblijfsduur op een plek en volgnummer per plek de onafhankelijke variabelen. De nulhypothese die bij deze toets hoort, is dat de onafhankelijke variabelen afzonderlijk geen bijdrage leveren bij het voorspellen van de mate van thuisvoelen.

Tabel 5.3 Mate van thuisvoelen op een plek (zie bijlage 2)

	R Correlatie- coëfficiënt sterkte verband	R Square Verklaring uit onafhankelijke variabele	B Richtings- coëfficiënt	Significant P < 0,05
Thuisvoelen x gemiddelde leeftijd	0,262	0,069 (6,9%)	-0,034	ja
Thuisvoelen x aantal plekken	0,102	0,010 (1,0%)	-0,038	nee
Thuisvoelen x verblijfsduur op een plek	0,160	0,026 (2,6%)	0,043	ja
Thuisvoelen x volgnummer plek	0,253	0,064 (6,4%)	-0,097	Ja

N = 343 plekken

Uit tabel 5.3 blijkt dat voor drie van de vier variabelen de nulhypothese verworpen kan worden. Het totaal aantal plekken waar respondenten hebben gewoond, is niet noemenswaardig van invloed bij

het voorspellen van de mate van thuisvoelen. Het is dus niet zo dat iemand die een lange lijst met woonplekken kent, daardoor meer kans heeft dat hij/zij zich niet thuis voelt. Deze variabele is niet significant ($P > 0,05$) en wordt in de verdere analyse dan ook buiten beschouwing gelaten. Voor de andere onafhankelijke variabelen kan de alternatieve hypothese worden aangenomen, waarbij er wel sprake is van een samenhang met de afhankelijke variabele.

In totaal kan 6,9 procent van het verschil in thuisvoelen worden verklaard uit de gemiddelde leeftijd. Het valt op dat naarmate respondenten ouder worden zich minder thuisvoelen. Dit is te zien aan de negatieve waarde van de richtingscoëfficiënt. Eveneens is een negatieve samenhang te zien tussen mate van thuisvoelen en het volgnummer per plek. Dit betekent dat op begin plek(ken) de mate van thuisvoelen het hoogst is en dat zij daarna afneemt. De mate van thuisvoelen kan voor 6,4 procent worden verklaard uit het volgnummer per plek. Verblijfsduur op een plek kent een positieve samenhang met de mate van thuisvoelen, wat betekent dat naarmate respondenten langer op een plek wonen, zich meer thuisvoelen. Deze onafhankelijke variabele verklaart 2,6 procent van de mate van thuisvoelen. Alle zojuist genoemde verbanden zijn zwakke verbanden, omdat de correlatiecoëfficiënten dicht bij het nulpunt liggen (RUG, 2008).

Een meervoudige regressieanalyse bekijkt de samenhang tussen de onafhankelijke variabelen onderling in relatie tot de afhankelijke variabele. De variabelen die uit die samenhang het sterkst naar voren worden in tabel 5.4 gepresenteerd.

Tabel 5.4 Mate van thuisvoelen op een plek: stepwise (zie bijlage 3)

	R Correlatie coëfficiënt Sterkte verband	R Square Verklaring uit onafhankelijke variabele	B Richtings- coëfficiënt	Significant $P < 0,05$
Thuisvoelen x gemiddelde leeftijd	0,262	0,069 (6,9%)	-0,036	Ja
Thuisvoelen x verblijfsduur op een plek	0,316	0,100 (10,0%)	0,048	Ja

N = 343 plekken

Het totaal aantal plekken en volgnummer per plek zijn weggelaten, omdat zij in samenhang met de andere variabelen geen noemenswaardige bijdrage leveren aan het voorspellen van de mate van thuisvoelen. Een voorspelling op basis van alleen de gemiddelde leeftijd geeft een correlatie van 0,262. Wanneer daar de verblijfsduur op een plek aan wordt toegevoegd, stijgt de correlatie naar

0,316. Deze cijfers maken duidelijk dat de voorspellende waarde toeneemt wanneer in de regressie naast de gemiddelde leeftijd, de verblijfsduur op een plek wordt toegevoegd. Hierbij uitgaande van de positieve samenhang die uit de regressieanalyse naar voren komt. Verderop in deze paragraaf zal namelijk blijken dat bij een andere enquêtevraag een negatieve samenhang tussen deze variabelen naar voren komt. In totaal kan 10 procent van de mate van thuisvoelen worden voorspeld uit de onafhankelijke variabelen.

Thuisvoelen in samenhang met de gemiddelde leeftijd

Naarmate respondenten ouder worden geven zij aan zich minder thuis te voelen. In tabel 5.5 is de verdeling per leeftijdscategorie nog eens goed weergegeven. De leeftijdsfasen komen overeen met de fasen van plekbeleving zoals beschreven door Altman & Low (1992) in hoofdstuk 3 van deze thesis. Kindjaren beschrijven leeftijden van 0 t/m 5.5, jeugd jaren van 6 t/m 11.5 en de adolescentie leeftijden van 12 t/m 18.

Tabel 5.5 Thuisvoelen naar leeftijdscategorieën (zie bijlage 4)

	Kind		Jeugd		Adolescentie		totaal	
	N	%	N	%	N	%	N	%
ja	87	34,0	94	36,7	75	29,3	256	100
gedeeltelijk	11	21,2	16	30,8	25	48,1	52	100
nee	4	11,4	8	22,9	23	65,7	35	100

Chi-kwadraat = 22,7 (P < 0,05)

N = 343 plekken

Cramer's V = 0,18

Met behulp van een chi-kwadraattoets kunnen verschillen in aantal tussen groepen worden geanalyseerd. Het aantal verwachte en waargenomen celfrequenties worden met elkaar vergeleken en daaruit wordt de chi-kwadraatwaarde bepaald. Hoe hoger de chi-kwadraatwaarde, des te kleiner de P-waarde. In deze situatie gaat de chi-kwadraattoets na of de verschillen tussen de maten van thuisvoelen die in tabel 5.5 staan, berusten op toeval of juist niet. De nulhypothese geeft aan dat de verdelingen van de maten van thuisvoelen over alle leeftijdscategorieën gelijk zijn aan elkaar. De nulhypothese kan worden verworpen, omdat de tabel een significante uitkomst laat zien, want P < 0,05. De percentages tussen de verwachte aantallen en waargenomen aantallen verschillen significant van elkaar, wat betekent dat de maten van thuisvoelen niet gelijkmatig verdeeld zijn over

de leeftijdscategorieën. Deze uitleg beschrijft ook meteen de alternatieve hypothese. Een Cramer's V van 0,18 geeft aan dat er sprake is van een zwak verband.

Uit de tabel is af te lezen dat ex-patkinderen zich in de adolescentiefase in vergelijking met jeugdijaren (en voor gedeeltelijk en nee ook in kindjaren) minder of gedeeltelijk thuisvoelen op de plekken waar zij woonden. Thuisvoelen heeft in deze context vooral te maken met opgroeien en ouder worden, persoonlijkheidsontwikkeling en veranderende behoeften ten aanzien van plekken. Hoewel deze aspecten niet geheel los van elkaar kunnen worden gezien, zal dit onderzoek zich vooral concentreren op behoeften en minder op psychologische aspecten als persoonlijkheidsontwikkeling. Het lijkt aannemelijk dat ex-patkinderen naarmate zij ouder worden, meer behoefte hebben en meer in staat zijn om te bepalen wat zij in een plek zoeken. Naarmate kinderen ouder worden, ondernemen zij minder onder de vleugels van hun ouders. Meebeslissen over een volgende woonplek, beslissingen ten aanzien van studie en thuisvoelen zijn zaken die in jeugdijaren en vooral de adolescentiefase steeds minder vanzelfsprekend van ouders worden aangenomen en overgenomen (interview ex-patkind, 24 jaar). Ook het afscheid nemen van plekken en mensen op die plekken wordt steeds minder 'gewoon'. Altman & Low (1992) beschrijven dat in de adolescentiefase verbondenheid ontstaat met plekken die vanuit kind- en jeugdijaren herinnerd worden. In het geval van ex-patkinderen beslaat hun plekgeschiedenis vaak uiteenlopende plekken en plekken die geografisch verspreid liggen. Afscheid nemen van deze plekken en mensen op die plekken kan doorwerking hebben op de mate van thuisvoelen op een nieuwe woonplek.

"Hoe ouder je wordt, hoe moeilijker een ex-patleven wordt. In het begin denk je er niet zo over na. Vooral moeilijk is het afscheid nemen en telkens weer opnieuw moeten beginnen"
(interview ex-patkind, 24 jaar).

Het aantal woonplekken in Nederland loopt op in de adolescentiefase. Van de 154 plekken in Nederland geeft 64,3 procent aan zich thuis te voelen. Van de 189 plekken waarvan ex-patkinderen in het buitenland woonden ligt dit percentage beduidend hoger, op 83,1 procent. Bij de plekken in het buitenland neemt het verschil van positieve naar negatieve gevoelens in verhouding veel sneller af. Dit duidt erop dat ex-patkinderen zich terug in Nederland juist niet thuisvoelen. Het sluit aan bij conclusies van Knoops-Janssen (2006), waarin zij noemt dat ex-patkinderen moeite ondervinden met (re)integratie terug in Nederland. Het missen van een leven *on the road* wanneer ex-patkinderen (weer) in Nederland wonen, de behoefte om nieuwe plekken te ontdekken en niet in de laatste plaats, het missen van een referentiekader (habitus) worden hierbij als redenen genoemd.

Tabel 5.6 Thuisvoelen in Nederland en het buitenland (zie bijlage 5)

	Nederland		Buitenland	
	N	%	N	%
ja	99	64,3	157	83,1
gedeeltelijk	29	18,8	23	12,2
nee	26	16,9	9	4,8
totaal	154	100	189	100

Chi-kwadraat = 18,7 (P < 0,05)

N = 343 plekken

Cramer's V = 0,23

Thuisvoelen in samenhang met verblijfsduur op een plek

Uit de enkelvoudige regressieanalyse blijkt de verblijfsduur op een plek van significante invloed bij het voorspellen van de mate van thuisvoelen. Aan de ene kant klinkt het aannemelijk dat respondenten zich meer thuisvoelen naarmate zij langer op een plek wonen. Aan de andere kant is deze uitkomst opvallend, omdat respondenten bij een andere enquêtevraag (zie tabel 5.7) overtuigend aangeven dat het tijdelijk wonen op plekken geen invloed heeft gehad op hun mate van thuisvoelen. Dit verschil zou kunnen komen doordat in de vraag op likertschaal niveau op een directe manier naar een antwoord wordt gevraagd en dit bij de plekgeschiedenis-matrix niet het geval is. Daar vulden respondenten eerst de leeftijdsperiode op een plek in en pas later voegden zij daar hun mate van thuisvoelen aan toe. Hoewel het verschil in uitkomsten waarschijnlijk zit in een expliciete en impliciete manier van vraagstelling, is deze toch opmerkelijk te noemen.

Tabel 5.7 Tijdelijk wonen op plekken beïnvloedt de mate van thuisvoelen

Mate van eens zijn	aantal	%
Helemaal mee oneens	39	48,0
Mee oneens	22	27,0
Neutraal	6	7,0
Mee eens	9	11,0
Helemaal mee eens	4	5,0
totaal	80	98

Door het regelmatig verhuizen, vaak over lange afstand, worden ex-patkinderen als het ware ‘verplicht’ om nieuwe routine op te bouwen. Daarbij weten zij meestal vooraf dat het verblijf op een plek van tijdelijke aard is. Uit de data-analyse blijkt dat voor ex-patkinderen niet zozeer tijd bepalend is bij het opbouwen van een stukje routine, maar het verschil tussen een vertrouwde en een nieuwe omgeving. Juist de drang naar nieuwe manieren om te *attachen* (Seamon, 1984). Het aspect tijd heeft in deze context vooral te maken met heel bewust een thuis creëren. Het langer verblijven op een plek draagt wel bij aan het vasthouden van routine, maar heeft niet direct invloed op mate van thuisvoelen. Routine betekent vooral de nieuwe en onbekende leefomgeving omzetten naar een ‘normale’ en vertrouwde leefomgeving en gebeurt juist bij tijdelijk verblijf op een plek. Ex-patkinderen geven in grote getale aan dat zij de verschillende plekken waar zij woonden nooit als tijdelijke woonplekken beleefden.

“Ik denk niet dat het zo is dat je meer routine opbouwt wanneer je langer op een plek bent. Dat het dan een grotere rol speelt in je mate van thuisvoelen. Juist in het buitenland probeer je meteen een bepaalde mate van routine te vinden in dingen, want dat is wat jouw thuis creëert. Als je leefomgeving normaal is, dan is het normaal. Als je leefomgeving continue verandert zorg je voor vastigheid. Dat was ook een van de eerste dingen die we deden in het buitenland, een sportclub opzoeken en de weg leren kennen. Zorgen dat alles weer normaal wordt” (interview ex-patkind, 24 jaar).

“Tijdelijk wonen op plekken is niet van invloed geweest op mijn mate van thuisvoelen. Ik heb nooit gedacht; “we gaan toch wel weer weg” (interview ex-patkind, 25 jaar).

Om de precieze reden voor de verschillende uitkomsten te achterhalen is specifiek onderzoek vereist. Voor nu wordt aangenomen dat het verschil is ontstaan door de manier van meten gehanteerd door de onderzoeker. Met name door de impliciete en expliciete manier van vragen en daarbij zijn verschillende begrippen gebruikt om eenzelfde aspect te onderzoeken.

Thuisvoelen in samenhang met volgnummer per plek

Tussen deze twee variabelen bestaat een negatieve samenhang, wat betekent dat het merendeel van de respondenten zich op beginplek(ken) vooral thuisvoelen en bij de plekken die volgen in verhouding minder. Beginplekken vallen voor een groot deel samen met kindjaren en plekbeleving speelt zich dan grotendeels nog af onder de vleugels van ouders. Op jonge leeftijd is (vaak) verhuizen meer vanzelfsprekend en ‘gewoon’ (interview ex-patkind, 24 jaar). Naarmate ex-patkinderen ouder worden ontstaat meer eigen invulling wat betreft de beleving van plekken (Altman & Low, 1992).

*“Mijn werkelijke roots hebben gewoon altijd bij mij ouders gelegen; nu dat ik ouder word groei ik daar uit en zal ik zelf moeten ontdekken waar mijn volgende thuis is”
(enquête ex-patkind, 22 jaar).*

Het om de paar jaar afscheid nemen van plekken kan leiden tot het opbouwen van een zelfbeschermingmechanisme (Adam, 2005-2006). Zo noemt een respondent dat hij zichzelf afleerde om zich aan een nieuwe plek te hechten, zodat het afscheid nemen minder hard aan kwam als hij weer weg ging. Dit niet of minder hechten aan een plek kan samengaan met een mindere mate van thuisvoelen. Een andere respondent geeft aan dat zij minder investeerde in plekken, omdat ze wist dat ze “toch wel weer naar een nieuwe plek zou gaan”. *Home-making* vraagt juist extra investering wanneer je telkens opnieuw je thuis moet maken. Een nieuwe vervolgplek houdt ook in dat er meer plekken, en mensen op die plekken bijkomen waar herinneringen liggen. Het afscheid nemen van plekken en mensen vraagt aanpassing en flexibiliteit, zoals ook naar voren komt bij het beschrijven van mate van thuisvoelen in samenhang met leeftijd. Hoewel ex-patkinderen aangeven op elke plek een thuis te kunnen maken, kan het verlies van sociale relaties en een onderbreking van een opgebouwd thuisgevoel ervaren worden als een stukje verlies van hun zelf en zorgen voor een afnemend thuisgevoel per plek (Chow & Healey, 2008).

“Ik kon geen contact onderhouden met mensen en plekken, anders hang je teveel in het verleden en bouw je niets nieuws op. Sociale contacten maken van een plek een thuis. Door sociale contacten van vroeger weg te doen ga je die plekken minder nog als thuis zien. Anders bouw je niets nieuws op” (interview ex-patkind, 25 jaar).

5.3.2 Thuisvoelen en omgevingsfactoren

In deze paragraaf wordt door middel van een chi-kwadraattoets nagegaan of de verschillende omgevingsfactoren gelijkmatig zijn verdeeld over de maten van thuisvoelen (zie tabel 5.8). Dit is ook meteen de nulhypothese die bij deze toets hoort. De alternatieve hypothese veronderstelt dat de omgevingsfactoren niet gelijkmatig over de maten van thuisvoelen zijn verdeeld.

Tabel 5.8 Thuisvoelen in samenhang met omgevingsfactoren (zie bijlage 6)

	Bebouwde omgeving		Natuurlijke omgeving		Voorziening en		Sociaal netwerk		Cultuur		totaal	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
ja	3	1,2	30	11,7	50	19,5	132	51,6	41	16,0	256	100
gedeeltelijk	2	3,8	5	9,6	15	28,8	19	36,5	11	21,2	52	100
nee	6	17,1	0	0	7	20,0	9	25,7	13	37,1	35	100

Chi-kwadraat = 43,7 ($P < 0,05$)

N = 343 plekken

Cramer's V = 0.25

De tabel wijst uit dat de chi-kwadraatwaarde significant is ($P < 0,05$), wat betekent dat de alternatieve hypothese moet worden aangenomen. Omdat in de enquête onderscheid wordt gemaakt tussen mate van thuisvoelen (ja, gedeeltelijk en nee) wordt bovenstaande tabel horizontaal afgelezen. Omgevingsfactoren kunnen immers met positieve en negatieve gedachten aan plekken worden verbonden. Wanneer ex-patkinderen zich thuis voelen wordt in 51,6 procent een associatie met het sociale netwerk gemaakt. De bebouwde omgeving krijgt veruit de minste betekenis toegekend (1,2 procent). Bij gedeeltelijk thuisvoelen speelt eveneens het sociale netwerk de grootste rol (36,5 procent) en de bebouwde omgeving het minst (3,8 procent). Bij niet thuisvoelen blijkt dat de cultuur in het desbetreffende land het meest bepalend is (37,1 procent) en de natuurlijke omgeving het minst.

Altman & Low (1992) benadrukken de rol van sociale relaties bij mate van thuisvoelen en plaatsverbondenheid. Sociale relaties kunnen een even grote rol of zelfs grotere rol spelen dan de plek als setting op zich. Deze verdeling sluit aan bij de percentages die in tabel 5.8 te zien zijn.

“Ik denk wel dat sociale contacten het allerbelangrijkste zijn. Het is ook wel geruststellend, want op een plek zijn altijd leuke en minder leuke mensen. Je moet alleen de leuke mensen leren. Sociale contacten maken van een plek een thuis” (interview ex-patkind, 25 jaar).

Een sociaal netwerk heeft betrekking op meerdere mensen. In de eerste plaats gezinsleden die meeverhuizen van plek naar plek. Behalve wanneer ex-patkinderen in een internaat verblijven, zijn zij vrijwel altijd in de buurt van gezinsleden. Met name op jonge leeftijd is het gezin bepalend bij de mate van thuisvoelen (Chawla, 1992 in Altman & Low, 1992, p64). Wanneer ex-patkinderen in een ex-patcommunity of kamp wonen, krijgt het delen van gezamenlijke ervaringen veel waarde toegekend. Een van de respondenten geeft in deze context bijvoorbeeld aan dat hij “het leven met mensen in eenzelfde schuitje” op zijn huidige woonplek mist. De voordelen van een gemeenschapsgevoel zijn het delen van ervaringen, het buiten leven met andere ex-patkinderen en voorzieningen die binnen handbereik zijn. Het gebruik van faciliteiten en voorzieningen binnen het kamp dragen bij aan verbondenheid met de plek (Altman & Low, 1992). Het leven in een kamp kan ook negatieve associaties met zich mee brengen. Het ‘verplicht’ met elkaar omgaan en weinig keuze hebben met wie je om kan gaan, komen hierbij naar voren. Het gedeeltelijk thuisvoelen kan samenhangen met negatieve gevoelens ten opzichte van de ex-patcommunity of het sociale netwerk in het algemeen. Hierbij is het niet verwonderlijk wanneer vorige plekken en mensen op die plekken worden gemist (zie ‘volgnummer per plek’). Als laatste brengt een verblijf in een internaat vaak negatieve associaties met zich mee, omdat ouders dan nog in het buitenland wonen. Wanneer ex-patkinderen zich niet thuisvoelen, wordt dit in 37,1 procent aan de cultuur in het betreffende land toegeschreven. Cultuur lijkt hier vooral betrekking op Nederland te hebben, aangezien respondenten zich minder thuisvoelen naarmate zij ouder worden. En naarmate respondenten ouder worden, wonen zij veelal (weer) in Nederland.

De natuurlijke en bebouwde omgeving spelen nauwelijks een rol bij de mate van thuisvoelen. Wanneer gekeken wordt naar de uitleg van Knopf (1987 in Stokols & Altman, 1987, p783) lijkt het niet onwaarschijnlijk dat de wisseling in uiteenlopende plekken hierbij een rol speelt. Knopf geeft namelijk aan dat de voorkeur voor een bepaalde omgeving vaak samen gaat met eerdere ervaringen met die omgeving. Oftewel, padafhankelijkheid waar ieder persoon mee te maken heeft. Nu is het zo dat de natuurlijke en bebouwde omgeving van bijvoorbeeld Oman, in veel opzichten verschilt van die van het Verenigd Koninkrijk. Kijkende naar de variatie in de 343 plekken, dan is de kans vrij groot dat een omgeving waar waarde aan wordt gehecht, op een nieuwe plek niet of nauwelijks terug te vinden is. De overtuiging dat op een nieuwe plek altijd leuke mensen te vinden zijn, is er volgens ex-patkinderen wel. Het belang van een sociaal netwerk, binnen een community of in het algemeen, past ook bij eerdere uitspraken van respondenten waarin zij aangeven nauwelijks contact met mensen op vorige plekken te onderhouden. Daarom is het op de volgende woonplek juist zo belangrijk om nieuwe contacten op te bouwen en het sociale netwerk veel waarde toe te kennen.

“Een plek als setting op zich speelt wel mee in het thuisvoelen, maar is niet het belangrijkste. Aberdeen was bijvoorbeeld grijs en sprak me minder aan, maar door sociale contacten voelde ik mij er op een gegeven moment toch thuis” (interview ex-patkind, 25 jaar).

“Het grote verschil is dat je er druk achter zet om nieuwe vrienden te maken. Ik dacht altijd; ‘als ik dit jaar geen vrienden heb dan wordt het niets, want we zijn hier maar drie jaar’” (interview ex-patkind, 24 jaar).

5.3.3 Thuisvoelen en schaalniveaus

Deze paragraaf zal antwoord geven op de vraag: “Welke schaalniveaus worden met welke maten van thuisvoelen geassocieerd?”. Hierbij is de nulhypothese dat de schaalniveaus gelijkmatig over de verschillende maten van thuisvoelen verdeeld zijn. De alternatieve hypothese gaat uit van het tegenovergestelde; dat de schaalniveaus bij bepaalde maten van thuisvoelen meer of minder voorkomen. Uit tabel 5.9 blijkt dat de alternatieve hypothese kan worden aangenomen, omdat de chi-kwadraatwaarde significant is ($P < 0,05$). Er bestaat dus verschil tussen de verwachte en waargenomen verdelingen van de schaalniveaus over de maten van thuisvoelen. Uit de Cramer's V waarde is op te maken dat het hier om een zwak verband gaat.

Tabel 5.9 Thuisvoelen in samenhang met schaalniveaus (zie bijlage 7)

	Woning, gedeelte van de woning		Straat, wijk, woongemeenschap		Stad, dorp		Land		totaal	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
	ja	36	14,1	96	37,5	48	18,8	76	29,7	256
gedeeltelijk	6	11,5	17	32,7	19	36,5	10	19,2	52	100
nee	5	14,3	6	17,1	15	42,9	9	25,7	35	100

Chi-kwadraat = 17,3 (P < 0,05)

N = 343 plekken

Cramer's V = 0,16

Ook deze tabel wordt horizontaal afgelezen, omdat de schaalniveaus in de enquête zijn beantwoord in relatie tot mate van thuisvoelen. Wanneer ex-patkinderen zich op een plek thuisvoelen, wordt dit gevoel voor 37,5 procent geassocieerd met het schaalniveau van straat, wijk en woongemeenschap. Het belang van het lokale, sociale netwerk binnen de ex-patcommunity of in het algemeen sluit

hierbij aan en komt overeen met de resultaten uit tabel 5.8. Bij gedeeltelijk thuisvoelen zijn de straat, wijk en woongemeenschap (32,7 procent) en het de stad/het dorp (36,5 procent) het meest bepalend. Wanneer ex-patkinderen zich niet thuisvoelen wordt dit het vaakst geassocieerd met de stad/het dorp en vervolgens het land. Dit eerste kan eveneens verband houden met betekenisgeving aan het sociale netwerk op een plek. Het tweede met de cultuur in het betreffende land, omdat zij in tabel 5.8 het meest bepalend is bij de mate van niet thuis voelen. Cultuur staat hierbij symbool voor het land. Naarmate ex-patkinderen zich minder thuisvoelen loopt het aantal plekken in Nederland op, wat betekent dat 'het land' veelal betrekking heeft op Nederland.

Bij alle maten van thuisvoelen krijgt de woning (of een gedeelte van de woning) de minste betekenis toegekend. Dit is aan de ene kant opmerkelijk, omdat juist het huis in het theoretisch kader als betekenisvolle plek naar voren komt. Door Relph (1976) omschreven als referentiepunt in iemands bestaan en door Chow & Healey (2008) als plek waar mensen zich in de loop van de tijd aan hechten en waar herinneringen worden bewaard. Ook zou het niet verwonderlijk zijn geweest wanneer het huis, met daarbinnen het gezin en eventueel representaties van het thuisland, als constante factor in een 'verhuisbestaan' zou worden gezien. Of als plek van waaruit sociale relaties worden aangezien (Seamon, 1979). Aan de andere kant sluit de uitkomst ook aan bij de interpretatie van thuis als plek waar iemand controle heeft over wat er gebeurt (Seamon, 1979). Tijdens kind- en jeugd jaren zijn het vaak ouders die controle hebben in huis en uiteindelijke beslissingen nemen (bijvoorbeeld om wel of niet te verhuizen) en niet de kinderen. Dit zou kunnen betekenen dat respondenten daarom het huis tijdens kind- en jeugd jaren sowieso al minder betekenis toegekennen.

In dit onderzoek komen verder de volgende redenen naar voren voor de geringe betekenisgeving aan het huis als plek. In de eerste plaats de beperkte mogelijkheid voor het opbouwen van herinneringen door het tijdelijk verblijven op plekken en de vaak vele wisselingen. Herinneringen verspreiden zich vaak over meerdere huizen en maken van het huis daarom een minder significante plek. Daarnaast geven ex-patkinderen in grote getale aan dat zij op elke willekeurige plek een thuis kunnen maken. Voor de ex-patkinderen die Nederland als thuis bleven zien, was hun thuisgevoel veelal verbonden aan familie en een sociaal netwerk dat daar achterbleef. Dit verklaart ook deels de betekenisgeving aan de grotere schaalniveaus, als het dorp, de stad en het land. Uit de data-analyse blijkt dat ex-patkinderen hun thuisgevoel eerder aan mensen en persoonlijke spullen verbinden.

5.4 Op jongvolwassen leeftijd in Nederland

Deze paragraaf bespreekt plaatsverbondenheid, roots en het maken van een thuis bij ex-patkinderen op jongvolwassen leeftijd in Nederland. Vanwege eenduidigheid wordt in deze paragraaf ook nog steeds gesproken over ex-patkinderen.

Op de huidige woonplek woont het merendeel van de respondenten in een studentenhuis (42 procent). De overige meerderheid woont bij zijn/haar ouders (25,9 procent) of alleen (16 procent). De meeste respondenten wonen tussen de één en drie jaar op hun huidige woonplek (38,3 procent). Respectievelijk 24,7 procent en 24,7 procent van de respondenten wonen korter dan een jaar of langer dan vijf jaar op hun huidige woonplek.

5.4.1 Plaatsverbondenheid

Voor het analyseren van de mate van plaatsverbondenheid wordt het begrip, net als bij het theoretisch kader in hoofdstuk 3, onderverdeeld in de aspecten, actie, affectie en cognitie (Altman & Low, 1992).

- Actie verwijst naar gedragingen en activiteiten op een plek
- Affectie verwijst naar de emotionele verbondenheid met een plek
- Cognitie verwijst naar gedachten en plekkennis

Actie

Bij plaatsactie staat de mate van plaatsafhankelijkheid centraal. Hierbij gaat het om de vraag in hoeverre een plek kan voldoen aan de wensen, behoeften en voorkeuren van een persoon (Jorgensen & Stedman, 2001). Ook wordt gekeken of doelen die een persoon in zijn/haar leven stelt, op de woonplek gerealiseerd kunnen worden (Wallenius, 1999). Om na te gaan welke rol plaatsafhankelijkheid speelt in het leven van ex-patkinderen, wordt allereerst gekeken in welke mate zij zich op de huidige woonplek thuisvoelen en waarom dat zo is (zie tabel 5.10). Het opbouwen van een thuisgevoel vraagt extra tijd en energie wanneer ex-patkinderen tijdens kind-, jeugd- en adolescentiejaren weinig tijd in Nederland hebben doorgebracht en zich de gemeenschappelijke codes van dit land (nog) eigen moeten maken. In het theoretisch kader worden deze gemeenschappelijke codes aangeduid met de term habitus. (Re)integratie brengt minder moeilijkheden met zich wanneer ex-patkinderen op latere leeftijd richting het buitenland zijn vertrokken of tussendoor nog in Nederland hebben gewoond. Deze kinderen voelen vaak een grote emotionele verbondenheid met Nederland (de Jong, 2005).

Tabel 5.10 Mate van thuisvoelen op de huidige woonplek

Mate van thuisvoelen	aantal	%
Ik voel mij helemaal niet thuis	2	2
Ik voel mij niet thuis	8	10
Neutraal	11	14
Ik voel mij thuis	32	40
Ik voel mij heel erg thuis	26	32
totaal	79	98

Dat 72 procent van de respondenten aan geeft zich huis te voelen op zijn/haar huidige woonplek zegt aan de ene kant iets over de mate waarin ex-patkinderen zich (snel) thuisvoelen op een plek. 'Het overall een thuis kunnen maken', houdt in dat dat op de huidige woonplek ook kan. Zo verwoord een respondent dat hij niet afhankelijk is van zijn woonplek of plekken in het algemeen, omdat hij na het vele verhuizen heeft geleerd zich snel te binden aan zijn kamer of huis en dit gevoel ook weer makkelijk los kan laten.

“Na veel verhuizen leer je om op elke plek je zo veel mogelijk thuis te kunnen voelen om te kunnen ontspannen en te leven. Je vindt je dagelijkse bezigheden; hebt een sociaal netwerk en je bindt je heel snel met je kamer/huis waar je woont” (enquête ex-patkind, 20 jaar).

Voor een aantal ex-patkinderen lijkt de behoefte er niet te zijn om dermate afhankelijk te raken van een plek, om zo te voorkomen dat het te moeilijk wordt om weer weg te gaan. Plaatsafhankelijkheid betekent hier de omgeving leefbaar maken voor het moment en bewust ruimte laten om weer in het ritme van verhuizen te kunnen stappen. Voor andere ex-patkinderen is het tijdelijk of voorgoed uit het ritme van verhuizen stappen een hele bewuste keuze. Juist het afhankelijk worden van een woonplek is iets wat een aantal ex-patkinderen eens wil ervaren. Met name omdat het volgens deze ex-patkinderen 'makkelijk' is om steeds weer naar een nieuwe plek te gaan.

“Thuisvoelen doe ik op mijn huidige woonplek zoals ik dat overal zou doen. Het leren thuisvoelen op een plek, maar niet zo erg dat ik hier niet meer weg kan” (interview ex-patkind, 25 jaar).

Aan de andere kant zegt het percentage van 72 procent ook iets over de mate waarin respondenten tevreden zijn met de behoeftevervulling op hun huidige woonplek. Wanneer ex-patkinderen

uitleggen waarom dit het geval is, is dat vooral vanwege het opbouwen van een stukje routine en dat alles wat zij wensen (familie, vrienden en voorzieningen) in de buurt van één plek te vinden is. Met de stad/het dorp als bekend en vertrouwd gebied. Langere tijd op een plek verblijven geeft ruimte om een stabiel sociaal netwerk op te bouwen en routine in het dagelijks leven. Toch spreekt meer dan de helft van de respondenten ook uit dat zij zo weer zouden kunnen verhuizen. Dat zij niet dermate gebonden zijn aan, en afhankelijk zijn van hun huidige woonplek. Het opbouwen van routine wordt niet gedaan met het doel om voor langere tijd op een plek te blijven wonen. Het maken van een thuis is in deze zin niet direct gericht op continuïteit in de toekomst.

Uit tabel 5.11 blijkt dat iets minder dan de helft van de respondenten aan geeft bepaalde voorzieningen, faciliteiten of andere dingen te missen op de huidige woonplek.

Tabel 5.11 Gemis op de huidige woonplek

Missen van voorzieningen, faciliteiten of andere dingen op de huidige woonplek	aantal	%
nee	44	54
ja	35	43
totaal	79	97

Voorzieningen als uitgaansgelegenheden en restaurants worden het meest gemist, wat gezien de leeftijd van de respondenten niet geheel verwonderlijk is. Wat meer opvalt, is dat de natuurlijke omgeving veel betekenissen krijgt toegekend bij gemis op de huidige woonplek. De natuurlijke omgeving staat hier voor het strand, een aangenaam klimaat en ongerepte natuur in het buitenland. Bij de paragraaf over plekgeschiedenis is te lezen dat de natuurlijke omgeving nauwelijks een rol speelt bij het bepalen van de mate van thuisvoelen. Ex-patkinderen kennen nu zij (even) uit het ritme van verhuizen zijn, juist die omgeving betekenis toe, die zij op de huidige woonplek missen. Volgens Case (1996) krijgt een betekenisvolle plek inderdaad waarde toegekend wanneer iemand daar juist niet is of niet heen kan.

Affectie

Affectie meet het gevoel op een bepaalde plek thuis te horen en ontstaat door interactie met een plek en mensen op die plek (Kyle et al., 2004). Affectie wordt onder andere gemeten in de mate van blij op een plek te zijn, een woonplek als eigen en vertrouwd zien, geïnteresseerd zijn in de toekomst van een plek en het spijtig vinden wanneer iemand zijn/haar woonplek moet verlaten (Bonnes et al., 2003). Blij op een plek te zijn, de woonplek als eigen en vertrouwd zien en de woonplek moeten

verlaten, zijn met name interessante aspecten kijkende naar de huidige plekbeleving van ex-patkinderen.

Dat ex-patkinderen aangeven zich nergens echt thuis te voelen of anders gezegd, zich overal thuisvoelen, zegt iets over de mate waarin zij het gevoel hebben op een specifieke plek thuis te horen. Ergens thuis horen wordt door het merendeel van de ex-patkinderen ook niet aan één plek verbonden, maar aan een sociaal netwerk, persoonlijke spullen en het gevoel overal een thuis te kunnen maken. Affectie met de huidige woonplek als materiële setting is dan ook er nauwelijks. Wanneer het sociale netwerk op een plek zou wegtrekken, trekt het merendeel van de ex-patkinderen ook weg. Een andere respondent noemt dat zijn thuisgevoel altijd bij zijn ouders zal liggen, zelfs nu die in het buitenland wonen. Weer een andere respondent geeft aan dat zij vooral affectie heeft met haar persoonlijke spullen en het feit dat zij deze overal mee naar toe kan nemen.

Uit de plekgeschiedenis blijkt dat bij het bepalen van de mate van thuisvoelen, de woning of een gedeelte van de woning een minimale rol speelt. Kijkende naar de mate van affectie met de huidige woonplek blijkt eveneens dat het huis mindere betekenissen krijgt toegekend in vergelijking met de grotere schaalniveaus. Het huis en ook de woonplek fungeren in veel gevallen niet als plekken die herinneringen uit kind-, jeugd- en adolescentiejaren symboliseren (Relph, 1976). In tabel 5.12 is te zien dat respondenten het in verhouding minder erg zouden vinden om hun huis te moeten verlaten dan hun woonplek. Het verschil tussen beide is echter minimaal. Het lijkt hierbij logisch dat het huis het overal thuis kunnen voelen symboliseert en de stad/het dorp de sociale contacten en niet de plek als materiële setting op zich.

“Als ik weg zou moeten zou ik dat alleen jammer vinden in verband met de mensen. Als die zouden verhuizen, zou ik ook ergens anders heen gaan” (interview ex-patkind, 24 jaar).

Tabel 5.12 Spijtig vinden wanneer huis of woonplek verlaten zou moeten worden

	huis		woonplek	
	aantal	%	aantal	%
Gaat helemaal niet op	14	17	14	17
Gaat niet op	20	25	15	19
Neutraal	18	22	16	20
Gaat op	19	23	25	31
Gaat helemaal op	9	11	10	12
totaal	80	98	80	98

Een woonplek als eigen en vertrouwd zien krijgt dubbele betekenissen toegekend. Zoals bij plaatsactie naar voren komt is het opbouwen van een stukje routine in het sociale netwerk en vertrouwd zijn met de omgeving met name belangrijk op de huidige woonplek. In tabel 5.13 is te zien dat ex-patkinderen zich niet in het bijzonder verbinden aan de stad/het dorp door dit ook zo te benoemen. Het feit dat sommige ex-patkinderen nog niet zo lang op hun woonplek wonen, speelt hierbij natuurlijk een rol. Zij missen onder andere een gedeelde geschiedenis met de omgeving zoals omschreven door Belk (1988 in Altman & Low, 1992, p37). Daarnaast is het zo dat een aantal ex-patkinderen niet in Nederland geboren zijn (of hier slechts een aantal jaren hebben gewoond) en daardoor geen of nauwelijks affectie met Nederland of hun huidige woonplek voelen. Ook blijkt dat een deel van de ex-patkinderen zich heeft aangewend niet meer dan nodig aan een plek te hechten, wat de mate van verbondenheid op basis van affectie verkleint. Aan de andere kant is het ook aannemelijk dat ex-patkinderen gezien hun toch vrij uitgesproken ideeën wat betreft een woonplek in de toekomst, zich niet snel inwoner van een plek zullen noemen. Hier zal bij de paragraaf over de toekomst verder op in worden gegaan.

“Ik ben volgens mij heel mens en spulletjes gebonden. Ik denk echt dat ik overal ter wereld een thuis kan maken. Het is alleen voor mij moeilijk om er dan ook te blijven. Komt door het ritme van doorgaan. Je zit echt in het ritme van door, door, door. Stilstaan voelt als achteruit gaan. Verhuizen voelt als een vooruitgang. Daarom ben ik waarschijnlijk ook zo vaak in Groningen van kamer verwisseld. Ik woon hier nu nog vanwege de mensen. Als die weg gaan, bindt mij niets echt iets meer aan Groningen” (interview ex-patkind, 25 jaar).

Tabel 5.13 Ik zie mijzelf als ‘Groninger’

	aantal	%
Gaat helemaal niet op	34	42
Gaat niet op	11	14
Neutraal	18	22
Gaat op	11	14
Gaat helemaal op	6	7
totaal	80	99

Cognitie

Cognitie beschrijft de mate waarin iemand zijn/haar woonplek gebruikt om zich te onderscheiden van andere personen. Identificatie met een plek kan bijdragen aan een gevoel van continuïteit en het ontwikkelen van een positieve eigenwaarde (Lewicka, 2008). Mensen met een ver teruggaande

geschiedenis op een plek, kennen vaak een grotere mate van plaatsidentiteit in vergelijking met mensen die sinds kortere tijd ergens wonen (Kyle et al., 2004).

Het niet gebonden zijn aan een specifieke plek, maar thuisvoelen op meerdere plekken is datgene waarmee het grootste deel van de ex-patkinderen zich identificeren en onderscheiden. Het lijkt aannemelijk dat wanneer iemand niet de intentie heeft om langere tijd op een plek te blijven, hij/zij zich ook minder zal willen onderscheiden met zijn/haar woonplek. Dit sluit ook aan bij de uitkomsten in tabel 5.13 en de constatering van Kyle et al. (2004) over een gedeelde geschiedenis tussen mens en omgeving. Voor de meeste ex-patkinderen is het opbouwen van een plekgeschiedenis gebaseerd op vroege kindjaren in Nederland of heeft deze pas vorm gekregen na de terugkeer naar Nederland. Tijdens kind, jeugd- en adolescentiejaren waren het representaties van Nederland in huis, ouders, of familie in het thuisland die, wanneer van toepassing, zorgden voor verbonden met Nederland. Identificatie met de huidige woonplek is dan ook vooral gebaseerd op familie, vrienden en persoonlijke spullen en niet op de woonplek op zich. Een aantal respondenten geven wel aan zich te identificeren met hun huidige woonplek of Nederland in het algemeen, omdat zij hier eerder tijd doorbrachten, vanwege familie en vrienden die in de buurt wonen of omdat zij nu alweer enige tijd in Nederland wonen. Een plek kan dus ook een groter schaalniveau betreffen, zoals het volgende citaat weergeeft:

“Ik ben wel op Nederland gericht, maar niet op een specifieke plek” (interview ex-patkind, 25 jaar).

Wat opvalt is dat slechts drie van de 79 respondenten duidelijk hun negatieve gevoelens uitspreken over de invloed van het vele verhuizen en tijdelijk wonen op plekken, op hun manier van plekkebeleving. Deze respondenten missen een gevoel van continuïteit en identificatie met een specifieke, aanwijsbare plek. Zij zouden zich graag met ‘hun’ woonplek willen onderscheiden van leeftijdsgenoten.

“Ik voel me nergens echt thuis omdat ik nergens echt ben opgegroeid. Altijd blijven verhuizen was niet erg goed voor mij” (enquête ex-patkind, 18 jaar).

Het grootste deel van de respondenten associeert het opgroeien op verschillende plekken vooral met overall thuis kunnen voelen, wortels die op meerdere plekken liggen en de mogelijkheid om weer in het ritme van verhuizen te kunnen stappen. Het lijkt alsof “nergens wortel hebben geschoten” niet alleen met negatieve associaties gepaard gaat.

5.4.2 Van een huis een thuis maken

Holloway & Hubbard (2001) omschrijven *home-making* als het geografisch en sociaal eigen maken van een betekenisloze ruimte. Het eigen maken van de huidige omgeving wordt door ex-patkinderen in de eerste plaats gedaan door een stabiel sociaal netwerk op te bouwen en routine in het dagelijks leven te creëren. Het in de buurt wonen van familie en vrienden wordt als een vertrouwd gevoel omschreven. Op de huidige woonplek zijn mogelijkheden om nieuwe sociale relaties aan te gaan en de habitus eigen te maken, belangrijke voorwaarden in het *attachment* proces (Altman & Low, 1992). Uit de enquête komt naar voren dat mensen met ex-patervaring niet in het bijzonder deel uit maken van deze sociale relaties. Dit duidt erop dat de *sense of belonging* van ex-patkinderen niet perse betekenis krijgt door het delen van ervaringen met personen die eenzelfde situatie hebben meegemaakt. Er is echter niet onderzocht of dit komt doordat ex-patkinderen hier geen behoefte aan hebben of door een eventueel geografische afstand die contact onderhouden moeilijk maakt. Bij het beschrijven van de plekgeschiedenis spreekt een enkele respondent wel uit dat hij/zij “het leven met mensen in eenzelfde schuitje” mist.

Belk (1988 in Altman & Low, 1992, p37) spreekt over het eigen maken van de omgeving door gewenning, waarbij het bindingsmechanisme tussen mens en omgeving een gedeelde geschiedenis is. Dit laatste gaat voor veel ex-patkinderen niet of deels op, omdat zij grotendeels in hun jeugd- en adolescentiejaren (terug) naar Nederland verhuisden. Ex-patkinderen kennen een geschiedenis waarin meerdere en uiteenlopende plekken centraal staan. *Home-making* heeft dan ook vooral betrekking op spullen die deze plekken representeren en die meegenomen kunnen worden naar eventuele volgende plekken. In totaal heeft 75 procent van de respondenten voorwerpen in huis staan die hem/haar doen denken aan vorige woonplekken en 54 procent heeft foto's in huis staan die hem/haar aan vorige woonplekken doen denken. Dat respectievelijk 56 procent en 72 procent van de respondenten, mensen en omgevingen van vorige plekken missen, geeft aan dat vorige woonplekken (zichtbaar en niet direct zichtbaar) een belangrijke rol spelen bij het huidige *home-making* proces.

“Ik heb wel allerlei spullen uit de landen waar ik gewoond heb in mijn huis staan. Die moeten ook ergens in huis staan, want het geeft toch een gevoel van trotsheid” (interview ex-patkind, 23 jaar).

Geen van de ex-patkinderen heeft het idee in bijzondere mate wel of niet bezig te zijn met het maken van een thuis. Ex-patkinderen geven aan dit net als ieder ander te doen, maar benoemen wel heel bewust dat zij overal een thuis kunnen maken. Simpelweg, omdat zij ervaren hebben dat dit voor hun niet plekafhankelijk is. Wat wel opvalt is dat verdiepen in de woonplek weinig betekenissen krijgt toegekend. Dit zou kunnen komen doordat verdiepen in de woonplek niet direct essentieel is bij ‘de omgeving leefbaar maken voor het moment’.

Een aantal respondenten benoemen dat zij in vergelijking met leeftijdsgenoten heel bewust bezig zijn met het afbakenen van hun eigen plek en het benoemen hiervan. Het sluit aan bij het aantal ex-patkinderen die hun thuis omschrijven als de plek waar zij op dat moment verblijven. Zo legt een respondent uit: “Wanneer ik op de camping aan kom, zet ik mijn tent op en ik noem het mijn thuis”. Het maken van een thuis is in deze context vooral een kwestie van willen en minder van kunnen. Onderstaand citaat illustreert goed hoe deze interpretatie van thuis in de praktijk betekenis kan krijgen.

“Nu in Nederland is thuis dus mijn kamer in Delft en niet de plek waar mijn ouders wonen. Mijn kamer is heel bewust mijn plek. Het valt me vaak op dat studenten zeggen; ‘Ik ga naar mijn kamer’. Ik zou mijn kamer nooit mijn kamer noemen, want het is mijn thuis. Die behoefte heb ik ook echt” (interview ex-patkind, 25 jaar).

Een andere respondent legt uit dat zij sterk de behoefte heeft aan een eigen plek om haar spullen neer te leggen wanneer zij uit logeren gaat. Deze plek kan een stoel of hoek in de kamer zijn, zolang het maar duidelijk is waar zij haar spullen neer kan leggen. Deze behoefte tot afbakenen is volgens haar ontstaan doordat zij tijdens het vele verhuizen altijd haar eigen plek moest bewaken. Met name omdat haar eigen plek nooit een vaste en bovenal constante plek was. Het afbakenen van een dergelijke plek is niet perse gebonden aan een huis. Het kan elke plek zijn, want thuis is voor veel ex-patkinderen immers de plek waar zij op dat moment verblijven.

5.4.3 Waar kom jij vandaan?

“Mijn wortels zijn al dermate vaak uit de grond gehaald dat ik niet echt het gevoel heb ergens vandaan te komen” (enquête ex-patkind, 22 jaar).

Bij het bespreken van een onderwerp als ‘ergens vandaan komen’ is het allereerst belangrijk de vraag te stellen in welke mate ex-patkinderen het gevoel hebben dat hun wortels op een bepaalde plek(ken) liggen en daarnaast, in hoeverre zij überhaupt behoefte hebben hun roots te benoemen. Volgens Malkki (1992 in Oakes & Price, 2008, p275) is het min of meer een gewoonte geworden om mensen en hun identiteiten te verbinden aan een bepaalde plek. De plek waar iemand letterlijk is geworteld in de geboortegrond. In het geval van ex-patkinderen gaat dit echter niet op, omdat hun levens zich over verschillende plekken op de wereld verspreiden. In het artikel in de Volkskrant (2009) reageren ouders daarom bezorgd over het feit dat hun kinderen “nergens wortel hebben geschoten”.

Tabel 5.14 geeft weer dat het grootste deel van de respondenten (79 procent) niet of gedeeltelijk het gevoel heeft dat zijn/haar wortels op een specifieke plek liggen. Ex-patkinderen leggen uit waarom dit zo is en waarom het benoemen van wortels wisselende betekenissen krijgt toegekend.

Tabel 5.14 Gevoel dat wortels op een bepaalde plek liggen

	aantal	%
ja	13	16
gedeeltelijk	31	38
nee	33	41
weet ik nog niet	3	4
totaal	80	99

Een groot aantal ex-patkinderen kan simpelweg niet eenduidig benoemen waar zij vandaan komen. Doordat zij tijdens jaren van ontwikkeling en persoonsvorming meerdere malen zijn verhuisd en vaak niet langer dan drie of vier jaar op een plek woonden, hebben zij nergens ‘wortels kunnen laten groeien’. Het zijn meerdere plekken die symbool staan voor significante gebeurtenissen in het leven van ex-patkinderen. Wortels liggen dus overal. Of anders geformuleerd; wortels liggen in ieder geval niet op een specifieke plek.

*“De plek waar ik woon, vind ik op dat moment het fijnst. Daar liggen dan mijn wortels”
(interview ex-patkind, 25 jaar).*

De interpretatie van transnationale migratie in termen van *routes*, in plaats van *roots*, sluit goed aan bij de manier waarop ex-patkinderen over hun wortels vertellen (Clifford, 1997 in Blunt & Dowling, 2006, p199). *Routes* beschrijft het thuisvoelen onderweg en “*the lack of fixity and evolving nature of belonging*” (Armbuster, 2002 in Blunt & Dowling, 2006, p199). Het feit dat ex-patkinderen de nationaliteit van hun paspoort in vergelijking met leeftijdsgenoten minder automatisch verbinden met het gevoel in dat land ook geworteld te zijn, is hier een voorbeeld van (Bolon, 2002). Evenals het overal thuis kunnen voelen. Een tweetal respondenten leggen uit hoe het ‘ergens vandaan komen’ in hun leven betekenis krijgt.

“Mijn roots liggen verdeeld. Ik voel me wel Nederlander, maar dat komt vooral doordat ik vanaf mijn 14e jaar in Nederland ben gaan wonen en daar ben gebleven. Ik denk dat als ik ouder was geweest toen ik naar Nederland verhuisde, ik misschien wel altijd ‘root-loos’ was gebleven voor mijn gevoel” (enquête ex-patkind, 23 jaar).

“Ondanks het feit dat ik me thuis voel in Groningen voelt het niet als de stad waar ik de rest van mijn leven wil blijven wonen. Ik weet niet of dit aan de plek zelf ligt of aan mijn eigen onrust. Dus of ik moet de perfecte plek nog vinden, of ik heb meer tijd nodig om ergens (waar dan ook) wortels te ontwikkelen” (enquête ex-patkind, 24 jaar).

Als ex-patkinderen het hebben over wortels, waar verwijzen zij dan precies naar?

Wortels verwijzen in de meeste gevallen naar overal. Een verwijzing naar verschillende plekken en in bepaalde gevallen zelfs nadrukkelijk naar een leven *on the road*. Ook een aanzienlijk deel van de ex-patkinderen verwijst naar familie wanneer zij over hun wortels vertellen. Dit kan het gezin betreffen, maar ook familieleden en vrienden die tijdens de ex-patperiode nog in Nederland woonden. Ex-patkinderen die een groot aantal kind- en jeugd jaren in Nederland hebben doorgebracht, verwijzen vaker rechtstreeks naar hun (woon)plek of Nederland in het algemeen. Bij de paragraaf over plekgeschiedenis komt de belangrijkheid van familie en een sociaal netwerk in het algemeen, ook naar voren. Een van de respondenten vindt het bijvoorbeeld onzin om te zeggen dat zijn wortels op een plek liggen, wanneer zijn ouders niet van die plek vandaan komen. Een andere respondent zegt dat haar wortels liggen op de plek waar ze op dat moment verblijft. Onderstaande citaten geven goed de wisselwerking tussen *routes* en *roots* weer, waarbij *roots* meer en meer uit de context van plaatsgebonden wordt gehaald en overgaat in *routes*.

“Mijn wortels liggen bij mijn familie. Waar we ook waren of waar we ook zijn. Dit is dus niet gebonden aan een bepaalde plek” (enquête ex-patkind, 20 jaar).

“Mijn wortels liggen misschien toch in Nederland, omdat ik hier geboren ben en de rest van de familie hier nog woont. Maar omdat ik het merendeel van mijn leven (12 jaar) niet in Nederland heb gewoond, heb ik niet helemaal het gevoel van; ‘hier liggen mijn roots’” (enquête ex-patkind, 18 jaar).

In hoeverre hebben ex-patkinderen behoefte om te benoemen dat zij ‘ergens vandaan komen’?

Wanneer ex-patkinderen in grote getale aangeven dat hun wortels niet op een specifieke plek liggen, reist de vraag of er wel intrinsieke behoefte bestaat om te kunnen benoemen ‘ergens vandaan te komen’. Hierbij uitgaande van een interpretatie in termen van *roots*, zoals Malkki (1992 in Oakes & Price, 2008, p275) omschrijft. De vraag; “Waar kom je vandaan?”, verwijst nog altijd vaak naar de plek, in de vorm van een land, stad/dorp of huis, waar iemand is geboren en/of opgegroeid. Wat als je bent geboren op een plek, daar niet bent opgegroeid en vervolgens op verschillende plekken in de wereld hebt gewoond? In hoeverre heb je dan behoefte om te benoemen dat jouw wortels ergens liggen? Of is dit onderwerp dan gewoon niet van toepassing op jou?

Bij het doen van uitspraken over deze vragen moet enige voorzichtigheid in acht worden genomen. In de enquête is namelijk niet expliciet gevraagd naar mate van behoefte, maar naar het gevoel dat

wortels op een bepaalde plek liggen. Wel werd elke respondent gevraagd toelichting te geven op zijn/haar antwoordkeuze. Daarbij is in de interviews wel uitgebreid gesproken over behoeften.

“Het is voor mij niet belangrijk om te zeggen dat ik ergens vandaan kom” (interview ex-patkind, 25 jaar).

Ex-patkinderen geven een aantal maal aan dat zij het niet perse belangrijk vinden om te zeggen dat zij van een specifieke plek vandaan komen. Door de vele en vaak uiteenlopende plekken waar zij wonen en culturen en mensen op die plekken, staan ze allemaal symbool voor belangrijke gebeurtenissen in hun leven. Het hebben van roots gaat in deze gevallen gewoon niet op of krijgt simpelweg minder betekenissen toegekend. Een respondent verduidelijkt waarom dit het geval is.

“Ik houd er niet van om te zeggen dat je roots perse ergens liggen; alle invloeden in je leven maken je tot wie je bent en in mijn geval heb ik op zo veel plekken gewoond, ook binnen verschillende landen en steden, dat alles mij heeft gemaakt tot wie ik ben” (enquête ex-patkind, 19 jaar).

Een andere vaak genoemde reden houdt verband met buitenstaanders, want respondenten geven aan dat anderen vaak geen genuanceerd beeld van het ex-patleven hebben. Ex-patkinderen ervaren dat het vertellen van een vaak lang en complex verhaal over hun pleksgeschiedenis, bepaalde (negatieve) reacties oproept bij buitenstaanders. Het willen vertellen over wortels is ook afhankelijk van de opstelling van andere personen en de manier waarop zij invulling geven aan begrippen als wortels en globalisering. Het zicht op hoeverre respondenten daarnaast wel intrinsieke behoefte hebben om te kunnen benoemen waar zij vandaan komen wordt hierdoor wat verduisterd. Een paar respondenten spreken heel duidelijk hun behoefte en gemis uit. Zij missen herinneringen aan een aanwijsbare plek waar zij zijn geboren en opgegroeid.

“Daar waar ik ben geboren en opgegroeid is voor mij niet verbonden aan een bepaald huis. Ik heb er geen herinneringen op kunnen bouwen. Herinneringen gaan voor mij samen met de inhoud van het huis. Maar dat zou ik wel willen met een huis, het lijkt me heel mooi om te kunnen zeggen en aan te kunnen wijzen; ‘Daar kom ik vandaan’” (interview ex-patkind, 25 jaar).

5.5 In de toekomst...

Idealen en wensen wat betreft een woonplek in de toekomst zijn, zoals ex-patkinderen dat op jongvolwassen leeftijd aangeven, niet gericht op de huidige woonplek of andere plek. Specifieker gezegd, gericht op het voor een bepaalde periode wonen op een van deze plek(ken). Wanneer ex-patkinderen vooruitblikken op de toekomst, in de zin van werk en partner/gezin, wordt dit beeld

ingepast binnen een ‘mobiele levensstijl’ (zie tabel 5.15). Hierbij voelen de meeste ex-patkinderen zich niet gebonden om langere tijd op een plek te blijven, maar willen zij meerdere plekken in hun leven aandoen. Dit kunnen plekken zowel in Nederland als in het buitenland zijn.

Tabel 5.15 Idealen en wensen wat betreft een woonplek in de toekomst

	aantal	%
Niet gebonden om op 1 plek te blijven	55	68
Graag voor langere tijd op 1 plek blijven	10	12
Weet ik nog niet	14	17
totaal	79	97

Voor een aantal ex-patkinderen is een toekomstbeeld waarin zij zich niet gebonden voelen om langere tijd op een plek te blijven een zichtbare verwijzing naar het verleden, naar de ex-patperiode. Al eerder beschreef een respondent dat zij op haar huidige woonplek meerdere keren van kamer is verwisseld om het ritme van verhuizen, net als in het verleden, maar vast te kunnen houden. Het verhuizen staat in deze context symbool voor het leven van wonen op afwisselende plekken.

“Als ik in Groningen blijf wonen, vervaagt het zichtbare deel van het vroeger wonen op plekken” (interview ex-patkind, 25 jaar).

De drang en behoefte om te blijven verhuizen heeft invloed op gedrag ten aanzien van woonplekken. Door het ritme van verhuizen zal altijd een bepaalde nieuwsgierigheid naar onbekende woonplekken blijven bestaan. De grotere beslissingen in het leven, waarvan afstuderen en vervolgplannen maken voorbeelden zijn, zijn voor ex-patkinderen momenten die vaak samengaan met de beslissing om weer richting het buitenland te gaan.

Wat daarnaast uit de data-analyse naar voren komt is dat ex-patkinderen door het meerdere malen verhuizen, als het ware ‘getraind’ zijn in het van een huis een thuis maken. Zij hebben ervaren dat het mogelijk is op meerdere plekken een thuisgevoel te creëren en zijn er van overtuigd dat zij op elke plek in de wereld een thuis kunnen maken. Met name omdat op elke plek leuke mensen te vinden zijn en het opbouwen van een sociaal netwerk is een van de belangrijkste, zo niet belangrijkste voorwaarde bij het maken van een thuis.

“Ik denk absoluut dat je op elke plek een thuis kan maken. Het is hetzelfde als je op vakantie gaat. Ik zet de tent op en ik noem het mijn thuis. Op vakantie zeg ik ook vaak; ‘Kom, we gaan naar huis’. Dan zeggen mijn vriendinnen: ‘We gaan naar de camping, we gaan helemaal niet naar huis’. Ik zou me altijd en overal thuis kunnen voelen. Dat komt doordat ik heel bewust

bezig ben met het zoeken van een thuisgevoel. Ik ben van mening dat ik mij aan elke woonomgeving kan aanpassen” (interview ex-patkind, 24 jaar).

Een groot aantal ex-patkinderen zou voor vakantie, langere tijd of permanent terugkeren naar plekken waar zij tijdens kind-, jeugd- en adolescentiejaren woonden. Slechts 1 procent sluit beide keuzes bij voorbaat uit. Dat 31 procent voor langere tijd of permanent op een van deze plekken zou willen wonen, sluit aan bij tabel 5.16 waarin ex-patkinderen aangeven dat zij zich niet gebonden voelen om op hun huidige woonplek of andere plek te blijven wonen. Natuurlijk blijft het, net als bij tabel 5.15, afwachten in hoeverre deze woorden in de toekomst in praktijk zullen worden gebracht.

Tabel 5.16 Terugkeren naar plekken uit kind-, jeugd- en adolescentiejaren

	aantal	%
Alleen voor vakantie	32	40
Voor langere tijd of permanent	25	31
Geen van beiden	1	1
Weet ik nog niet	22	27
Totaal	80	99

Een reden om niet terug te gaan naar plekken uit kind-, jeugd- en adolescentiejaren is herinneringen willen laten zoals die zijn. Met name omdat zowel de plek als de mensen met de tijd veranderen. Een uitzondering wordt gemaakt voor de plekken waar geen of nauwelijks herinneringen zijn opgebouwd. Door die plekken juist wel te bezoeken kunnen alsnog herinneringen worden gevormd.

Het zou een vertekend beeld geven om te stellen dat ex-patkinderen helemaal geen behoefte hebben om voor langere tijd op een plek te blijven. Met name het telkens afscheid nemen van plekken en mensen op die plekken wordt als reden genoemd om in ieder geval nu langer op een plek te blijven en routine in dagelijkse bezigheden en sociale contacten op te bouwen. Daarnaast zijn er ook ex-patkinderen die, nu zij zelf de keuze hebben waar te gaan wonen, er juist voor kiezen om (even) uit het ritme van verhuizen te stappen. Langere tijd ergens blijven voorkomt het wennen aan de ‘makkelijkheid’ die gepaard kan gaan met het ritme van verhuizen. Hiermee wordt bedoeld dat op een nieuwe plek alles op de vorige plek achter gelaten kan worden. Een respondent legt uit:

“Het is heel makkelijk om weg te gaan. Je hoeft nergens over na te denken, je kan alles achter je laten en naar een volgende plek gaan” (interview ex-patkind, 25 jaar).

In de toekomst eigen kinderen een vaste basis willen geven speelt ook mee in overwegingen om op latere leeftijd meer constantheid in het leven te brengen. Dit houdt niet in deze ex-patkinderen zelf geen ex-patleven zouden wensen, maar wel pleit een aantal voor minder afwisseling in plekken.

“Wat ik dan wel wil is langer dan drie jaar op een plek wonen, liever vier of vijf jaar. Het eerste jaar ben je toch bezig met wennen. Wanneer je ergens langer woont, heb je meer het goede van verschillende plekken en minder dat je je rusteloos voelt” (interview ex-patkind, 25 jaar).

6

Plaatsverbondenheid, roots en het maken van een thuis

6.1 Inleiding

Aan de hand van het theoretisch kader en de data-analyse worden in dit hoofdstuk de deelvragen en hoofdvraag, zoals opgesteld in hoofdstuk 1, beantwoord.

6.2 Beantwoorden van de deelvragen

Plekgeschiedenis: Welke betekenissen kennen ex-patkinderen aan plekken in het verleden toe?

Een plekgeschiedenisanalyse wijst uit dat de aspecten 'gemiddelde leeftijd' en 'de periode van verblijf op een plek' het meest van invloed zijn bij het bepalen van de mate van thuisvoelen. Naarmate ex-patkinderen ouder worden voelen zij zich minder op plekken thuis en een langer verblijf op een plek betekent dat ex-patkinderen zich meer thuisvoelen. De gemiddelde leeftijd van ex-patkinderen houdt verband met het gegeven dat in de adolescentiefase vaak verbondenheid met plekken uit kind- en jeugdijaren ontstaat (Altman & Low, 1992). Daarbij blijkt uit de data-analyse dat in de adolescentiefase het aantal woonplekken in Nederland toeneemt en de mate van thuisvoelen op die plekken afneemt. Deze gegevens sluiten aan bij conclusies van Knoops-Janssen (2006), waarin zij noemt dat ex-patkinderen moeite ondervinden met (re)integratie terug in Nederland. Deze moeilijkheden worden vooral veroorzaakt door de leefomgeving in het thuisland en niet zoals vaak gedacht wordt, de leefomgeving in het buitenland. Een gemis aan gemeenschappelijke gedragscodes en het ontbreken van ervaringen met leeftijdsgenoten (in het theoretisch kader omschreven als habitus) zijn hierbij belangrijke graadmeters (Hillier & Rooksby, 2005).

Dat de duur van een verblijf positief samenhangt met het thuisvoelen op een plek lijkt een logische aanname, daar tijd en het opbouwen van continuïteit een positieve uitwerking hebben op plaatsverbondenheid. Onder andere Manzo (2003) geeft aan dat mensen vaak langer op een plek willen blijven, omdat na verloop van tijd een gevoel van continuïteit ontstaat. Wanneer mensen eenmaal continuïteit hebben opgebouwd en zich thuisvoelen, ontstaat vaak de intentie om niet te ver verwijderd te raken van de plek waar deze routine is opgebouwd (Hidalgo & Hernandez, 2001).

Wanneer in dit onderzoek op een expliciete manier naar tijdsaspecten wordt gevraagd, valt op dat ex-patkinderen in grote getale aangeven dat verblijfsduur geen invloed heeft op de mate waarin zij zich thuisvoelen. Juist het tijdelijk wonen op plekken stimuleert het opbouwen van routine. Ex-patkinderen geven aan dat zij in het buitenland meteen een bepaalde mate van routine proberen te vinden, omdat dat is wat hun thuisgevoel creëert. Wanneer een leefomgeving steeds verandert,

ontstaat juist de behoefte om voor vastigheid te zorgen. Routine heeft dan ook vooral betrekking op de nieuwe en onbekende leefomgeving omzetten naar een 'normale' en vertrouwde leefomgeving. Ex-patkinderen geven aan dat zij juist door het vele verhuizen actief op zoek gaan naar manieren om met de nieuwe woonplek verbondenheid te creëren. Aan de ene kant, omdat zij heel bewust bezig zijn met telkens opnieuw een thuis (moeten) maken. Aan de anderen kant, omdat zij ervaren dat het mogelijk is op meerdere plekken, zo niet elke plek, een thuis te kunnen maken. Het merendeel van de ex-patkinderen geeft aan dat zij de verschillende plekken waar zij woonden niet als tijdelijke woonplekken zagen. Zoals uit de data-analyse blijkt betekent het niet dat een langer verblijf op een plek niet bijdraagt aan het vasthouden van routine, maar heeft zoals ex-patkinderen aangeven, niet direct invloed op de mate van thuisvoelen.

Wat betreft omgevingsfactoren is het sociale netwerk horend bij een plek verreweg het meest bepalend bij de mate van thuisvoelen. Dit sluit aan bij theorieën over thuisvoelen waarbij het sociale leven een even grote of zelfs grotere rol speelt bij het *attachment* proces, dan het dorp/ de stad als setting op zich (Altman & Low, 1992; River & Lavrakas, 1981). Hoewel ex-patkinderen aangeven op elke plek een thuis te kunnen maken, kan het verlies van sociale relaties en een onderbreking van een opgebouwd thuisgevoel wel ervaren worden als een stukje verlies van hun zelf (Chow & Healey, 2008). Deze theorie sluit aan bij het afnemend thuisgevoel van ex-patkinderen per volgplek. Hoewel deze variabele in de meervoudige regressieanalyse als minst bepalend naar voren komt, verklaart het wel dat deel van de respondenten dat bij elke vervolgplek minder investeren in een plek en de plek minder als hun thuis ervaren.

Van de schaalniveaus krijgen de woongemeenschap en het dorp/ de stad de meeste betekenissen toegekend, wat overeen komt met betekenisstoekenning aan het sociale netwerk bij omgevingsfactoren. Niet thuisvoelen wordt in verband gebracht met het dorp/ de stad en het land, wat eveneens betrekking heeft op het sociale netwerk en de moeilijkheid van het (re)integratieproces terug in Nederland weer geeft. Opvallend is dat het huis als betekenisvolle plek nauwelijks invloed heeft op de mate van thuisvoelen. Het overall thuis kunnen voelen en het vaak wisselen van huis als materiële setting, maakt het huis in deze context een minder significante plek. Het is niet één plek waar ex-patkinderen specifieke en aanwijsbare herinneringen hebben liggen (Chow & Healey, 2008). Thuisvoelen is volgens veel ex-patkinderen dan ook een relatief begrip en meer gebonden aan een gevoel dan een plek op zich. Een thuisgevoel wordt eerder aan mensen (in het buitenland of Nederland) en persoonlijke spullen verbonden. In het geval van het gezin en persoonlijke spullen zijn dit beide dingen die tijdens het leven als ex-patkind meegenomen kunnen worden en dus niet perse verbonden zijn aan een huis. Voor een sociaal netwerk op een plek geldt een ander verhaal, want "spulletjes kan je meenemen, maar een sociaal netwerk niet. Daarom moet je soms wel weer contacten verbreken" (interview ex-patkind, 25 jaar). Dat het opbouwen van een sociaal netwerk in de nieuwe woongemeenschap of het dorp/ de stad daarom juist veel betekenissen krijgt toegekend, sluit hierbij aan.

Heden: Hoe plaatsgebonden voelen ex-patkinderen zich en waarom wel/niet?

Plaatsverbondenheid

Plaatsverbondenheid kenmerkt zich met name door het niet dermate afhankelijk raken/zijn van de huidige woonplek en zo de mogelijkheid open laten om weer in het ritme van verhuizen te kunnen stappen. Daarentegen zijn er ook een aantal ex-patkinderen die er heel bewust voor kiezen de huidige woonplek niet te verlaten, door bijvoorbeeld niet in het buitenland stage te lopen en/of af te studeren. Plaatsafhankelijkheid betekent voor ex-patkinderen vooral dat familie, vrienden en voorzieningen op één plek te vinden zijn en de woonplek een bekend en vertrouwd gebied is. Het opbouwen van een stukje routine, wat in veel gevallen routine voor het moment is.

Affectie met de woonplek krijgt weinig betekenissen toegekend in de zin dat overal thuis kunnen voelen en het niet gebonden voelen voor langere tijd op een plek te blijven, niet verwijst naar het idee op een bepaalde plek 'thuis te horen' (Bonnes et al. 2003). Wensen voor de toekomst vermoeilijken het opbouwen van een affectieve band met de huidige woonplek. Hiermee wordt bedoeld dat een woonplek als iets eigen en blijvends benoemen, niet direct aansluit bij uitspraken en wensen waarbij ex-patkinderen niet de behoefte hebben voor langere tijd op een plek te blijven. Aan de andere kant geeft het opbouwen van stabiliteit en routine wel een vertrouwd en veilig gevoel. Vaak heeft deze affectie betrekking op mensen op de plek en niet de plek op zich (Altman & Low, 1992).

Ex-patkinderen zouden het minder spijtig vinden om op dit moment hun huis te moeten verlaten dan hun woonplek. De woonplek symboliseert hier het sociale netwerk waar veel waarde aan wordt gehecht en niet de plek als materiële setting op zich. Het verlaten van het huis sluit aan bij uitspraken van ex-patkinderen waarin zij een huis als minder significante plek zien. Met name omdat thuis een plek is die op elke nieuwe plek kan worden gemaakt. Identificatie en een gevoel van continuïteit gaan in het geval van ex-patkinderen niet per definitie samen met een woonplek, maar eerder met een leven 'van onderweg zijn'. Een langere gedeelde geschiedenis met de huidige woonplek of verbondenheid met Nederland in het algemeen (bijvoorbeeld door familie die altijd in Nederland woonde), maken wel dat bepaalde ex-patkinderen zich meer identificeren met hun woonplek of Nederland en deze plek ook eerder als 'hun' woonplek benoemen.

Roots

Misschien wel het meest kenmerkend voor dit onderzoek en het vraagstuk over 'ergens vandaan komen', is het feit dat ex-patkinderen in grote getale aangeven dat hun wortels 'eigenlijk overal liggen' en dat zij zich overal ter wereld thuis (zouden) kunnen voelen. Deze interpretatie maakt van begrippen als *roots* en thuis relatieve begrippen. Vooral omdat het gevoel van thuis meer plek-moment afhankelijk is dan plek-geschiedenis afhankelijk. Dit sluit aan bij wat door Arbuster (in Blunt & Dowling, 2006, p199) omschreven wordt als thuisvoelen onderweg en "*the lack of fixity and evolving nature belonging*".

De manier waarop ex-patkinderen naar hun wortels verwijzen geeft goed de verschuiving van *roots* naar *routes* weer. Grotendeels sluiten hun verwijzingen aan bij *routes*, daar het gevoel ergens vandaan te komen veelal verwijst naar meerdere plekken of naar de plek waar het gezin of familie op dat moment is. Dus niet plaatsverbonden. Wortels liggen vaak overal, of anders gezegd; in ieder geval niet op een specifieke plek. Een aantal ex-patkinderen geeft aan dat zij door het frequente verhuizen nog geen wortels hebben kunnen 'laten groeien' of dat hun wortels simpelweg op meerdere plekken liggen. Aan de andere kant laten ze ergens ook nog de *roots* terug zien waar Malkki (1992 in Oakes & Price, 2008, p275) over spreekt; ex-patkinderen die verwijzen naar geboortegrond ("ik ben geboren in Nederland") of het ergens vandaan komen verbinden aan een aanwijsbare plek. Daarnaast kan worden gezegd dat een verwijzing naar familie indirect verwijst naar een thuisland ("omdat mijn familie uit Nederland komt en daar nog woont liggen daar mijn wortels"). Ex-patkinderen die tijdens kind- en jeugd jaren tijd in Nederland doorbrengen of redelijk vroeg weer naar Nederland (terug) verhuizen, benoemen eerder dat hun wortels in Nederland liggen. Tijd speelt dus in bepaalde gevallen wel een rol bij de interpretatie van 'het ergens vandaan komen' in *roots* of *routes*.

De behoefte om *roots* te kunnen benoemen krijgt wisselende betekenissen toegekend. Aan de ene kant vinden ex-patkinderen het simpelweg niet belangrijk, omdat zij niet eenduidig kunnen benoemen waar zij vandaan komen en onderwerpen als deze minder van toepassing zijn op hen. Daarbij worden zij door buitenstaanders vaak niet begrepen in hun verhaal. Andere ex-patkinderen missen juist een plek om aan te wijzen waar zij zijn geboren en opgegroeid. Chow & Healey (2008) benadrukken de waarde van de materiële structuur van een huis als plek die herinneringen symboliseert en als referentiepunt dient bij het 'ergens vandaan komen'. In het geval van deze respondenten zijn het heel duidelijk de symbolisering van wortels die zij missen.

Home-making

Ex-patkinderen zijn het er over eens dat sociale contacten van een huis een thuis maken. Eveneens zijn zij het er over eens dat *home-making* niet plek- of huisafhankelijk is, want thuis is de plek waar zij op dat moment verblijven en op elke plek kan een thuis worden gemaakt. In vergelijking met leeftijdsgenootjes hebben ex-patkinderen niet het idee in meer of mindere mate bezig zijn met het maken van een thuis. Wel merken zij dat zij hun thuis duidelijk afbakenen en dit ook zo benoemen, wat waarschijnlijk te maken heeft met het feit dat hun thuis (in het verleden) geen constante plek is geweest.

Het maken van een thuis betekent vooral de omgeving leefbaar maken voor het moment. Dit betekent het opbouwen van sociaal kapitaal, dus mensen waar ex-patkinderen op terug kunnen vallen en het eigen maken van de habitus (Hillier & Rooksby, 2005). Verdiepen in de woonplek doen ex-patkinderen niet in het bijzonder, wat ook niet direct noodzakelijk is bij de omgeving leefbaar maken voor het moment. De manier waarop ex-patkinderen vorige woonplekken en mensen op die

plekken in hun manier van *home-making* betrekken, sluit aan bij de manier waarop Blunt & Dowling (2006) het begrip *home* interpreteren. Zij benoemen dat *home* moet worden geïnterpreteerd als een plek die zich vormt door vorige woonplekken en het dromen van woonplekken in de toekomst. Dus met representaties van vorige woonplekken (in dit geval foto's en voorwerpen) en de mogelijkheid open laten om weer in het ritme van verhuizen te kunnen stappen.

Toekomst: Waar denken ex-patkinderen zich in de toekomst thuis te kunnen voelen?

Wat betreft de toekomst voelen ex-patkinderen zich grotendeels niet gebonden (voor langere tijd) op een plek te blijven wonen. Hiermee wordt bedoeld dat het opbouwen van routine niet automatisch de intentie met zich meebrengt niet weg te willen van een plek. Ook wordt bedoeld dat *home-making* niet perse gericht is op continuïteit in de toekomst (Hidalgo & Hernandez, 2001). De omgeving leefbaar maken voor het moment biedt ruimte om op een volgend moment weer weg te gaan. Hoewel een aantal ex-patkinderen het nu fijn vindt een vaste basis te hebben in de zin van een stabiel sociaal netwerk, bekend zijn met de habitus en het kennen van de omgeving, is dit niet perse bepalend voor de toekomst. Wanneer ex-patkinderen vooruitblikken op de toekomst, in de zin van werk en partner/gezin, wordt dit beeld ingepast binnen een 'mobiele levensstijl'. De meeste ex-patkinderen willen meerdere plekken in hun leven aandoen, wat zowel plekken in Nederland als in het buitenland kunnen zijn.

6.3 Beantwoorden van de hoofdvraag

Wat is de invloed van ex-patemigratie op plaatsverbondenheid, roots en het maken van een thuis op jongvolwassen leeftijd?

Door het regelmatig verhuizen tijdens kind,- jeugd- en adolescentiejaren wisselen ex-patkinderen nu en op latere leeftijd vaker van woonplek in vergelijking met hun leeftijdsgenootjes (de Jong, 2005). Over het algemeen bestaat het idee dat overal een thuis kan worden gemaakt. In de eerste plaats doordat het gevoel van thuis aan familie, vrienden en persoonlijke spullen wordt verbonden. Het sociale netwerk op een plek krijgt meer betekenis toegekend dan de plek als materiële setting op zich. In het ritme van verhuizen zijn het persoonlijke spullen die kunnen worden meegenomen en op elke plek bestaat volgens ex-patkinderen de mogelijkheid om nieuwe sociale contacten te leggen. Thuis wordt beleefd als een plek onderweg en/of als plek waar familie en vrienden zijn. Een gevoel dat in veel gevallen meer plekmoment dan plekgeschiedenis afhankelijk is. Wortels liggen daarom ook overal, of in ieder geval niet op een vaste plek.

Om de levens van ex-patkinderen te begrijpen moeten begrippen als *roots* en thuisvoelen uit de context van stabiel, plaatsverbonden en aanwijsbaar worden gehaald. Kinderen die op verschillende plekken in de wereld wonen, zullen zoals Armbuster (2002 in Blunt & Dowling, 2006, p199) en hooks (1992 in Oakes & Price, 2008, p373) omschrijven, hun wortels en thuisgevoel niet langer aan een vaste plek verbinden. In een globaliserende wereld, waarin mensen onderweg zijn en op meerdere

plekken in de wereld wonen, moeten de centrale begrippen in deze thesis in een breder perspectief worden gezien. Dus een verschuiving van *roots* naar *routes*. Manzo (1994) beschrijft dat een plek of meerdere plekken symbool kunnen staan voor gebeurtenissen in iemands leven. In het geval van ex-patkinderen zijn dit, omdat zij tijdens jaren van ontwikkeling verhuisden, vaak uiteenlopende plekken die geografisch verspreid liggen. Nog meer is het zo dat het verhuizen op zich vaak symbool staat voor het leven van ex-patkinderen. Letterlijk en figuurlijk als een soort van route (Clifford, 1997 in Blunt & Dowling, 2006, p199). Er zijn ook ex-patkinderen die hierdoor juist een bepaald referentiepunt in hun bestaan missen, een plek om aan te wijzen waar zij vandaan komen.

Op een denkbeeldige schaal van *movement versus rootedness* wat betreft vragen over identiteit, wortels en plaatsverbondenheid, neigen ex-patkinderen duidelijk naar de kant van *movement*. Een leven waarin zij zich op meerdere plekken thuis kunnen voelen en waarin *home-making* niet perse plekafhankelijk is. Daarnaast hebben veel ex-patkinderen de drang om nieuwe plekken te blijven ontdekken, wat past binnen een wereld waarin mensen steeds makkelijker van plek naar plek reizen. Wat betreft ideeën voor de toekomst lijken ex-patkinderen niet te denken in termen van vaak *kunnen* verhuizen, maar eerder in termen van vaak *willen* verhuizen.

7

Reflectie en overwegingen

7.1 Inleiding

In dit hoofdstuk volgt een korte terugblik op het onderzoek. Eerst worden beperkingen van het onderzoek besproken en daarna komen ideeën voor eventueel vervolgonderzoek aan bod.

7.2 Beperkingen van het onderzoek

Als eerste bleek het vrij lastig expliciete theorie over het begrip *home-making* te vinden en vooral, hoe deze theorie meetbaar te maken. Plaatsverbondenheid en *roots* zijn daarentegen duidelijk te interpreteren begrippen en te meten op een schaal van *movement versus rootedness* en mate van plaatsverbondenheid (Bonnes et al., 2003). Bij de theorie over *home-making* ontbreekt echter een duidelijk kader met concrete meetbare aspecten. Hoewel in de enquête wel geprobeerd is bepaalde *home-making* vaardigheden te onderzoeken, bleken deze uiteindelijk niet allemaal bruikbaar binnen het onderzoek. Vaak omdat aspecten achteraf moeilijk te interpreteren waren. Uiteindelijk kon door middel van de interviews wel wat dieper op het *home-making* proces in worden gegaan.

Een tweede beperking van het onderzoek heeft betrekking op de onderzoekspopulatie. Het zou interessant geweest zijn om bepaalde onderzoeksresultaten, zoals wensen wat betreft de toekomst, te vergelijken met een groep niet ex-patkinderen in dezelfde leeftijdscategorie. Hoewel dit onderzoek zich puur richt op de plekkebeleving van ex-patkinderen waarbij de beschreven theorie over plaatsverbondenheid, *roots* en het maken van een thuis als uitgangspunt dient, krijgen bepaalde onderzoeksresultaten meer *body* wanneer ze worden vergeleken met een andere onderzoekspopulatie. Helaas zijn er geen onderzoeken voor handen die dezelfde onderwerpen binnen eenzelfde afgebakende groep niet ex-patkinderen beschrijven. In het onderzoek worden aan de hand van het theoretisch kader en de resultaten uit de enquête en interviews wel een aantal maal vergelijkingen gemaakt met leeftijdsgenoten. Zo is bijvoorbeeld bewezen dat ex-patkinderen op (jong)volwassen leeftijd vaker wisselen van woonplek en zich in vergelijking met hun leeftijdsgenoten minder hechten aan plekken en mensen op die plekken (de Jong, 2005; Adam 2005-2006).

7.3 Vervolgonderzoek

Voor eventueel vervolgonderzoek zijn een tweetal opties mogelijk. Gezien de uitgesproken plannen die ex-patkinderen voor de toekomst hebben zou het interessant zijn om over een x aantal jaar na te gaan in hoeverre ex-patkinderen daadwerkelijk op een verschillend aantal plekken hebben gewoond, zijn teruggekeerd naar plekken uit kind- en jeugdijaren (voor vakantie of permanent) of een baan

hebben waarbij zij regelmatig moeten reizen of van plek naar plek trekken. Ook is het interessant om te kijken welk percentage uiteindelijk Nederland heeft verlaten of toch in het thuisland is gebleven. Een tweede optie sluit aan bij een van de beperkingen van het onderzoek: het doen van een vergelijkend onderzoek naar plaatsverbondenheid, *roots* en het maken van een thuis, bij niet ex-patkinderen. Er zou een vergelijking gemaakt kunnen worden met niet ex-patkinderen die op eenzelfde plek zijn geboren en voor het grootste deel ook zijn opgegroeid. Welke omgevingsfactoren beïnvloeden het thuisvoelen van deze onderzoekpopulatie en welke ideeën hebben zij wat betreft hun woonplek in de toekomst? Verschillen deze van ex-patkinderen? Denken niet ex-patkinderen ook dat zij overal een thuis kunnen maken en waarom wel of niet? Is het opbouwen van routine gericht op continuïteit in de toekomst? Of net als het merendeel van de ex-patkinderen dat doet; de omgeving leefbaar maken voor het moment?

Literatuurlijst

Boeken en artikelen

- Adam, F. (2005-2006), "Trouw aan huis." Amsterdam: *Stichting NOB, Buitenland schooljaar 2005-2006*.
- Adler, N. (1991), *International Dimensions of Organizational Behaviour*. California: Wadsworth Publishing Company.
- Agnew, J. (1987), *The United States in the World Economy: a regional geography*. Cambridge: University Press.
- Altman, I. en S. M. Low (1992), *Place Attachment*. New York: Plenum Press.
- Bachelard, G. (1964), *The poetics of Space*. Boston: Beacon Press.
- Blunt, A. en R. Dowling (2006), *Home*. London & New York: Routledge.
- Bonnes M., T. Lee en M. Bonaiuto (2003), *Psychological Theories for Environmental Issues*. England: Ashgate Publishing Limited.
- Bruijn, M. de (2000), *Expats: Roman over Nederlanders over zee*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Case, D. (1996), "Contributions of journeys away to the definition of home: an empirical study of a dialectical process." *Journal of Environmental Psychology* 16(1), p. 1-15.
- Chow, K. en M. Healy (2008), "Place attachment and place identity; first-year undergraduates making the transition from home to university." *Journal of Environmental Psychology* 28, p. 362-372.
- Cohen, E. (1976), Expatriate Communities. In: Koyano, S. (1976), *Current Sociology: sociological studies in Japan: Prewar, Postwar and Contemporary Stages*. Tokyo Metropolitan University: Sage Publications.
- Cresswell, T. (2004), *Place: a short introduction*. Oxford: Blackwell Publishing
- Dayaratne, R. en P. Kellett (2008), "Housing and homemaking in low-income urban settlements: Sri Lanka and Colombia." *Springer Science + Business Media BV* 23, p. 53-70.
- Denscombe, M. (2007), *The Good Research Guide, for small-scale social research projects*. Buckingham: Open University Press. Third new edition.
- Feldman, R.M. (1990), "Settlement identity; psychological bonds with home places in a mobile society." *Environment and Behaviour* 22, p. 183-29.
- Feldman, R.M. (1996), "Constancy and change in attachment to types of settlements." *Environment and Behaviour* 28, p. 419-45.
- Giuliani, M.V. en R.M. Feldman (1993), "Place attachment in Developmental and Cultural Context" *Journal of Environmental Psychology* 13, p. 267-74.
- Hayden, D. (1997). Urban landscape history: the sense of place and the politics of space. In Groth, P. en T. W. Bressi (1997). *Understanding Ordinary Landscapes*. New Haven: Yale University Press, p. 111-133.
- Hidalgo, M. C. en B. Hernandez (2001), "Place attachment: conceptual and empirical questions." *Journal of Environmental Psychology* 21, p. 273-281.

- Hillier, J. en E. Rooksby (2005), *Habitus: A Sense of Place*. England: Ashgate Publishing Limited.
- Holloway, L. en P. Hubbard (2001), *People and place: the extraordinary geographies of everyday life*. Essex: Pearson Education Limited.
- Holstrom, D. (1998), "Strangers in their own land." *Christian Science Monitor* 90, p. 14.
- Johnston, R.J., D. Gregory et al. (2000), *Dictionary of Human Geography*. Oxford: Blackwell Publishing. Fourth Edition.
- Knoops-Janssen, H. (2006), "Wereldburgers met een Nederlands paspoort"! *De (re)integratie van Nederlandse ex-pat jongeren*." Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- Knoops-Janssen, H. (2008), "Schijnbare tegenstrijd in het Nederlandse onderwijsbeleid? Een verkennend onderzoek naar internationalisering in het Nederlandse Onderwijs." Voorburg: Vliegende Hollanders.
- Kyle, G. T., A. J. Mowen en M. Tarrant (2004), "Linking place preferences with place meaning: an examination of the relationship between place motivation and place attachment." *Journal of Environmental Psychology* 24, p. 439-454.
- Lewicka, M. (2008), "Place attachment, place identity, and place memory: restoring the forgotten past." *Journal of Environmental Psychology* 28, p. 209-231.
- Manzo L.C. (2003), "Beyond house and haven: toward a revisioning of emotional relationships with places." *Journal of Environmental Psychology* 23(1), p. 47-61.
- Maso, I. en A. Smaling (1990), *Objectiviteit in kwalitatief onderzoek*. Meppel/Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Mead, G.H. (1934), *Mind, Self and Society: from the standpoint of a social behaviourist*. Chicago: University of Chicago Press.
- Moore, J. (2000), "Placing home in context." *Journal of Environmental Psychology* 20(3), p. 207-217.
- Oakes, T. S. en P.L. Price (2008), *The Cultural Geography Reader*. London & New York: Routledge.
- Pollock, D. en R. van Reken (1999), *Third Culture Kids: the experience of growing up among worlds*. London: Routledge.
- Proshansky, H.M. (1978), "The city and self-identity." *Environment and Behavior* 10(2), p. 147-169
- Relph, E. (1976), *Place and placelessness*. London: Pion.
- Riger, S. en P.J. Lavrakas (1981), "Community ties: patterns of attachment and social interaction in urban neighbourhoods." *American Journal of Community Psychology* 9, p. 55-66.
- Rose, G. (1993), *Feminism and Geography: The Limits of Geographical Knowledge*. Cambridge: Polity Press.
- Seamon, D. (1979), *A Geography of the Lifeworld: Movement, Rest and Encounter*. New York: St. Martin's Press.
- Seamon, D. (1984), "Emotional experience of the environment." *American Behavioral Scientist* 27, p. 757-770.
- Silverman, D. (2000), *Doing Qualitative Research, a Practical Handbook*. London: Sage Publications.
- Smit, M. (2009), "Man en kinderen brengen offers voor topdiplomaat." *Volkscrant*, 27 januari 2009

- Stokols, D. en I. Altman (1977). *Handbook of Environmental Psychology*. New York: Wiley.
- Swanborn, P.G. (1991), *Basisboek sociaal onderzoek*. Meppel & Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Swanborn, P.G. (2002), *Basisboek sociaal onderzoek*. Meppel & Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Tuan, Yi-Fu (1997), *Space and place: the perspective of experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Wallenius, M. (1999), "Personal projects in everyday places: perceived supportiveness of the environment and psychological well-being." *Journal of Environmental Psychology* 19, p. 131-143.
- Western, J. (1992), *A passage to England: Barbadian Londoners Speak of Home*. London: University College London Press.

Websites

- Bolon, A. (2002), *International Herald Tribune: At home abroad / Third Culture Kids: Nowhere to call home, but I like being a global nomad* (bezoekt op 16 maart 2009)
http://www.nytimes.com/2002/10/26/news/26iht-rkid_ed3_.html
- CBS (2004), *Jongeren eerder uit huis* (bezoekt op 14 april 2009)
<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/dossiers/vrouwen-en-mannen/publicaties/artikelen/archief/2004/2004-1485-wm.html>
- CBS (2008), *1.2 miljoen Nederlanders hebben thuis geen internet* (bezoekt op 2 mei 2009)
<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/vrije-tijd/cultuur/publicaties/artikelen/archief/2008/2008-2641-wm.html>
- De Vliegende Hollanders (2009, laatst bezocht op 15 juli 2009)
www.vliendehollanders.nl
- Expatica (2005), *Approaches to managing expat partners* (bezoekt op 3 mei 2009)
<http://www.expatica.com/hr/story/approaches-to-managing-expat-partners-21062.html>
- Expatverzekering: *expat of emigrant?* (bezoekt op 16 maart 2009)
<http://www.expatverzekering.nl/aandachtspunten/expat-of-emigrant>
- Gaag, M. van der (2005), *Nieuwe methode voor meten sociaal kapitaal* (bezoekt op 22 maart 2009)
http://www.rug.nl/gmw/nieuws/archief/archief2005/persberichten/054_05
- Hyves (2009, laatst bezocht op 20 juni 2009)
www.hyves.nl

Jong, E. de (2005), *Het wereldreizende gezin leert soepel te zijn* (bezocht op 4 juli 2009)
<http://static.rnw.nl/migratie/www.wereldexpat.nl/nl/vertrek/voorbereiding/051017vertrek-redirected>

Kidd, J.K. en L.L. Lankenau (z.j.), *Third Culture Kids returning to their passport country*. US Department of State (bezocht op 31 maart 2009)
<http://www.state.gov/m/dg/hr/flo/c22473.htm>

MAXQDA (bezocht op 4 april 2009)
www.maxqda.com

Nagel, B. (2006), *Brisk Magazine: benefit voor de top* (bezocht op 15 maart 2009)
http://www.briskmag.nl/00/artikel/421/Benefit_voor_de_top.html

Nash, Graham (1970), *Teach your children* (bezocht op 18 april 2009)
<http://www.lyricstime.com/crosby-nash-teach-your-children-lyrics.html>

RUG Methodologiewinkel (bezocht op 30 juni 2009)
http://www.gmw.rug.nl/methodologiewiki/index.php/Main_Page

Third Culture Kids World (bezocht op 16 maart 2009)
www.tckworld.com

Van Dale online woordenboek (bezocht op 16 maart 2009)
www.vandale.nl

Vossen, M. van (2004), *Terug in de Polder* (bezocht op 16 maart 2009)
<http://www.intermediair.nl/artikel/archief/29871/terug-in-de-polder.html>

WereldExpat Wereldomroep (2003), *Nuchterheid na bomaanslag* (bezocht op 1 april 2009)
http://www.wereldexpat.nl/nl/wonen/veiligheidsamenleving/aanslagriyad_expatervaring.html

WereldExpat Wereldomroep (2005), *In Nederland voelde ik me eerst een toerist* (bezocht op 16 maart 2009)
http://www.wereldexpat.nl/nl/terugnaarNL/studeren/Expat_markgotink_deel1

WereldExpat Wereldomroep (2006), *Expats nemen vaker ontslag; resultaten van internationaal onderzoek onder expats* (bezocht op 31 maart 2009)

http://www.werldexpat.nl/nl/werken/11799467/expatonderzoek_GMAC06

WereldExpat Wereldomroep (2008), *Meer expats voelen zich in hun woonland veiliger* (bezocht op 31 maart 2009)

<http://www.wereldomroep.nl/wereldpanel/criminaliteit>

Overig

E-mailcorrespondentie CBS (20 april 2009)

E-mailcorrespondentie ex-patkinderen (februari, maart en april 2009)

Bijlage 1: Enquête (zoals verschenen op www.thesistools.com)

Plekbeleving

Deze enquête heb ik opgesteld in het kader van mijn afstudeerscriptie van de master Culturele Geografie aan de Rijksuniversiteit in Groningen. Binnen Culturele Geografie staat de binding die mensen met plekken hebben centraal. Om hierbij aan te sluiten heb ik gekozen onderzoek te doen naar de plekbeleving van jongvolwassenen (18-25 jaar) die tijdens hun kind-, jeugd- en adolescentiejaren op verschillende plekken in de wereld hebben gewoond, vanwege werk van hun ouders. Het doel is een beeld te krijgen van plaatsverbondenheid, roots en het maken van een thuis, zowel tijdens de ‘ex-patperiode’ als op jongvolwassen leeftijd in Nederland.

De enquêtevragen zijn onderverdeeld in drie thema’s; plekbeleving in kind-, jeugd- en adolescentiejaren, plekbeleving op jongvolwassen leeftijd in Nederland en plekbeleving in de toekomst. Aan het eind van de enquête volgen nog drie vragen over je familieachtergrond.

De enquête is volstrekt anoniem en gegevens zullen vertrouwelijk worden behandeld.

Fijn dat je mee wil werken. Bedankt!
Kristel de Groote

1.	Wat is je geslacht?
	☐ ☐ Man ☐ Vrouw

2.	Wat is je leeftijd?
	☐ ☐ 18 ☐ 19 ☐ 20 ☐ 21 ☐ 22 ☐ 23 ☐ 24

3.	Wat is je hoogst genoten opleiding (inclusief de huidige opleiding die je volgt)?														
	<table border="1"> <tr> <td>☐</td> <td>Basisschool</td> </tr> <tr> <td>☐</td> <td>Vmbo</td> </tr> <tr> <td>☐</td> <td>Havo</td> </tr> <tr> <td>☐</td> <td>Vwo</td> </tr> <tr> <td>☐</td> <td>Mbo</td> </tr> <tr> <td>☐</td> <td>Hbo</td> </tr> <tr> <td>☐</td> <td>Universiteit</td> </tr> </table>	☐	Basisschool	☐	Vmbo	☐	Havo	☐	Vwo	☐	Mbo	☐	Hbo	☐	Universiteit
☐	Basisschool														
☐	Vmbo														
☐	Havo														
☐	Vwo														
☐	Mbo														
☐	Hbo														
☐	Universiteit														

PLEKBELEVING IN KIND-, JEUGD- EN ADOLESCENTIEJAREN

4.	<p>Beschrijf aub in onderstaand schema van jong naar oud alle plekken waar je tot je 18e levensjaar gewoond hebt. Dit kunnen zowel plekken in het buitenland als in Nederland zijn. Wanneer je van jonge levensjaren weinig meer kan herinneren, begin dan met de plek waarvan je onderstaande vragen kan beantwoorden.</p> <p>Kolom 1 De leeftijd waarop je op een bepaalde plek verbleef (.. t/m ..)</p> <p>Kolom 2 Het land waar je woonde</p> <p>Kolom 3 De stad of het dorp waar je woonde</p> <p>Kolom 4 Of je je op die plek thuis voelde (1 antwoord kiezen)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Ja 2) Nee 3) Gedeeltelijk <p>Kolom 5 Welke van onderstaande aspecten jouw gevoelens ten aanzien van het wel/niet thuisvoelen het meest beïnvloedde (1 antwoord kiezen)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) De gebouwde, materiële omgeving (inrichting en aanzicht) 2) De natuurlijke omgeving (weer en natuur) 3) Voorzieningen waar ik gebruik van maakte (school, werk, verenigingen en winkels) 4) Mijn sociale netwerk (familie en (expat)-vrienden) 5) De cultuur (gebruiken, gewoonten, leven van alledag)
-----------	--

	Leeftijd	Land	Stad/dorp	Thuisvoelen	Gevoelens
Woonplek 1	☐	☐	☐	☐	☐
Woonplek 2	☐	☐	☐	☐	☐
Woonplek 3	☐	☐	☐	☐	☐
Woonplek 4	☐	☐	☐	☐	☐
Woonplek 5	☐	☐	☐	☐	☐
Woonplek 6	☐	☐	☐	☐	☐
Woonplek 7	☐	☐	☐	☐	☐
Woonplek 8	☐	☐	☐	☐	☐
Woonplek 9	☐	☐	☐	☐	☐
Woonplek 10	☐	☐	☐	☐	☐

5.	Indien je bij een bepaalde woonplek toelichting wil geven over je gevoelens ten aanzien van die plek is dat mogelijk.
	<div style="border: 1px solid gray; height: 40px; width: 100%;"></div>

6.	<p>Verbind je het wel/niet thuisvoelen zoals genoemd bij vraag 4 vooral met: (1 antwoord kiezen)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) De woning / een gedeelte van de woning / internaat 2) De straat / de wijk / de woongemeenschap 3) De stad / het dorp 4) Het land waar ik woonde
-----------	--

	Ik verbind dit vooral met
Woonplek 1	☐
Woonplek 2	☐
Woonplek 3	☐
Woonplek 4	☐
Woonplek 5	☐
Woonplek 6	☐
Woonplek 7	☐
Woonplek 8	☐
Woonplek 9	☐
Woonplek 10	☐

7.	Geef aub aan in welke mate je het eens bent met de volgende bewering. 'Het feit dat ik wist dat mijn verblijf op een plek van tijdelijke aard was, heeft invloed gehad op de mate waarin ik mij er thuis voelde'.
	Helemaal mee oneens ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ Helemaal mee eens

8.	Geef aub aan in hoeverre je het eens bent met de volgende bewering. 'Voor mij is het eerste jaar dat je ergens woont, je favoriete plek altijd de plek die je hebt achtergelaten. En nadat je ergens ongeveer een jaar woont, is de plek waar je op dat moment bent favoriet'.
	Helemaal mee oneens ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ Helemaal mee eens

PLEKBELEVING OP JONGVOLWASSEN LEEFTIJD IN NEDERLAND

9.	Wat is je huidige woonsituatie?
	☐ ☐ Ik woon bij mijn ouder(s) ☐ Ik woon alleen ☐ Ik woon alleen met inwonende kinderen ☐ Ik woon samen met een partner ☐ Ik woon samen met een partner met inwonende kinderen ☐ Ik woon in een studentenhuis ☐ Ik woon in een internaat of soortgelijke instelling ☐ Anders

10.	Hoe lang woon je al op je huidige woonplek?
	☐ ☐ < 1 jaar ☐ 1 - 3 jaar ☐ 3 - 5 jaar ☐ > 5 jaar

11.	Waar wonen je ouder(s) op dit moment?												
	<table border="1"> <tr> <td>☐</td> <td>2 ouders in het buitenland</td> </tr> <tr> <td>☐</td> <td>2 ouders in Nederland</td> </tr> <tr> <td>☐</td> <td>1 ouder in het buitenland, 1 ouder in Nederland</td> </tr> <tr> <td>☐</td> <td>1 ouder in het buitenland</td> </tr> <tr> <td>☐</td> <td>1 ouder in Nederland</td> </tr> <tr> <td>☐</td> <td>Niet van toepassing</td> </tr> </table>	☐	2 ouders in het buitenland	☐	2 ouders in Nederland	☐	1 ouder in het buitenland, 1 ouder in Nederland	☐	1 ouder in het buitenland	☐	1 ouder in Nederland	☐	Niet van toepassing
☐	2 ouders in het buitenland												
☐	2 ouders in Nederland												
☐	1 ouder in het buitenland, 1 ouder in Nederland												
☐	1 ouder in het buitenland												
☐	1 ouder in Nederland												
☐	Niet van toepassing												

12.	Kun je aangeven in welke mate de volgende zinnen op gaan voor jou en je huidige woonplek?				
		Gaat helemaal niet op		Gaat helemaal op	
	Ik heb mijn kamer/huis fors schoon gemaakt voordat ik erin trok	☐	☐	☐	☐
	Ik heb mijn kamer/huis opgeknapt en geverfd in mijn favoriete kleuren	☐	☐	☐	☐
	Ik heb mijn kamer/huis ingericht met persoonlijke spullen	☐	☐	☐	☐
	In mijn kamer/huis hangen foto's van vorige plek(ken) waar ik gewoond heb	☐	☐	☐	☐
	In mijn kamer/huis zijn voorwerpen te vinden die mij doen denken aan vorige plek(ken) waar ik gewoond heb	☐	☐	☐	☐
	Ik mis een bepaalde omgeving van vorige plek(ken) waar ik woonde	☐	☐	☐	☐
	Ik mis bepaalde mensen die ik op vorige woonplek(ken) heb leren kennen	☐	☐	☐	☐
	Mensen met 'expatervaring' vormen een belangrijk deel van mijn sociale netwerk	☐	☐	☐	☐

	Ik ben lid van een lokale sport, studie of andere vereniging	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Ik ontvang bezoek van mensen uit mijn plaatselijke sociale netwerk	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Ik ga op bezoek bij mensen uit mijn plaatselijke sociale netwerk	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Ik zoek informatie over wat er te zien en te doen is in mijn woonplek	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Ik bekijk en bezoek dat wat er te zien en te doen is in mijn woonplek	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Ik volg het nieuws betreffende mijn woonplek	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Ik bezoek de natuurlijke omgeving van mijn woonplek	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Ik praat/mail met anderen over mijn huis/woonplek	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Ik maak foto's van mijn huis/woonplek	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Ik zou het jammer vinden wanneer ik om welke reden dan ook mijn kamer/huis zou moeten verlaten	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Ik zou het jammer vinden wanneer ik om welke reden dan ook mijn woonplek zou moeten verlaten	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Ik zie mij zelf als een 'Groninger' (vul de plek in waar je woont)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

13.	Zijn er voorzieningen, faciliteiten of andere dingen die in je huidige woonplek niet te vinden zijn, maar je wel graag zou willen?
	☐ ☐ Nee ☐ Ja <input type="text"/>

14.	In welke mate voel je je thuis op de plek waar je nu woont?
	Ik voel mij helemaal niet thuis ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ Ik voel mij erg thuis

15.	Geef aub zo specifiek mogelijk aan waarom je je antwoord bij vraag 14 gekozen hebt.
	<div style="border: 1px solid #ccc; height: 100px; width: 100%;"></div>

PLEKBELEVING EN DE TOEKOMST

16.	Welke zin sluit het beste aan bij jouw wensen/idealen wat betreft je woonplek in de toekomst?						
	<table border="1" style="width: 100%;"> <tr> <td style="width: 30px;">☐</td> <td>Ik voel mij niet gebonden om op één plek te blijven</td> </tr> <tr> <td>☐</td> <td>Ik zou graag (voor langere tijd) op één plek willen blijven</td> </tr> <tr> <td>☐</td> <td>Weet ik (nog) niet</td> </tr> </table>	☐	Ik voel mij niet gebonden om op één plek te blijven	☐	Ik zou graag (voor langere tijd) op één plek willen blijven	☐	Weet ik (nog) niet
☐	Ik voel mij niet gebonden om op één plek te blijven						
☐	Ik zou graag (voor langere tijd) op één plek willen blijven						
☐	Weet ik (nog) niet						

17.	Zou je terugkeren naar een van de plekken waar je tijdens je kind-en jeugd jaren gewoond hebt?								
	<table border="1" style="width: 100%;"> <tr> <td style="width: 30px;">☐</td> <td>Alleen voor vakantie</td> </tr> <tr> <td>☐</td> <td>Om voor langere tijd of permanent te gaan wonen</td> </tr> <tr> <td>☐</td> <td>Geen van beiden</td> </tr> <tr> <td>☐</td> <td>Weet ik (nog) niet</td> </tr> </table>	☐	Alleen voor vakantie	☐	Om voor langere tijd of permanent te gaan wonen	☐	Geen van beiden	☐	Weet ik (nog) niet
☐	Alleen voor vakantie								
☐	Om voor langere tijd of permanent te gaan wonen								
☐	Geen van beiden								
☐	Weet ik (nog) niet								

18.	Indien je bij vraag 17 'alleen voor vakantie' of 'om voor langere tijd of permanent te gaan wonen' hebt ingevuld, graag de betreffende plek noemen.
	<div style="border: 1px solid #ccc; height: 60px; width: 100%;"></div>

19.	Heb je het gevoel dat jouw 'wortels' of 'roots' op een bepaalde plek liggen?								
	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 30px; text-align: center;">☐</td> <td>Ja</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">☐</td> <td>Nee</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">☐</td> <td>Gedeeltelijk</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">☐</td> <td>Weet ik (nog) niet</td> </tr> </table>	☐	Ja	☐	Nee	☐	Gedeeltelijk	☐	Weet ik (nog) niet
☐	Ja								
☐	Nee								
☐	Gedeeltelijk								
☐	Weet ik (nog) niet								

20.	Geef aub zo specifiek mogelijk aan waarom je je antwoord bij vraag 19 gekozen hebt.
	<div style="border: 1px solid #ccc; height: 100px; width: 100%;"></div>

FAMILIEACHTERGROND

21.	Wat is het beroep van je vader? ('niet van toepassing' ook mogelijk)
	<input style="width: 100%; height: 20px;" type="text"/>

22.	Wat is het beroep van je moeder? ('niet van toepassing' ook mogelijk)
	<input style="width: 100%; height: 20px;" type="text"/>

23.	Als je kijkt naar je 18e levensjaar, hoe omschrijf je dan de economische positie van het huishouden waartoe je (toen) behoorde?										
	<table border="1" style="width: 100%;"> <tr> <td style="width: 30px;">☐</td> <td>Rijk</td> </tr> <tr> <td>☐</td> <td>Comfortabel</td> </tr> <tr> <td>☐</td> <td>Midden</td> </tr> <tr> <td>☐</td> <td>Bescheiden</td> </tr> <tr> <td>☐</td> <td>Arm</td> </tr> </table>	☐	Rijk	☐	Comfortabel	☐	Midden	☐	Bescheiden	☐	Arm
☐	Rijk										
☐	Comfortabel										
☐	Midden										
☐	Bescheiden										
☐	Arm										

Bijlage 2: Mate van thuisvoelen op een plek (tabel 5.3)

Thuisvoelen x gemiddelde leeftijd

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,262 ^a	,069	,066	,63708

a. Predictors: (Constant), Gemiddelde leeftijd

ANOVA^b

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	10,204	1	10,204	25,140	,000 ^a
	Residual	138,403	341	,406		
	Total	148,606	342			

a. Predictors: (Constant), Gemiddelde leeftijd

b. Dependent Variable: Mate van thuisvoelen

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	2,959	,072		41,352	,000
	Gemiddelde leeftijd	-,034	,007	-,262	-5,014	,000

a. Dependent Variable: Mate van thuisvoelen

Thuisvoelen x aantal plekken

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,102 ^a	,010	,008	,65667

a. Predictors: (Constant), Totaal aantal plekken per persoon

ANOVA^b

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	1,560	1	1,560	3,617	,058 ^a
	Residual	147,047	341	,431		
	Total	148,606	342			

a. Predictors: (Constant), Totaal aantal plekken per persoon

b. Dependent Variable: Mate van thuisvoelen

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	2,833	,105		26,902	,000
	Totaal aantal plekken per persoon	-,038	,020	-,102	-1,902	,058

a. Dependent Variable: Mate van thuisvoelen

Thuisvoelen x verblijfsduur op een plek

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,160 ^a	,026	,023	,65165

a. Predictors: (Constant), Hoe lang op een plek

ANOVA^b

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	3,801	1	3,801	8,951	,003 ^a
	Residual	144,805	341	,425		
	Total	148,606	342			

a. Predictors: (Constant), Hoe lang op een plek

b. Dependent Variable: Mate van thuisvoelen

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	2,485	,064		38,869	,000
	Hoe lang op een plek	,043	,015	,160	2,992	,003

a. Dependent Variable: Mate van thuisvoelen

Thuisvoelen x volgnummer per plek

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,253 ^a	,064	,061	,63862

a. Predictors: (Constant), Hoeveelste plek

ANOVA^b

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	9,535	1	9,535	23,381	,000 ^a
	Residual	139,071	341	,408		
	Total	148,606	342			

a. Predictors: (Constant), Hoeveelste plek

b. Dependent Variable: Mate van thuisvoelen

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	2,931	,069		42,709	,000
	Hoeveelste plek	-,097	,020	-,253	-4,835	,000

a. Dependent Variable: Mate van thuisvoelen

Bijlage 3: Mate van thuisvoelen op een plek: stepwise (tabel 5.4)

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,262 ^a	,069	,066	,63708
2	,316 ^b	,100	,094	,62727

- a. Predictors: (Constant), Gemiddelde leeftijd
- b. Predictors: (Constant), Gemiddelde leeftijd, Hoe lang op een plek

ANOVA^c

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	10,204	1	10,204	25,140	,000 ^a
	Residual	138,403	341	,406		
	Total	148,606	342			
2	Regression	14,829	2	7,415	18,844	,000 ^b
	Residual	133,777	340	,393		
	Total	148,606	342			

- a. Predictors: (Constant), Gemiddelde leeftijd
- b. Predictors: (Constant), Gemiddelde leeftijd, Hoe lang op een plek
- c. Dependent Variable: Mate van thuisvoelen

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	2,959	,072		41,352	,000
	Gemiddelde leeftijd	-,034	,007	-,262	-5,014	,000
2	(Constant)	2,796	,085		32,867	,000
	Gemiddelde leeftijd	-,036	,007	-,273	-5,294	,000
	Hoe lang op een plek	,048	,014	,177	3,429	,001

- a. Dependent Variable: Mate van thuisvoelen

Bijlage 4: Thuisvoelen naar leeftijdscategorieën (tabel 5.5)
Mate van thuisvoelen * Leeftijdscategorieën Crosstabulation

			Leeftijdscategorieën			
			Kind	Jeugd	Adolescentie	Total
Mate van thuisvoelen	Nee	Count	4	8	23	35
		Expected Count	10,4	12,0	12,6	35,0
		% within Mate van thuisvoelen	11,4%	22,9%	65,7%	100,0%
		% within Leeftijdscategorieën	3,9%	6,8%	18,7%	10,2%
		% of Total	1,2%	2,3%	6,7%	10,2%
Gedeeltelijk		Count	11	16	25	52
		Expected Count	15,5	17,9	18,6	52,0
		% within Mate van thuisvoelen	21,2%	30,8%	48,1%	100,0%
		% within Leeftijdscategorieën	10,8%	13,6%	20,3%	15,2%
		% of Total	3,2%	4,7%	7,3%	15,2%
Ja		Count	87	94	75	256
		Expected Count	76,1	88,1	91,8	256,0
		% within Mate van thuisvoelen	34,0%	36,7%	29,3%	100,0%
		% within Leeftijdscategorieën	85,3%	79,7%	61,0%	74,6%
		% of Total	25,4%	27,4%	21,9%	74,6%
Total		Count	102	118	123	343
		Expected Count	102,0	118,0	123,0	343,0
		% within Mate van thuisvoelen	29,7%	34,4%	35,9%	100,0%
		% within Leeftijdscategorieën	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	29,7%	34,4%	35,9%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	22,680 ^a	4	,000
Likelihood Ratio	22,420	4	,000
Linear-by-Linear Association	20,399	1	,000
N of Valid Cases	343		

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	22,680 ^a	4	,000
Likelihood Ratio	22,420	4	,000
Linear-by-Linear Association	20,399	1	,000

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 10,41.

Symmetric Measures

	Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,257
	Cramer's V	,182
	N of Valid Cases	343

Bijlage 5: Thuisvoelen in Nederland en het buitenland (tabel 5.3.5)

Mate van thuisvoelen * Nederland vs buitenland Crosstabulation

			Nederland vs buitenland		
			Nederland	Buitenland	Total
Mate van thuisvoelen	Nee	Count	26	9	35
		Expected Count	15,7	19,3	35,0
		% within Mate van thuisvoelen	74,3%	25,7%	100,0%
		% within Nederland vs buitenland	16,9%	4,8%	10,2%
		% of Total	7,6%	2,6%	10,2%
	Gedeeltelijk	Count	29	23	52
		Expected Count	23,3	28,7	52,0
		% within Mate van thuisvoelen	55,8%	44,2%	100,0%
		% within Nederland vs buitenland	18,8%	12,2%	15,2%
		% of Total	8,5%	6,7%	15,2%
	Ja	Count	99	157	256
		Expected Count	114,9	141,1	256,0
		% within Mate van thuisvoelen	38,7%	61,3%	100,0%
		% within Nederland vs buitenland	64,3%	83,1%	74,6%
		% of Total	28,9%	45,8%	74,6%
Total	Count	154	189	343	
	Expected Count	154,0	189,0	343,0	
	% within Mate van thuisvoelen	44,9%	55,1%	100,0%	
	% within Nederland vs buitenland	100,0%	100,0%	100,0%	
	% of Total	44,9%	55,1%	100,0%	

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	18,713 ^a	2	,000
Likelihood Ratio	18,989	2	,000
Linear-by-Linear Association	18,652	1	,000
N of Valid Cases	343		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 15,71.

Symmetric Measures

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,234	,000
	Cramer's V	,234	,000
	N of Valid Cases	343	

Bijlage 6: Thuisvoelen in samenhang met omgevingsfactoren (tabel 5.8)
Mate van thuisvoelen * Omgevingsfactoren van invloed op thuisvoelen Crosstabulation

			Omgevingsfactoren van invloed op thuisvoelen					
			Bebouwde omgeving	Natuurlijke omgeving	Voorzieningen	Sociaal netwerk	Cultuur	Total
Mate van thuisvoelen	Nee	Count	6	0	7	9		35
		Expected Count	1,1	3,6	7,3	16,3	6,6	35,0
		% within Mate van thuisvoelen	17,1%	,0%		25,7%	37,1%	100,0%
		% within Omgevingsfactoren van invloed op thuisvoelen	54,5%	,0%	9,7%	5,6%	20,0%	10,2%
		% of Total	1,7%	,0%	2,0%	2,6%	3,8%	10,2%
Gedeeltelijk		Count	2	5	15	19	11	52
		Expected Count	1,7	5,3	10,9	24,3	9,9	52,0
		% within Mate van thuisvoelen	3,8%	9,6%	28,8%	36,5%	21,2%	100,0%
		% within Omgevingsfactoren van invloed op thuisvoelen	18,2%	14,3%	20,8%	11,9%	16,9%	15,2%
		% of Total	,6%	1,5%	4,4%	5,5%	3,2%	15,2%
Ja		Count	3	30	50	132	41	256
		Expected Count	8,2	26,1	53,7	119,4	48,5	256,0
		% within Mate van thuisvoelen	1,2%	11,7%	19,5%	51,6%	16,0%	100,0%
		% within Omgevingsfactoren van invloed op thuisvoelen	27,3%	85,7%	69,4%	82,5%	63,1%	74,6%
		% of Total	,9%	8,7%	14,6%	38,5%	12,0%	74,6%
Total		Count	11	35	72	160	65	343
		Expected Count	11,0	35,0	72,0	160,0	65,0	343,0
		% within Mate van thuisvoelen	3,2%	10,2%	21,0%	46,6%	19,0%	100,0%

	% within						
	Omgevingsfactoren van invloed op thuisvoelen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	% of Total	3,2%	10,2%	21,0%	46,6%	19,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	43,699 ^a	8	,000
Likelihood Ratio	36,726	8	,000
Linear-by-Linear Association	,160	1	,689
N of Valid Cases	343		

a. 3 cells (20,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,12.

Symmetric Measures

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,357	,000
	Cramer's V	,252	,000
	N of Valid Cases	343	

Bijlage 7 Thuisvoelen in samenhang met schaalniveau (tabel 5.9)
Mate van thuisvoelen * Welk schaalniveau bij mate van thuisvoelen Crosstabulation

			Welk schaalniveau bij mate van thuisvoelen				
			Woning, gedeelte van de woning	Straat, wijk, woongemeen- schap	Stad / dorp	Land	Total
Mate van thuisvoelen	Nee	Count	5	6	15	9	35
		Expected Count	4,8	12,1	8,4	9,7	35,0
		% within Mate van thuisvoelen	14,3%	17,1%	42,9%	25,7%	100,0%
		% within Welk schaalniveau bij mate van thuisvoelen	10,6%	5,0%	18,3%	9,5%	10,2%
		% of Total	1,5%	1,7%	4,4%	2,6%	10,2%
Gedeeltelijk		Count	6	17	19	10	52
		Expected Count	7,1	18,0	12,4	14,4	52,0
		% within Mate van thuisvoelen	11,5%	32,7%	36,5%	19,2%	100,0%
		% within Welk schaalniveau bij mate van thuisvoelen	12,8%	14,3%	23,2%	10,5%	15,2%
		% of Total	1,7%	5,0%	5,5%	2,9%	15,2%
Ja		Count	36	96	48	76	256
		Expected Count	35,1	88,8	61,2	70,9	256,0
		% within Mate van thuisvoelen	14,1%	37,5%	18,8%	29,7%	100,0%
		% within Welk schaalniveau bij mate van thuisvoelen	76,6%	80,7%	58,5%	80,0%	74,6%
		% of Total	10,5%	28,0%	14,0%	22,2%	74,6%
Total		Count	47	119	82	95	343
		Expected Count	47,0	119,0	82,0	95,0	343,0

% within Mate van thuisvoelen	13,7%	34,7%	23,9%	27,7%	100,0%
% within Welk schaalniveau bij mate van thuisvoelen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
% of Total	13,7%	34,7%	23,9%	27,7%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	17,297 ^a	6	,008
Likelihood Ratio	16,897	6	,010
Linear-by-Linear Association	,512	1	,474
N of Valid Cases	343		

a. 1 cells (8,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 4,80.

Symmetric Measures

	Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal Phi	,225	,008
Cramer's V	,159	,008
N of Valid Cases	343	